

GRATIS

Friese Orgelkrant 2022

Het Camp-orgel van Workum.

(Foto: Dick Sanderman)

De Friese orgelbouwers en hun orgels

Iedereen heeft wel haar of zijn voorkeuren voor een bepaald orgel, of orgels. Of voor een orgelbouwer. In Fryslân zijn we rijk gezegend met honderden orgels. In Fryslân, met name in Leeuwarden, waren beroemde orgelbouwers, en nog. Denk aan vader en zoon Radersma uit Wiuwert en Lodewijk Ypma uit Bolsward (later Alkmaar). Denk aan Willem Hardorff en diens schoonzoon Johan Frederik Kruse, Jan Adolf Hillebrand, de gebroeders Adema, allen uit Leeuwarden. En dan natuurlijk ook in Leeuwarden, de familie Van Dam en nu nog altijd firma Bakker & Timmenga. Deze genoemde firma's waren in de negentiende en twintigste eeuw actief, maar Fryslân kent een oudere traditie van orgelmakers, denk aan Albertus van Gruisen die in de tweede helft van de achttiende eeuw werkzaam was. Zijn zoon Willem zette diens orgelbouw voort. Van beiden zijn gelukkig nog juwelen van orgels in onze provincie te vinden. In Jan Jongepiers "Vijf eeuwen Friese Orgelbouw" is er veel over te vinden. Fryslân was dus eeuwenlang een centrum van orgelbouw, maar vooral vanaf 1780. Friese orgels werden ook buiten de provincie in kerken geplaatst en wel in alle provincies behalve Limburg. Theo Jellema heeft aan de naoorlogse orgels een boek gewijd, waaruit blijkt dat de Friese orgelcultuur op invloedrijke wijze is voortgezet (Orgelbouw na 1945 in Friese kerken).

Onze Stichting Organum Frisicum -het Friese orgel- is er dan ook blij mee dat betrekkelijk veel

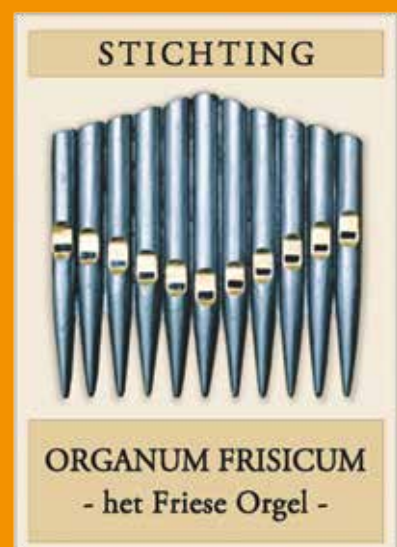
orgelbouwers uit Fryslân stammen en dat die tot op vandaag hun klank en kleur aan onze orgelcultuur schenken. Zo willen we dit jaar stil staan bij een orgelmaker die nog verder terug in de historie werkte. Wij komen dan terecht bij Jan Harmens Camp of Kamp uit Berlikum uit eind 17e eeuw. De najaarsexcursie heeft dan ook als thema: Jan Harmens Camp. Daarom bezoeken we zijn orgels in Workum, Sloten en over de grens: Meppel. Zo wil onze stichting meer overgaan tot een thematische aanpak van onze excursies, althans als dat te realiseren valt.

Dit nieuwe seizoen hopen wij u weer te treffen, dat geldt voor u als belangstellende, als bezoeker van onze Friese orgelevenementen, als deelnemers aan excursies en als donateurs van onze Stichting. Het geldt zeker voor onze organisten! Overigens, we zouden graag veel meer donateurs willen begroeten. U bent van harte welkom en als u donateur wordt en bent, biedt dat vele voordelen. Zie ook altijd voor de meest actuele informatie onze website: organumfrisicum.frl

We wensen u allen een rijk orgelseizoen toe!

Namens het bestuur van Stichting Organum Frisicum -het Friese orgel-,

Bearn Bilker, voorzitter

Voorjaarsexcursie naar Arum en Harlingen

Arum

Dit jaar gaat de voorjaarsexcursie naar Arum en Harlingen. We starten in Arum, een dorp met circa duizend inwoners. Arum is waarschijnlijk al voor het begin van onze jaartelling ontstaan op een grote terp. Momenteel telt het dorp maar liefst acht rijksmonumenten, waaronder het terrein waarop zich vroeger de Camminghastate bevond. De state is lang geleden afgebroken en er is niet veel meer dan een tekening bewaard gebleven. Het voormalige stinseterein hoort tegenwoordig bij een boerderij die nu de naam Camminghastate draagt. Deze kop-hals-rompboerderij met bijbehorend bakhuis staat ook op de monumentenlijst. Een ander monument is de statige herberg 'De Gekroonde Leeuw' uit 1876, die vroeger diende als halteplaats van de tram van Bolsward naar Harlingen.

De Lambertuskerk is een ander rijksmonument van Arum. Mogelijk gaat de geschiedenis van de kerk terug tot rond 1200, maar in 1664 werd na een brand door blikseminslag de kerk dermate verbouwd, dat van de middeleeuwse voorganger maar weinig terug te vinden is. Op 12 februari 1836 brandde het gebouw wederom af en werd in datzelfde jaar herbouwd. Bouwmeester Thomas Romein had een neoclassicistische kerk ontworpen, maar het werd uiteindelijk een meer eenvoudige, traditionele zaalkerk met spitsboogvensters en een half ingebouwde toren.

De Labertuskerk in Arum. (Foto: Johan Sjoukema)

De ingang van de kerk bevindt zich niet aan de voorkant van de toren, waar zich een radvenster en een rondboogvenster bevinden, maar in de noordgevel, in de eerste travee. De toren wordt bekroond met twee koepeltjes met rondbogige openingen tussen

dunne pilasters, die wel in neoclassicistische stijl gemaakt zijn. Een grafmonument en een familiebank zijn de stille getuigen van de aanwezigheid van de familie Cammingha. Zij hadden vroeger ook een speciale ingang in de kerk, maar die is inmiddels 'provisorisch' dichtgemaakt.

Het orgel in Arum is één van de vier overgebleven Leichel-orgels in Fryslân. Friedrich Gerhard Leichel kwam uit Duitsland en bouwde dit orgel in 1885. Het is het grootste Leichelorgel in Fryslân: twee klavieren en zelfstandig pedaal. Het orgel kwam in de plaats van een Ypma-orgel uit 1840 dat niet goed functioneerde. Leichel maakte bij de bouw van het nieuwe orgel wel gebruik van de Ypma-kas, maar vergrootte deze en later verkocht hij het binnenwerk van het Ypma-orgel aan de gereformeerde kerk te Leens. Hoewel men in Arum blij was met het nieuwe orgel, ontstond tijdens de inwijding van het orgel in 1885 nogal wat commotie. In een aantal kranten stond het volgende hierover: 'Nu begonnen evenwel de poppen spoedig te dansen. Een orthodox lidmaat begon te smalen op de toespraak van dominé, die evenals de meeste lidmaten, liberaal is. Een twist volgde, die ten laatste in handtastelijkheden overging. Het was een vrij woest tooneel: een paar honderd mensen, mannen en vrouwen, raasden en tierden door elkander. Eindelijk slaagden dominé en de burgemeester er in, de orde te herstellen.' Bij een restauratie in 1940 door de firma Spanjaard werden enkele registers gewijzigd. In 2021 is het orgel geheel gerestaureerd door Bakker & Timmenga uit Leeuwarden, waarbij de dispositie van het bovenwerk weer hersteld werd. De pedaaldispositie is ongemoeid gelaten.

Dispositie:
Hoofdwerk (C-f3): Bourdon 16', Prestant 8', Holpijp 8', Viola di Gamba 8', Octaaf 4', Fluit 4', Quint 2²/₃', Octaaf 2', Mixtuur IV sterk, Cornet IV sterk (D), Trompet 8' (B/D)
Bovenwerk (C-f3): Viola di Gamba 8', Flauto Travers 8', Lieflyk Gedackt 8', Prestant 4', Roerfluit 4', Clarinet 8',
Pedaal (C-d1): Subbas 16', Prestant Bas 16', Octaafbas 8', Koraalbas 4', Bazuin 16'
Werktuiglijke registers: Tremulant BW, Manuaal=Coppel, Pedaal Koppeling, Ventiel

Harlingen, Sint-Michaëlskerk

Zeer bepalend voor de skyline van Harlingen is de rooms-katholieke Sint-Michaëlskerk. Bouwmeester van het godshuis aan de Zuidoerhaven is Alfred Tepe uit Utrecht, die sterk beïnvloed werd door de befaamde architect Pierre Cuypers. Op 31 mei 1888 verruilde de Harlinger parochie na ruim 75 jaar haar schuilkerkje voor de driebeukige kruisbasiliek, in neogotische stijl gebouwd. De inrichting is vrij sober, waardoor de beelden en kunstwerken die er wel staan des te meer opvallen. Hoogaltaar en zijaltaren zijn vervaardigd door Friedrich Wilhelm Mengelberg. Prachtig zijn de uit acrylglas gemaakte ramen in de doopkapel en het priesterkoor van de hand van Jan Murk de Vries, de in 2015 overleden Friese kunstenaar. Een Engelse brandbom beschadigde in de Tweede Wereldoorlog de kerktoeren. Enige tijd erna, op 5 november 1941, zorgde een bombardement voor grote schade aan kerk en sacristie. De rooms-katholieke Harlingers kerkten daardoor jarenlang in verenigingsgebouw Het Roomsche Hemeltje. Na de oorlog werd gelukkig gekozen voor restauratie van het eigen rijksmonument. Nadien volgden nog meer opknappen, de grootste tussen 1985 en 1999. Tot 2013 was de Michaëlparchie zelfstandig. Bij de start van dat jaar fuseerde rooms-katholiek Harlingen met de parochies van Franeker, Dronryp, Sint Annaparochie en de Waddeneilanden Terschelling en Vlieland tot de Heilige Jacobus de Meerdere Parochie.

Het Adema-orgel

In 1898 wordt het instrument nieuw gebouwd, met gebruikmaking van één ouder register; de Bourdon 16' van het Hoofdwerk (tevens Subbas 16' pedaal). Het instrument krijgt 18 registers, verdeeld over twee klavieren en pedaal. De dispositie was als volgt:

Hoofdwerk: Bourdon 16', Prestant 8', Salicionaal 8', Holpijp 8', Octaaf 4', Octaaf 2', Mixtuur II-IV, Trompet 8'
Positief: Vioolprestant 8', Viola di Gamba 8', Vox Coelestis 8', Bourdon 8', Fluit Harmoniek 4', Piccolo (Harmoniek) 2', Vox Humana 8'
Pedaal: Contrabas 16', Subbas 16', Violoncello 8'

Het instrument is verdeeld in twee kassen, links en rechts naast het westvenster. De mechanische vrijstaande speeltafel stond tegen de westgevel tussen de beide kassen in, de mechanische tractuur werd onder de koorvloer weggewerkt. Zowel de Hoofdwerk-lade als de Positief-lade werden voorzien van extra cancellen voor het Pedaal: Het Hoofdwerk had 12 extra ventielen voor C-H van het

Het Leichel-orgel (1885) in Arum. (Foto: Ad Fahner)

De Sint-Michaëlskerk in Harlingen. (Foto: Peter van der Zwaag)

Interieur van de Sint-Michaëlkerk. (Foto: Peter van der Zwaag)

Pedaal, het Positief 15 voor de tonen c-d1 van het Pedaal. Het orgel bezat geen zwelkast.

In 1941 wordt de kerk zwaar beschadigd door oorlogsgeweld. Hierbij sneuvelen vele ramen van de kerk. Ook het orgel ondervond schade en werd gedemonteerd en opgeslagen. In 1949/1950 werd het orgel hersteld en teruggeplaatst door Adema's Kerkorgelbouw-Hubert Schreurs. Hierbij werd de dispositie aangepast en, ingrijpend, de tractuur elektropneumatisch gemaakt. De beide windladen werden voorzien van balgjes in de ventielkasten, die hiertoe werden vergroot en onder de ventielkasten werden wipmag-neten aangebracht. De elektrische speel-tafel werd tegen de balustrade geplaatst. De beschadigde tinnen frontpijpen werden alle vervangen door nieuwe exemplaren uit gespoten zink. Het Pedaal werd uitgebreid met twee extra registers, deze werden op elektro-pneumatische kegelladen geplaatst achter de bestaande kassen. De kassen werden uitgebouwd tot aan de westgevel. De Pedaalambitus werd tevens uitgebreid tot f1, echter alleen voor de nieuwe registers en de koppelingen. Albert de Klerk bespeelde het orgel tijdens de ingebruikname in februari 1950.

De dispositie werd als volgt gewijzigd:
Hoofdwerk: Bourdon 16', Prestant 8', Salicionaal 8', Holpijp 8', Octaaf 4', Octaaf 2', Mixtuur II-IV sterk, Trompet 8'
Positief: Vioolprestant 8', Viola di Gamba 8', Vox Coelestis 8', Bourdon 8', Fluit Harmoniek 4', Piccolo 2', Sesquialter I-II sterk, Basson-Hobo 8'
Pedaal: Contrabas 16', Subbas 16', Openbas 8', Octaaf 4', Fagot 16'

In 1998 werd een deelrestauratie aan het orgel uitgevoerd. Hoewel de windladen toen al slecht te noemen waren, werd besloten deze niet te restaureren. Wel werd de oorspronke-

lijke dispositie hersteld, waarbij de originele Vox Humana herplaatst kon worden (met behoud van de toegevoegde pedaalregisters uit 1949) en de elektrische aanleg werd vernieuwd. Tevens werd om het Positief een mechanische zwelkast gebouwd, voorzien van een extra jaloezieraam op het dak van de kas en werd dit klavier voorzien van een tremolo. In 2002 werd een Trompet Harmoniek 8' aan het Positief toegevoegd. Deze werd op de plaats van de Basson-Hobo gezet, de Basson-Hobo verhuisde naar de kantsleep van de Vox Humana en de Vox Humana kreeg een eigen elektrische lade.

De situatie van de windladen werd alsmaar slechter. In 2016 werd een offerte opgesteld voor totaalrestauratie van deze windladen, waarbij dan ook direct de beide balgen opnieuw beleeerd zouden worden. In 2018 kwam daar een offerte voor het digitaliseren van de speeltafel bij. De elektrische contacten van de speeltafel waren ondertussen erg slecht geworden, waardoor veel storingen in de tractuur optraden. In 2020 werd de restauratie gestart. De werkzaamheden hielden het volgende in:

- Totaalrestauratie windladen en pijproosters, nieuw oppassen van het pijpwerk
- Restauratie pneumatische sleep- en ventielsysteem
- Restauratie beide balgen en kanalisatie
- Restauratie pijpwerk
- Digitaliseren speeltafel en uitbreiding met elektronische setzer
- Herintonatie pijpwerk

Omwille van de ruimte in het orgel werd besloten de pneumatische transmissielade van de Bourdon/Subbas 16' elektrisch te maken en te verplaatsen naar de ruimte aan de voorkant van het Hoofdwerk, onder de windlade.

Het werk was eind september 2021 gereed, toen vervuiling optrad door stucadoorswerk-

zaamheden. Helaas moest het gehele orgel opnieuw worden schoongemaakt en dus ook de intonatie opnieuw worden nagelopen. Uiteindelijk kon het werk in december 2021 worden opgeleverd.

De huidige dispositie is als volgt:

Hoofdwerk (C-g3): Bourdon 16', Prestant 8', Salicionaal 8', Holpijp 8', Octaaf 4', Octaaf 2', Mixtuur II-IV sterk, Trompet 8'
Positief Expressief (C-g3): Vioolprestant 8', Viola di Gamba 8', Vox Coelestis 8', Bourdon 8', Fluit Harmoniek 4', Piccolo Harmoniek 2', Trompet Harmoniek 8', Basson-Hobo 8', Vox Humana 8', Tremolo
Pedaal (C-f21): Contrabas 16', Subbas 16', Openbas 8', Violoncello 8', Fagot 16'
Koppels: I+II, I+II 16', II 16', P+I, P+II Elektronische setzer met 270.000 combinaties

De Grote Kerk van Harlingen. (Foto: Peter van der Zwaag)

Harlingen, de Dom van Almenum
Met het schitterende Hinsz-orgel uit 1776 is de Grote Kerk van Harlingen een bijzonderheid. Het kerkgebouw zelf is al opmerkelijk. De kerk staat duidelijk op een terp. Als men dan weet dat de eerste kerk, een Romeaanse kerk, werd afgebroken in 1771 om plaats te maken voor dit overweldigende bouwwerk, en dat men dan ook bedenkt dat deze nieuwe kerk in drie jaar gebouwd werd, namelijk van 1772-1775, mag dat wel een wonder heten. De rijzige tufstenen toren bleef echter staan, die is van de 13e eeuw. Dat 'Harlingen' in de tweede helft van de 18e eeuw zo'n grote kerk bouwde, is voor Friese begrippen uitzonderlijk. Het resultaat was wel dat de kerk hoog boven de stad uittoert. Het interieur is opvallend, want men hoefde geen rekening te houden met de katholieke liturgie waarbij het hoogaltaar centraal staat. Het ging bij de protestanten om de preekstoel waar het Woord Gods verkondigd wordt. De gezichtslijnen lopen alle naar de preekstoel. Dat het Hinsz-orgel meteen daarna gebouwd werd is ook verbazingwekkend. Het imposante gebouw is volgens een kruisvormig grondplan ontworpen, met vier gevels. Er zijn omlopende galerijen, waarbij in de westgevel nog een extra galerij (kraak) boven is gebouwd. Dat is de zogenaamde weeshuiskraak, voor de kinderen van Het Stadsweeshuis. Opvallend veel stucwerk is er te vinden, hoofdzakelijk in de dorische pilasters, die het interieur extra ruim doen lijken. Het is gemaakt door Jacob Otten Husley uit Amsterdam. Het ontwerp van de kerk werd gemaakt door de Harlinger houtkoopman en bouwmeester Willem Douwes. Op 1 januari 1775 werd de kerk ingewijd, er waren toen wel 3000 mensen aanwezig. De kerk had en heeft echter 1000 zitplaatsen!

Oorspronkelijk was deze kerk niet de kerk van Harlingen, maar van het dorp Almenum, dat bij de grietenij Barradeel hoorde. In de 12e eeuw werd er op de terp die ontstaan was op een natuurlijke kwelderrug een romaanse tufstenen kerk gebouwd, gewijd aan Sint Michaël. Al gauw treft men de benaming aan: de Dom van Almenum. Waarom zij zo genoemd werd, is nooit duidelijk geworden. In Fryslân kende men verder deze benaming niet. In de loop der tijden werd de kerk vergoot, en kreeg het twee beuken en een toren, dat is de huidige toren.

Nog in 1558 op de kaart van Van Deventer is te zien dat Harlingen en Almenum los van elkaar liggen. Almenum was daar het kerkdorp en Harlingen was aan zee ontstaan en breidde zich wel snel uit vanwege zijn havens. Harlingen ontstond dan ook niet uit een dorp, zoals de andere steden in Fryslân, maar het lag pal aan het water en had geen terpen. Rond 1580 had Harlingen zich zodanig uitgebreid dat Almenum mét kerk binnen de stadsgrachten kwam te liggen. De plaatsen Harlingen en Almenum vloeiden dus in elkaar over. Harlingen had wel een eigen kerk, maar die was kleiner dan de Dom: de Westerkerk.

Nu was Almenum wel een belangrijk dorp, vanwege zijn nogal grote kerk. Het was een plaats waar het seendrecht (of ook wel sendrecht) werd uitgesproken en daarmee was Almenum een bepaald rechtsgebied. De kerkelijke zendgraaf (meestal de bisschop zelf) sprak daar recht, hoofdzakelijk over kerkelijke zaken, maar het ging ook over huwelijken, testamenten, echtscheidingen, overspel, bloedschande en moord. Het waren harde tijden want uit rechtszaken bleek dat kinderen hun ouders wel bont en blauw sloegen, of dat men zonder hulp te bieden wel mensen liet verdrinken. Daar stonden zware straffen op, vooral hoge geldboetes. Het bracht de kerk, en de bisschop, wel veel geld in het laatje. Rond 1400 kwam daar veel kritiek op, omdat er rechtsongelijkheid door ontstond. Het seendrecht verloor aan betekenis en het werd overgenomen door het grietenijrecht (per gemeente) of het dorpsrecht. En daarmee ontstonden er grote moeilijkheden tussen Almenum en Harlingen. Almenum en Harlingen waren zo dicht tegen elkaar aan gegroeid, dat er onenigheid ontstond over 'de buitenlui' die net buiten de kernen woonden. Dat waren de zogenaamde uitburen. Maar uitburen betekende ook en vooral: het rechtsgebied. Het begrip 'de klokslag' had dezelfde betekenis.

Hoorden burgers, in die tijd 'huislieden', die net buiten de grachten van Harlingen woonden nu bij Harlingen of bij Almenum? Het is een groot conflict geworden. Het had immers ook te maken met belastingen. Iemand die net in Gratingaburen (of buurt) woonde (ten westen van Almenum) was wegens de handel interessant voor én Harlingen én Barradeel. Er stonden daar bijvoorbeeld herbergen die lagen aan de vaarten die naar de havens leidden. Daar werd goed geld verdiend. Moesten die belasting betalen aan Harlingen of aan Barradeel? Barradeel zag graag die inkomstenstroom richting hun grietenij gaan, maar het was dankzij Harlingen dat ze goed konden verdienen. In andere steden in Fryslân was het goed geregeld, meestal ook na lange strijd. In Franeker (Franekeradeel) en Leeuwarden (Leeuwarderadeel) waren precies de grenzen aangegeven waar burgers woonden die recht hadden op steun van de stad, maar er wel aan moesten bijdragen. In de Middeleeuwen werd bepaald dat waar men de klok van de hoofdkerk nog kon horen, daar was het rechtsgebied, letterlijk de klokslag. Precies aan te geven was dit niet, maar toen men letterlijk de grenzen in kaart bracht, waren de huislieden van de uitburen of van de klokslag, aangegeven. Nu had Almenum een groot rechtsgebied als klokslag (men vindt het terug op oude kaarten, bijv. die van Schotanus en Halma uit 1718), Harlingen had maar een klein deel. Toch eiste Harlingen steeds meer op.

Het Adema-orgel (1898) in de Sint-Michaëlkerk. (Foto: Peter van der Zwaag)

Het Hinsz-orgel (1776) in de Grote Kerk. (Foto: Peter van der Zwaag)

Waar hoorde men kerkelijk bij, wat had men voor beroep? Administratief leidde dit allemaal tot moeilijkheden. Het werd natuurlijk echt een kwestie toen het Harlingen voor de wind ging, dat was vanaf de 16e en 17e eeuw. Harlingen vraagt dan aan de Hertog van Anjou of het niet beter was heel Almenum bij Harlingen te voegen. Daar protesteerde Barradeel heftig tegen. In 1673 nog was er een hevige strijd over een herberg, 't Hendstehof, die verkocht werd. Harlingen beweerde dat 't Hendstehof bij Harlingen hoorde en Barradel vond documenten dat de herberg bij hen hoorde. Harlingen had een sterke zaak, omdat de huislieden die

daar woonden in Harlingen 'ter merke en ter kerke gingen'. Die bewoners verdienden immers puur en alleen vanwege de handel en zeevaart van Harlingen! Er kwam ten slotte een overeenkomst. De situatie was ook niet langer houdbaar. Harlingen was in 1644 ook Admiraliteitsstad van Fryslân geworden, dus nam de havenstad een steeds belangrijker positie in. De grenzen werden exact bepaald en Harlingen werd met zijn rechtsgebied uitgebreid. De havenstad moest dan wel voor de armen zorgen in dit gebied van Barradeel. Hoewel officieel Almenum nog lange tijd Barradeel was, was het de facto Harlingen. In de Grote Kerk was

er bijvoorbeeld in 1785 (dus in de nieuwe kerk) een bijeenkomst met alle stemmen van het toenmalige belastingsysteem, van het floerenrecht, en dan blijkt dat Almenum aanwezig was met veertien stemmen! Onder Almenum viel toen nog steeds Gratingabuurt, waar levendige handel plaatsvond omdat er producten opgeslagen werden die niet het hele jaar door in Harlingen konden of mochten worden bewaard. Daar had Barradeel dan weer groot voordeel van qua floeren.

Nog heel lang werden huwelijken aangekondigd in de Grote Kerk, waarbij vermeld werd tot welk rechtsgebied men hoorde en dan was nog lang te vernemen of iemand bij de klokslag (of uitburen) van Almenum behoorde of bij die van Harlingen. Het begrip klokslag verdween pas eind 18e eeuw, dan komt het eigentijdse begrip 'grondgebied' tevoorschijn. In de Franse tijd werd Almenum zelfs nog een poosje een eigen zelfstandige 'commune', maar daarna was het afgelopen en kwam het weer bij Barradeel. Bestuurlijk was het een gedrocht en pas in 1933 werd Almenum bij Harlingen gevoegd. De Grote Kerk stond nu op grondgebied van de stad zelf. Nog heel lang, zeker in de volksmond, bleef men spreken van: de Dom van Almenum. De Grote Kerk is nu de trots van alle Harlingers.

Het Hinsz-orgel
Het is niet de eerste keer dat we een bezoek brengen aan de Grote Kerk in Harlingen. In de orgelkranten van 2012 en 2018 is de geschiedenis van het orgel al uitgebreid beschreven. Deze zijn te lezen op www.organumfriscum.frl.

We volstaan hier met de huidige dispositie:
Hoofdwerk (C-f3): Gedakt 16', Prestant 8', Baarpijp 8', Holpijp 8', Spitsfluit 4', Cornet D 3 sterk, Octaaf 4', Quint 3', Octaaf 2', Woudfluit 2', Mixtuur IV-VI sterk (B/D), Trompet 16' (B/D), Trompet 8', Voxhumana 8'
Rugwerk (C-f3): Holpijp 8', Quintadeen 8', Prestant 4', Fluit 4', Nassat 3', Octaaf 2', Speelfluit 2', Sesquialter II-IV sterk, Scherp II-IV sterk, Dulciaan 8'
Pedaal (C-d1): Bourdon 16', Prestant 8', Gedakt 8', Quint 6', Octaaf 4', Nachthoorn 2', Bazuin 16', Trompet 8', Schalmey 4', Cornet 2'
Koppels: Hoofdwerk-Rugwerk (schuifkoppel), Hoofdwerk-Pedaal. Afsluiters voor Hoofdwerk, Rugwerk en Pedaal. Tremulanten op Hoofdwerk en Rugwerk. Calcantenklok.
Toonhoogte: a1= 415 Hz.
Winddruk: 70 millimeter voor het hele orgel.
Stemming volgens Neidhardt

Riemke Dijkstra (Arum)
Wiebe van der Hout (Sint-Michaëlkerk)
Ronald van Baekel (Adema-orgel)
Bearn Bilker (Grote Kerk)

Orgelconcerten in de Martinikerk te Franeker seizoen 2022

www.orgelfraneker.nl

28 mei:	Orgelfietstocht Dronrijp/Zweins/Franeker.
	Organisten: Peter van der Zwaag en Jochem Schuurman
15 juni:	15.00 uur Marktconcert door Jochem Schuurman
25 juni:	20.00 uur Avondconcert door Evan Bogerd
6 juli:	15.00 uur Marktconcert door Patrick Rice
16 juli:	20.00 uur Avondconcert door Jochem Schuurman
27 juli:	15.00 uur Marktconcert door Jochem Schuurman
6 augustus:	20.00 uur Avondconcert door Adriaan Hoek
17 augustus:	15.00 uur Marktconcert door Andries Bogerd
27 augustus:	20.00 uur Avondconcert door Jochem Schuurman (Bachconcert)

Entree avondconcerten: 10 euro; marktconcerten vrijwillige bijdrage.

Van het bestuur

Het afgelopen culturele jaar is een merkwaardig jaar geweest. Vanwege covid-19 hebben we onze activiteiten moeten aanpassen. De voorjaarsexcursie kon niet worden bijgewoond door publiek, maar werd online aangeboden. Jochem Schuurman en Peter van der Zwaag, beide organist en artistiek adviseur van onze stichting, reisden naar de kerken, vertelden over kerk en orgel en lieten vooral ook de orgels horen. Via onze website is het allemaal nog steeds te horen en te zien.

Het 'niet doorgaan' van de voorjaarsexcursie bracht ook met zich mee dat de Friese Orgelkrant niet in april gepresenteerd werd, maar bij het openingsconcert in Grote Kerk van Leeuwarden op 3 juli 2021. Gerwin Hoekstra, één van onze nieuwe organisten en artistiek adviseurs, concerteerde toen. De eerste Friese Orgelkrant 2021 werd hem aangeboden, evenals Bob van der Linde, organist te Sneek en ook nieuw artistiek adviseur van Stichting Organum Friscum.

Maar ... het was wel fijn dat de Friese Orgelkrant weer verscheen, want in 2020 ging zelfs dat niet door vanwege Covid-19.

De orgelfietstocht, de halfuurs-concerten tijdens Open Monumentendag en ook de eerder uitgestelde excursie naar o.a. de Sint-Bonifatiuskerk in Leeuwarden gingen gelukkig wel door. Tijdens deze laatste excursie in september is op bescheiden wijze afscheid genomen van Broer de Witte en Theo Jel-

lema. Zij zijn lange tijd bekende organisten en adviseurs van onze stichting geweest. We konden de schitterend geslaagde cd van de Schwartzburg-orgels, gewijd aan het afscheid van Theo Jellema, aan hem overhandigen. Het betrof een initiatief van een vriendengroep, in samenwerking met onze stichting. Ook namen we afscheid van onze secretaris Geert van der Heide, die zevenentwintig jaar lang een zeer toegewijd bestuurslid is geweest.

Het bestuur van Stichting Organum Friscum bestaat uit vijf bestuursleden. We zijn nog op zoek naar een zesde bestuurslid, met een voorkeur voor iemand die feeling heeft voor pr-activiteiten. Iets voor u / jou? Neem gerust eens contact met ons op. Het bestuur wordt ondersteund door een administratrice,

vier organisten / artistiek adviseurs en twee webmasters.

Tot slot nogmaals de oproep die ook onze voorzitter al deed: bent u nog geen donateur, meld u gerust aan via onze website: organumfriscum.frl. Kijk op de openingpagina in de onderste balk en klik op 'donateurs'.

We hopen dat deze krant weer veel gelezen en geraadpleegd wordt en in een behoefte voorziet. De krant is op onze site ook digitaal beschikbaar, evenals voorgaande edities. Veel genoegen dit orgelseizoen!

Sietse van der Hoek, secretaris

Friese Orgelagenda 2022

APRIL

****ORGELEXCURSIE****
Zaterdag 2, voorjaarsexcursie, naar de Lambertuskerk in Arum en vervolgens gaan we naar Harlingen waar we de Sint-Michaëlkerk en de Grote Kerk bezoeken. De algehele leiding is in handen van Peter van der Zwaag, die ook de orgels zal bespelen, samen met Jochem Schuurman. Ontvangst vanaf 9.45 uur.

Vrijdag 8, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Jos van der Kooy
Zaterdag 16, Warstiens, hervormde kerk, 15.00 uur: Theo Jellema
Maandag 18, Bolsward, Martinikerk, 15.00 uur: Martin Mans (paasconcert)
Zaterdag 23, Menaam, Grote Kerk, 20.00 uur: Rik Melissant

MEI

Vrijdag 6, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Martin Mans
Zaterdag 7, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Jaap Zwart
Vrijdag 20, Sexbierum, Sixtuskerk, 20.00 uur: André van Vliet
Zaterdag 21, Friens, hervormde kerk, 15.00 uur: Theo Jellema
Zaterdag 21, Menaam, Grote Kerk, 20.00 uur: Steven Knieriem
Zaterdag 28, Dronryp, Zweins en Franeker, 14.00 uur: Orgelfietstocht o.l.v. Peter van der Zwaag en Jochem Schuurman

JUNI

Vrijdag 3, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Evan Bogerd
Zaterdag 11, Hilaard, Johannes de Doperkerk, 15.00 uur: Theo Jellema
Woensdag 15, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Jochem Schuurman (marktconcert)
Vrijdag 17, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Zuzana Ferjencikova (CH)
Vrijdag 17, Sexbierum, Sixtuskerk, 20.00 uur: Veronique van den Engh
Zaterdag 18, Witmarsum, Koepelkerk, 20.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello)
Dinsdag 21, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Jos van der Kooy
Woensdag 22, Workum, Sint Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: Feike Dijkstra (inloopconcert)
Vrijdag 24, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Auke de Boer
Zaterdag 25, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Evan Bogerd
Dinsdag 28, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Gerben Budding

JULI

Vrijdag 1, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Maurits Bunt
Vrijdag 1, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Everhard Zwart
Vrijdag 1, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Veronique van den Engh

****Oargelpaad in Fryslân op de zaterdagmiddagen van 2 juli t/m 3 september****
Een groot aantal orgels in Fryslân kunnen worden bespeeld. Kijk voor nadere informatie elders in deze krant of op de website www.organumfriscum.frl

Dinsdag 5, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Sander van den Houten
Woensdag 6, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Patrick Rice (marktconcert)
Woensdag 6, Workum, Sint Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: Klaske Deinum (inloopconcert)
Vrijdag 8, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Auke de Boer en het Kaunas Piano Trio (LT)
Vrijdag 8, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: André van Vliet
Zaterdag 9, Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Theo Jellema
Maandag 11, Hoorn (Terschelling), Sint

Janskerk, 20.00 uur: Anna Karpenko
Dinsdag 12, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Kees Nottrot
Woensdag 13, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Deven Howard (USA)
Woensdag 13, Sint Nicolaasga, Sint-Nicolaaskerk, 20.00 uur: Martin Mans
Donderdag 14, Menaam, Grote Kerk, 20.00 uur: Martin Mans
Vrijdag 15, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Gijsbert Kok
Vrijdag 15, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Udo Honnigfort (DE)
Zaterdag 16, Grou, Sint Piterkerk, 15.00 uur: Theo Jellema
Zaterdag 16, Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Evan Bogerd
Zaterdag 16, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman
Dinsdag 19, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: James O'Donnell (UK)
Vrijdag 22, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Bauke Reitsma
Vrijdag 22, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman
Zaterdag 23, Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 16.00 uur: Victor Baena de la Torre
Zaterdag 23, Dronryp, Salviuskerk, 20.00 uur: Peter van der Zwaag
Dinsdag 26, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Gert van Hoef
Woensdag 27, Franeker, Martinikerk, 15.00 uur: Jochem Schuurman (marktconcert)
Woensdag 27, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Gwendolyn Toth (USA)
Donderdag 28, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Masako Honda (JP)
Vrijdag 29, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Masako Honda (JP)
Vrijdag 29, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Willeke Smits

****ORGELFIETSTOCHT****
Zaterdag 30: orgel(fiets)toertocht (per eigen vervoermiddel). Start om 13.30 uur in de hervormde kerk van Oudwoude, vervolg om 14.45 uur in de Maartenskerk van Kollum. Het slotconcert is om 16.00 uur in de Mariakerk van Buitenpost. Jochem Schuurman zal voor u de orgels bespelen. Het is uiteraard niet verplicht per fiets deze orgeltocht te doen. Wie met een ander vervoermiddel zich wil verplaatsen, is natuurlijk even welkom.

Zaterdag 30, Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 22.00 uur: Euwe & Sybolt de Jong (Bachnachtconcert)

AUGUSTUS

Maandag 1, Grou, Sint Piterkerk, 20.00 uur: Masako Honda (JP)
Dinsdag 2, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Minne Veldman
Woensdag 3, Leeuwarden, Sint-Bonifatiuskerk, 20.00 uur: Peter van der Zwaag
Woensdag 3, Workum, Sint Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: Masako Honda (JP)
Donderdag 4, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Ad van Pelt
Zaterdag 6, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Adriaan Hoek
Zaterdag 6, Menaam, Grote Kerk, 20.00 uur: André van Vloet
Dinsdag 9, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Daniel Roth (FR)
Woensdag 10, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Bob van der Linde
Woensdag 10, Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Arjen Leistra
Donderdag 11, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Jos Moeke
Vrijdag 12, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Ludo Geloën (BE)
Vrijdag 12, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra
Dinsdag 16, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Marco den Toom
Dinsdag 16, Kollumerzwaag, Grutte Tsjerke, 20.00 uur: Martin Mans
Woensdag 17, Franeker, Martinikerk, 15.00

uur: Andries Bogerd (marktconcert)
Woensdag 17, Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Christine Kamp
Woensdag 17, Workum, Sint Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: Harm Hoeve
Donderdag 18, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Evert van de Veen
Donderdag 18, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Martin Mans
Vrijdag 19, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Wim Van den Broeck (BE)
Zaterdag 20, Reduzum, Vincentiuskerk, 15.00 uur: Theo Jellema
Dinsdag 23, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Jean-Baptiste Monnot (FR)
Woensdag 24, Langweer, Dorpskerk, 20.00 uur: Wietse Ouwejan
Woensdag 24, Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Geerten Liefing
Woensdag 24, Vlieland, Nicolaaskerk, 20.00 uur: Daniël Zaretsky (RU)
Donderdag 25, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Wybe Kooijmans
Donderdag 25, Grou, Sint-Piterkerk, 20.00 uur: Mannes Hofsink
Vrijdag 26, Dokkum, Grote of Martinuskerk, 20.00 uur: Arie Goud en Auke de Boer
Vrijdag 26, Harlingen, Grote Kerk, 20.00 uur: Daniël Zaretsky (RU)
Zaterdag 27, Franeker, Martinikerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman (Bachconcert)
Zaterdag 27, Menaam, Grote Kerk, 20.00 uur: Arjan Breukhoven
Dinsdag 30, Bolsward, Martinikerk, 20.00 uur: Martin Mans
Woensdag 31, Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 20.00 uur: Peter van der Zwaag (verzoekprogramma)
Woensdag 31, Workum, Sint Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: Arian van der Mark

SEPTEMBER

Vrijdag 2, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Eeuwe Zijlstra en Jan Vermaning, trompet
Vrijdag 9, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Aarnoud de Groen

****Open Monumentendag****
Zaterdag 10: i.s.m. Stichting Alde Fryske Tsjerken een aantal orgelbespelingen in historische Friese kerken door studenten van verschillende conservatoria.

Zaterdag 10, Leeuwarden, Sint-Bonifatiuskerk, 16.00 uur: Peter van der Zwaag
Woensdag 14, Workum, Sint Gertrudiskerk, aanvang 20.00 uur: Arjan Breukhoven
Zaterdag 17, Warten, hervormde kerk, 15.00 uur: Theo Jellema

****ORGELEXCURSIE****
Zaterdag 24: “Jan Harmens” excursie naar de Sint Gertrudiskerk in Workum, de Grutte Tsjerke in Sloten, en de Grote of Mariakerk in Meppel. De algehele leiding is in handen van Peter van der Zwaag, die ook de orgels zal bespelen, samen met Bob van der Linde. Aanvang: 10.30 uur.

Vrijdag 30, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Gerwin van der Plaats

OKTOBER

Vrijdag 7, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Euwe & Sybolt de Jong
Vrijdag 7, Leeuwarden, Dorpskerk Huizum, 17.00 uur: Ulbe Tjallingii en Vronie de Vreeze (sopraan)
Zaterdag 15, Lekkum, Ceciliakerk, 15.00 uur: Theo Jellema
Vrijdag 21, Ferwert, Martinuskerk, 20.00 uur: Everhard Zwart

NOVEMBER

Vrijdag 4, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Harm Hoeve
Vrijdag 4, Leeuwarden, Dorpskerk Huizum, 17.00 uur: Simon Bouma en Judith Oost (cello)
Zaterdag 19, Cornjum, Nicolaaskerk, 15.00 uur: Theo Jellema

DECEMBER

Vrijdag 2, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Jochem Schuurman
Vrijdag 16, Drachten, Grote Kerk, 20.00 uur: Martin Mans Formation
Vrijdag 16, Leeuwarden, Dorpskerk Huizum, 17.00 uur: Theo Jellema (Bach kerstprogramma)
Maandag 19, Leeuwarden, Evangelisch Lutherse Kerk, 19.00 uur: Kerstconcert door leerlingen van muziekschool Doedab
Dinsdag 20, Easterein, Martinikerk, 20.00 uur: Martin Mans (kerstconcert)
Maandag 26 (Tweede Kerstdag), Bolsward, Martinikerk, 15.00 uur: Martin Mans (kerstconcert)
Maandag 26 (Tweede Kerstdag), Leeuwarden, Jacobijnerkerk, 15.00 uur: Gerwin Hoekstra (kerstconcert)

Zomeravond Beiaardconcerten 2022

Vrijdag 17 juni, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Auke de Boer
Vrijdag 24 juni, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Auke de Boer
Woensdag 29 juni Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Dirk S. Donker
Vrijdag 1 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Maurits Bunt
Woensdag 6 juli Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Bob van der Linde
Vrijdag 8 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Auke de Boer
Woensdag 13 juli Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Arie Abbenes
Vrijdag 15 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Gijsbert Kok
Woensdag 20 juli Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Rien Donkersloot
Vrijdag 22 juli, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Bauke Reitsma
Woensdag 27 juli Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Bernard Winsemius
Vrijdag 12 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Ludo Geloën (BE)
Woensdag 17 augustus, Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Boudewijn Zwart
Vrijdag 19 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Wim Van den Broeck (BE)
Woensdag 24 augustus, Sneek, Grote of Martinikerk, 20.00 uur: Dirk S. Donker
Vrijdag 26 augustus, Dokkum, Stadhuis, 19.00 uur: Marck van Eyck (BE)

Beiaardconcerten Dokkum

Door het jaar heen wordt het carillon wekelijks bespeeld op de vrijdagavond van 19.00 tot 20.00 uur door stadsbeiaardier Auke de Boer. De meeste (gast)beiaardiers verzorgen in de zomer ook aansluitend het orgelconcert in de Grote of Martinuskerk om 20.00 uur. Via de balie van het stadhuis is het mogelijk om verzoeken voor beiaardspel in te dienen of via aukegdeboer@live.nl.

Beiaardbespelingen Sneek

Iedere dinsdag en vrijdag van 12.00-12.30 uur beiaardbespelingen door stadsbeiaardier Dirk S. Donker

Concerten net over de Friese grens:

Vrijdag 8 juli, Roden, Catharinakerk, 20.00 uur: Erwin Wiersinga
Donderdag 14 juli, Smilde, Koepelkerk, 20.00 uur: Toon Hagen
Vrijdag 22 juli, Roden, Catharinakerk, 20.00 uur: Dorien Schouten, Kom Stockx (blokfluit) en Esther van 't Veer (barokfagot)
Donderdag 28 juli, Smilde, Koepelkerk, 20.00 uur: Gert van Hoef
Donderdag 11 augustus, Smilde, Koepelkerk, 20.00 uur: Euwe & Sybolt de Jong
Donderdag 25 augustus, Smilde, Koepelkerk, 20.00 uur: Sietze de Vries
Vrijdag 2 september, Roden, Catharinakerk, 20.00 uur: Sietze de Vries

Activiteiten in 2022

Voorjaarsexcursie op zaterdag 2 april

In Arum, een dorp ten zuidoosten van Harlingen, staat een eenvoudige zaalkerk uit 1826 met spitsboogvensters en een half ingebouwde toren: de Lambertuskerk. Twee voorgaande kerkgebouwen brandden af. Dit is de derde kerk. Vanaf 2005 is ze gerestaureerd en op 9 maart 2008 weer in gebruik genomen. In de kerk staat een Leichelorgel, één van de vier overgeblevenen in Fryslân. Het is het grootste Leichelorgel in Fryslân: twee klavieren en zelfstandig pedaal. In 2021 is het geheel gerestaureerd door Bakker & Timmenga uit Leeuwarden. Reden genoeg om hier onze voorjaarsexcursie te starten.

Na Arum gaat de voorjaarsexcursie naar Harlingen, waar we de Sint-Michaëlkerk en de Grote Kerk bezoeken. De Sint-Michaëlkerk is een driebeukige kruisbasiliek in neogotische stijl. De inrichting is sober, maar daardoor vallen de beelden en prachtige acrylglas-ramen extra op. Achterin de kerk staat het in 1898 door P. J. Adema & Zoon gebouwde orgel.

Hoewel de Sint-Michaëlkerk voor de skyline van Harlingen veel gezichtsbepalender is dan de Grote Kerk, zijn de Harlingers toch vooral trots op de Grote Kerk met het prachtige Hinsz-orgel uit 1776. In deze kerk hebben we een iets uitgebreider programma voor u dan in de twee voorgaande kerken. Ds. Teunard van der Linden zal een lezing houden en beide organisten zullen hier het prachtige Hinsz-orgel uit 1776 bespelen.

De algehele leiding is in handen van Peter van der Zwaag, die ook de orgels zal bespelen, samen met Jochem Schuurman. Elders in deze krant kunt u uitgebreid lezen over de geschiedenis van de kerken en de orgels.

Oargelpaad in Fryslân op de zaterdagmiddagen van 2 juli t/m 3 september

Op deze middagen is er gelegenheid voor amateur-organisten om op orgels in de provincie Fryslân te spelen. Op verschillende zaterdagen kan dat in verschillende regio's. Het is dus mogelijk om eventueel in te schrijven voor meerdere zaterdagen. De regio-indeling zorgt voor kortere reistijden tussen de verschillende orgels, waardoor het aantrekkelijker is om meerdere orgels op een zaterdag te bespelen. Oargelpaad is gekoppeld aan

het Tsjerkepaad, zie www.tsjerkepaad.nl. Organisten kunnen zich vanaf 9 april online registreren voor deelname. Vanaf 30 april kunnen organisten, die tevens donateur van onze stichting zijn, starten met het reserveren van speeltijd. Niet-donateurs kunnen datzelfde doen vanaf 14 mei. Alle deelnemers kunnen tot en met vrijdag 3 juni speeltijd reserveren. Tijdens deze opgaveperiode is het mogelijk om het speelrooster online te wijzigen of te downloaden en ook is veel informatie te vinden over de orgels die kunnen worden bespeeld. Opgave voor Oargelpaad is uitsluitend mogelijk door tijdig een bedrag van € 17,50 over te maken naar rekeningnummer NL64INGB0002377793 t.n.v. Stichting Organum Frisicum, o.v.v. Oargelpaad, postcode en huisnummer. U ontvangt een bevestiging en kunt zich zoals gezegd via onze website vanaf 9 april registreren. Kijk voor meer informatie, waaronder de gehele procedure, op www.organumfrisicum.frl onder Activiteiten -> Oargelpaad -> voor organisten.

Zaterdag 30 juli: orgel(fiets)tocht

Op zaterdagmiddag 30 juli 2022 organiseren we weer de jaarlijkse orgelfietstocht. Organist Jochem Schuurman zal tijdens deze tocht een drietal orgelconcerten van een halfuur geven.

Deze keer bezoeken en beluisteren we orgels van Oudwoude, Kollum en Buitenpost. Het eerste concert begint om 13.30 uur in de hervormde kerk van Oudwoude. Elders in deze krant staat een artikel van Bearn Bilker over Oudwoude, de kerk en het orgel. Via Kollum gaat de tocht naar Buitenpost, waar in de hervormde kerk een Van Dam-orgel staat uit 1877. Het is alleen al om te zien een prachtig instrument, met veel ornamentiek. Waar kennen we Kollum van? Van de kaas, gemaakt van rauwe melk en met een pittige smaak? Van het kleinsteds karakter van het dorp, nu deels beschermd dorpsgezicht? Of van het Kollumer dialect dat nog steeds door een deel van de bewoners gesproken wordt? Voor oude kerken- en orgelliefhebbers is vooral de Kollumer Maartenskerk interessant. Een gotische kerk met delen uit de 13e en 15e eeuw. In 1882 ontdekte men onder een pleisterlaag muurschilderingen van o.a. het gezicht van Christus, afbeeldingen van de evangelisten, Maria en Sint Maarten. De preekstoel en de herenbanken dateren uit

Het Camp-orgel (1697) in de Sint Gertrudiskerk van Workum.

(Foto: Dick Sanderman)

de 17e eeuw. En er staat een tweeklaviers-orgel met 15 registers daterend uit 1841 en gebouwd door Willem van Gruisen. In 1884, 1939 en 1971 werd het orgel gerestaureerd, laatstelijk ook gereconstrueerd door Bakker & Timmenga. Het orgel is bekroond met een imponerende beeldengroep.

Open Monumentendag op zaterdag 10 september

Sinds 2020 organiseren we op Open Monumentendag samen met Stichting Alde Fryske Tsjerken een aantal orgelbespelingen. Het zijn informele concerten van circa een half uur met laagdrempelige toegankelijke muziek in historische Friese kerken. De concerten worden gegeven door studenten van verschillende conservatoria. Zij doen concertervaring op en maken kennis met historische orgels in prachtige oude kerken in Fryslân, en de 'toevallige bezoekers / voorbijgangers' zien niet alleen, maar horen ook het historisch erfgoed. Hoe mooi is dat! Mis het niet! Hoewel wij het niet organiseren, wijzen we toch ook even op het orgelconcert in de Sint-Bonifatiuskerk van Leeuwarden om 16.00 uur door Peter van der Zwaag. Een mooie afsluiting van een 'cultuur-historisch dagje'.

Najaarsexcursie op zaterdag 24 september

In Meppel, weliswaar buiten onze provincie,

werd driehonderd jaar geleden een orgel opgeleverd van Jan Harmensz Camp (of Jannus Hermannus Camp), veelal kortweg Jan Harmens. Vanuit Meppel was men al een paar keer naar Fryslân getrokken om orgels van verschillende Friese orgelbouwers te bekijken en te beluisteren. De keuze voor een orgel voor de Grote of Mariakerk viel ten slotte op Jan Harmens. Overigens verliep de bouw niet zonder slag of stoot, zie het artikel van Gijldert van der Velde en Keimpe van de Wal elders in deze krant. De najaarsexcursie op 24 september is geheel gewijd aan orgels van Jan Harmens. Het is zogezegd een thema-excursie. We beginnen in de Sint Gertrudiskerk in Workum. Deze kerk is o.a. bekend geworden vanwege de beschilderde gildebaren in de noord- en zuidbeuk van de kerk. De omvang van deze collectie is uniek in Nederland. Waarschijnlijk stond er vanaf 1533, toen de kerk in gebruik werd genomen, ook al een orgel in de kerk, maar in 1696 krijgt Jan Harmens de opdracht voor het bouwen van een nieuw orgel. Bijzonder zijn de luiken waarmee het orgel kon worden afgesloten, om stof en ongedierte te weren. Van Workum gaan we naar Sloten, naar de Grutte Tsjerke. Sloten is een vestingstadje, één van de Friese elf steden, net als Workum overigens. De Grote Kerk is gebouwd in 1647 en laatstelijk gerestaureerd in 2021-2022. Als sluitstuk wordt er groot onderhoud verricht aan het orgel. Bij de excursie zien en horen we het resultaat. Ten slotte gaan we dus over de provinciegrens naar het Drentse Meppel.

De algehele leiding is in handen van Peter van der Zwaag, die ook de orgels zal bespelen, samen met Bob van der Linde.

U kunt zich voor deze excursie aanmelden door vóór 15 september a.s. € 17,50 p.p. (donateurs) of € 22,50 (niet-donateurs) over te maken naar rekeningnummer NL64 INGB 0002 3777 93 van de Stichting Organum Frisicum o.v.v. najaarsexcursie, aantal personen, postcode en huisnummer (kinderen onder de 16 jaar kunnen gratis deelnemen).

Word donateur

U kunt onze stichting steunen met een donatie van tenminste € 15,00. U kunt uw donatie over maken op rekeningnummer NL64 INGB 0002 3777 93 van de Stichting Organum Frisicum o.v.v. donatie, postcode en huisnummer. De Stichting Organum Frisicum is door de overheid erkend als een culturele ANBI-organisatie. Dat betekent dat uw donatie voor de belasting aftrekbaar is.

Voorjaarsexcursie 2023

De orgelkrant wordt altijd gepresenteerd tijdens de Voorjaarsexcursie. In 2023 zal deze plaatsvinden in Gaasterland en Sneek. De eerste aanzet voor deze excursie is inmiddels gegeven, maar kijk vooral op de website van onze stichting voor meer informatie. De voorjaarsexcursie is altijd op de eerste of tweede zaterdag van april.

Sietse van der Hoek, secretaris

Het Van Dam-orgel (1877) in de Mariakerk van Buitenpost.

(Foto: Johan Sjoukema)

Adverteren, solliciteren, examineren, musiceren en declameren rond het Friedrich Leichel-orgel in Arum

In Arum kwam in 1885 één van de grootste Friese dorpsorgels tot stand. De kerkvoogden zijn er vast heel trots op geweest. Niet alleen omdat het met 22 stemmen verdeeld over hoofdwerk, bovenwerk en vrij pedaal een groot instrument was, maar ook omdat het gebouwd werd door een buitenlandse orgelbouwer, Friedrich Leichel (al verhuisde die dan ook tijdens de bouw van Düsseldorf naar Lochem). Uit krantenberichten en advertenties en uit brieven die in het kerkelijk archief bewaard bleven, krijgen we een levendig beeld van het muziekleven rond dat orgel.

De start van het verhaal daarover hoort eigenlijk thuis in de sensatiepers. Het orgel werd in gebruik genomen op zondag 29 november met een kerkdienst, een concert en een samenzijn in een plaatselijk etablissement. Daar deed de alcohol zijn werk en raakte een aantal mensen met elkaar slaags. In heel Nederland berichtten de kranten daarover. Jaap Brouwer schreef er al over in de Friese orgelkrant van 2011. We laten het incident hier dus rusten.

ORGANIST.

KERKVOOGDEN der N. H. Gem. te Arum (Friesland) noodigen sollicitanten naar de betrekking van Organist en Koster, aan welke laatste betrekking slechts luttel werkzaamheden verbonden zijn, bij hunne Gemeente uit, hunnesollicitatiën met bijbehorende stukken in te zenden bij den adm. Kerkv. D. SALVERDA, vóór of op 21 Juli a. s. Het tractement bedraagt f 400.— benevens eene toelage van f 50.— voor het leiden van Zanggezelschappen. Ook wordt opgave verzocht van de Muziekinstrumenten, waarop men in staat is te onderwijzen. (1930)

Advertentie in Het nieuws van den dag, d.d. 13 juli 1900.

Minder sensationeel maar wel heel instructief is een aantal advertenties in verschillende kranten. Allereerst is dat een advertentie van 1887 (pas twee jaar na de voltooiing van het orgel) waarin de kerkvoogden uiting geven aan hun tevredenheid over het instrument. Zulke advertenties komen we wel meer tegen in de 19e eeuw, maar deze is erg uitvoerig: de dispositie van het orgel wordt vermeld en er wordt ook lovend gesproken over “onzen talentvollen Organist (...) die ook altijd bereid is, het aan Belangstellenden te doen hooren”. Deze functionaris, H.J. de Vries, blijft tot 1892 op zijn post. Dan maakt hij een grote stap in zijn carrière door organist te worden van het toen nieuwe Van Dam-orgel in de Grote Kerk in Enschede, het grootste orgel dat de Van Dams hebben gebouwd. Voor de opvolging van De Vries en ook later als de orgelbank in Arum opnieuw vacant wordt, worden ook weer advertenties geplaatst.

Vanouds werd het organistschap in Fryslân vaak met het vervullen van andere plichten gecombineerd. Zo bestond er, vooral in de dorpen, maar bijvoorbeeld ook in de stad Sneek, de gecombineerde functie schoolmeester-organist of koster-organist. Ook in Arum bestonden combinaties. De advertenties informeren ons niet alleen daarover, maar ook over het organistentraktement en soms over de functie-eisen. Een goede indruk geven de advertenties tussen 1885 en de eeuwwisseling. Daar blijkt dat in Arum de visie op het combineren van functies (en daarmee de geboden vergoeding) zo nu en dan veranderde. Opvallend is dat de combinatie schoolmeester-organist kennelijk niet voorkwam. Wel vraagt men enige malen een koster-organist. De kerkvoogden lijken beducht organisten door het kosterswerk af te schrikken, want ze vermelden erbij dat aan het kosterschap “slechts luttel werkzaamheden verbonden zijn”. Voor het leiden van “Zanggezelschappen” kan een toelage worden verstrekt.

‘Tot voor weinige maanden oefende hij het vak van vleeschhouwer uit. (...) Wat zijne muzikale bekwaamheden betreft, weten wij alleen dat hij harmonium speelt. Kerkorganist is hij voor zoo verre ons bekend is nimmer geweest’

In één advertentie wordt het kosterschap niet genoemd, maar wordt het takenpakket van de organist wel stevig opgetuigd. De functionaris moet “des winters dienst doen bij de Bijbeloefeningen”, moet een koor en een kinderkoor leiden, “enkele geringe administratieve werkzaamheden verrichten” en bij voorkeur moet hij ook “degelijk” muziekonderwijs geven. Waar het de kerkelijke oriëntatie betreft wordt vaak vermeld dat de “vrijzinnige richting vereischte is”. Het traktement is uiteraard gerelateerd aan het takenpakket. Het varieert van 300 tot 500 gulden.

Waarschijnlijk treedt in 1893 de uit Veendam afkomstige J.F. Bos als opvolger van De Vries aan. Hij blijft tot 1900. In dat jaar weet hij zijn positie te verbeteren door organist van de Grote Kerk in Leeuwarden te worden. Op 4 juli 1900 schrijft hij een brief aan de kerkvoogden van Arum waarin hij hen bedankt voor het eervol ontslag en voor “de goede tijd in uw midden”. Overigens had hij in 1895 ook al eens een poging gedaan de positie in Leeuwarden te bemachtigen. Na een vergelijkend proefspel eindigde hij als één van de drie kanshebbers, maar de post ging uiteindelijk naar de uit Leiden gekomen F.W.J. Haanstra. In 1896 wordt het spel van Bos ter gelegenheid van de ingebruikneming van het nieuwe orgel van Norg geprezen. Het zal geen toeval zijn dat dat orgel door de firma Leichel was gebouwd.

Aardig is dat we iets weten van de sollicitatieprocedure in 1900, toen een opvolger

voor J.F. Bos moest worden gevonden. De kerkvoogden plaatsten een advertentie en er moest een proefspel komen. Niet alleen in de noordelijke provincies bestond interesse voor de organistenfunctie. Omdat de roem van de sollicitanten hun niet altijd vooruitgesnel was, moesten van sommige van hen referenties worden gevraagd. Een paar referentiebrieven, gericht aan de

predikant ds. W. Hekking, zijn bewaard gebleven. Sommige daarvan bevatten kleurrijke informatie. Zo kwam men over één van de sollicitanten het volgende aan de weet: “Tot voor weinige maanden oefende hij het vak van vleeschhouwer uit. (...) Wat zijne muzikale bekwaamheden betreft, weten wij alleen dat hij harmonium speelt. Kerkorganist is hij voor zoo verre ons bekend is nimmer geweest en bespeelt hij ook geen andere instrumenten, misschien een weinig piano. Of hij een man van initiatief is betwijfelen wij en zouden dit eerder van zijne vrouw zeggen, die wakker is voor twee.” Als beoordelaar van het proefspel, waarvoor de ex-‘vleeschhouwer’ wel niet zal zijn uitgenodigd, benadert men de vorige organist H.J. de Vries.

Men laat De Vries weten dat hij voor zijn optreden als examinerator 25 gulden zal ontvangen. In een vriendelijk briefje antwoordt deze dat hij door naar Arum te komen 15 gulden aan inkomsten derft doordat hij in Enschede door hem te geven lessen moet verzuimen. Hij vraagt daarom 40 gulden. Mocht dat te

veel zijn, dan kan hij niet komen, maar “intusschen even goede vrienden”. We weten ook iets over het spelniveau dat van de kandidaten werd verwacht, want zij moeten “het 6de deel van Rinck Orgelschool, en Sonates Mendelssohn op het examen mede brengen”.

Over hoe het toen verder ging (of De Vries de reis naar Arum heeft ondernomen en wie er proefgespeeld hebben) heb ik niets kunnen vinden. Wel is bekend dat er vier kandidaten werden geselecteerd en dat Wubbenus Jacobs uit Bolsward (geboren in Appingedam) als beste uit de bus kwam. Zijn naam bleef bewaard op het leer van één van de balgen met de datering 4 november 1904 (dat leer is bij de recente restauratie van het orgel vervangen, maar wél bewaard). Jacobs was van grote betekenis voor het dorp en de omgeving. Hij dirigeerde koren en korpsen, gaf lessen op orgel, piano en viool, gaf orgelconcerten en componeerde. Regelmatig duikt zijn naam op in aankondigingen van concerten. In 1907 bedankt hij als kapelmeester van het Bolswarder Stedelijk Muziekcorps “wegens drukke werkzaamheden”. In 1910 vermeldt een advertentie in de Leeuwarder Courant dat hij op zoek is naar tweedehands muziekinstrumenten (een “4-snarige contrabas met stok” en verschillende slaginstrumenten). Aan dezelfde krant is te ontlene dat hij voor de muziekvereniging Caecilia in Wommels componeert (de twee stukken waarvan sprake is, worden in het ene bericht aangeduid als zingspelen, in het andere als operettes). Er zijn van hem twee concerten (in samenwerking met andere musici) in de Arumer kerk bekend, die beide in een menslievend kader stonden. Op 1 maart 1912 treedt hij op met twee zangeressen en een violist in een concert ten bate van de kas van de plaatselijke afdeling van het Groene

De kerkvoogden lijken beducht organisten door het kosterswerk af te schrikken, want ze vermelden erbij dat aan het kosterschap ‘slechts luttel werkzaamheden verbonden zijn’

Kruis. Op 6 november 1914, de Eerste Wereldoorlog woedt, musicceert hij met koor en met een vocale solist ten bate van de Commissie voor de Belgische vluchtelingen. Op het programma stond onder meer het lied ‘De Vlaamsche Leeuw’. “Bij de uitvoering van dit lied vergaten de Belgen dat ze waren te komen om te luisteren”, schrijft de krant, “ze vielen bij het refrein met vuur mee in.”

Op 1 december 1921 raakt Wubbenus Jacobs ‘s avonds na een repetitie van het muziekcorps van Kimsward bij noodweer onder de tram en overlijdt. Het Arumer muziekcorps draagt later zijn naam. Zijn opvolger, B.H. Vastenhout, blijft ruim vier jaar op zijn post.

Het Leichel-orgel heeft dus in de eerste halve eeuw van zijn bestaan vier organisten gehad. In groot contrast daarmee staat de volgende periode: de vijfde organist, Lucie Suiveld-Bruinsma, blijft van 1925 tot 1980 op haar post. Haar talent moet zich niet tot orgelspelen hebben beperkt. Als op 21 juni 1940 na restauratiewerkzaamheden door de firma H. Spanjaard, die een jaar geduurd hadden, het orgel weer in gebruik genomen wordt, laat zij zich horen als organiste, zangeres, dichteres en declamatrice.

Theo Jellema
Dit artikel is al eerder verschenen in Het Orgel 118/2 (maart 2022), p. 12. Dank aan Jan Smelik voor de toestemming het artikel ook in deze krant te mogen plaatsen.

Kerkorgel te Arum.

In 1885 hebben de H.H. LEICHEL & ZONEN, Orgelfabrikanten te Lochem, voor matigen prijs een PIJPORGEL in ons Kerkgebouw geplaatst, dat den toets der kritiek kan doorstaan. Terwijl het thans ruim drie jaar in gebruik is, tot groot genot van de Gemeente, zonder eenig gebrek te vertoonen, voelen Ondergeteekenden zich gedrongen, uit ondervinding kunnende spreken, daarvan getuigenis af te leggen. Deskundigen spreken er met hoogen lof en bewondering over, terwijl de Heer J. WÖRP, Organist te Groningen, welke het vóór het in gebruik nemen heeft onderzocht, schriftelijk daarvan het schoonste getuigenis heeft afgelegd. De Firma LEICHEL & ZONEN durven zij daarom ten zeerste aanbevelen voor het maken van een deugdelijk Kerkorgel. Het hier geplaatste bestaat uit 2 klavieren en vrij pedaal met 22 doorlopende registers. Het manuaal bevat Prestant 8 v., Bourdon 16 v., Holpijp 8 v., Viola di Gamba 8 v., Octaaf 4 v., Quint 3 v., Octaaf 2 v., Fluit 4 v., Cornet 8 v., 4 sterk, Mixtuur 2 v., 4 sterk, en Trompet 8 v. disc. en bas. Het positief: Prestant 4 v., Liefl. ged. 8 v., Salicionaal 8 v., Flauto trav. 8 v., Roerfluit 4 v., Clarinet 8 v., en het Pedaal: Prest. Bas 16 v., Subbas 16 v., Octaaf Bas 8 v., Violoncel 8 v. en Bazuin 16 v. De dispositie is, gelijk hieruit blijkt, zeer schoon. Daarbij is elk der stemmen op zich-zelf prachtig, en paart het geheel, bij eene buitengewone kracht en volheid, eene welluidendheid en lieflijkheid van toon, welke ongeëvenaard mag heeten. Het is ons immer een waar genot, het door onzen talentvollen Organist, den Heer H. J. DE VRIES, te hooren bespelen, die ook altijd bereid is, het aan Belangstellenden te doen hooren.

Arum, Januari 1889.

Kerkvoogden der N. H. Gem. te Arum, G. B. BRUINSMA, Voorz., J. VAN DER OUDERMEULEN, Adm., S. E. KOOISTRA.

Advertentie in de Leeuwarder Courant, d.d. 10 januari 1889.

1802. Een belangrijk jaar in de geschiedenis van het Leeuwarder Müller-orgel

Tot op heden was niet precies bekend in welk jaar het Leeuwarder Müller-orgel werd omgestemd van middentoon naar een gelijkzwevende temperatuur. Vlagsma en Gritter vermelden dat het orgel in 1822 van stemming veranderde. Door niet de notulen van de kerkmeesters te raadplegen doch alleen de rekeningboeken is dit feit tot op heden niet boven water gekomen. In dit artikel ga ik verder niet in op de ‘technische’ kant van de diverse stemmingen.

In 1802, 75 jaar na de oplevering door Christian Müller in 1727, behoeftde het orgel hoog-nodig reparatie. In 1778 had Albertus van Gruisen, toen woonachtig te Meppel, het instrument (en dat van de Westerkerk) al eens gerepareerd voor 200 Car.gld (*1). In maart 1799 werd er door het stadsbestuur een akte van afstand opgemaakt, waarbij de Hervormde Gemeente van Leeuwarden in het bezit werd gesteld van de kerkgebouwen, uitgezonderd de toren c.q. koepels. Vanaf dat moment moest de kerk zelf zorg dragen voor haar eigendommen. Op 27 november 1801 brachten twee leden van de bouwcommissie, de heren De Wal en Coulon, aan de vergadering van de kerkmeesters verslag uit n.a.v. hun onderzoek “omtrent de herstelling van het orgel in de Groote Kerk” (*2) De kerkmeesters konden met het advies instemmen en verzochten de heren om “deswegens een bestek te laten vervaardigen, en nader aan de Vergadering te communiceren.” Hierna werd de in Leeuwarden woonachtige orgelmaker Albertus van Gruisen verzocht een bestek op te stellen, waarvoor hij op 27 januari 1802 een rekening indiende ten bedrage van 20 Car. gld “voor het maaken van drie bijzondere Bestekken, Weegens eenige reparaatie aan het orgel in de Groote Kerk te Leeuwarden.” Op de kerkmeestersvergadering van 10 februari 1802 werd dit bestek goedgekeurd. Tevens besloot men om “een orgelmaker uit Groningen te ontbieden en nogmaals het orgel door denzelfden te laten opnemen.” Die Groninger orgelmaker was Nicolaas Anthonie Lohman (1766-1835). Voor onderzoek, reis- en logieskosten plus het maken van het bestek diende deze (op 1 maart 1802) een rekening in van 36 Car. Gld. en 6 st. (*3) Op 27 februari 1802 werd de door Lohman (en Van Gruisen) geadviseerde reparatie aanbesteed aan Lambertus van Dam voor fl. 650,-, een bedrag dat door meerwerk uiteindelijk op zou lopen tot 872 Car. Gld. en 8 st. (*4) De door Vlagsma genoemde werkzaamheden (*5) werden gehaald uit een ongedateerd en niet gesigneerd bestek, dat

zeer waarschijnlijk het onderzoeksresultaat en advies van Van Gruisen betrof. (*6) Het definitieve rapport/bestek van Lohman, waarnaar Van Dam moest werken, is (nog) niet gevonden.

Op de vergadering van 31 maart 1802 viel het besluit – er stond nu toch een steiger – om “onder opzicht van den orgelmaker van Dam het kastwerk aan het orgel in de Groote Kerk van buiten te laten schoonmaken en tevens de orgelmaker eenigszins tegemoet te komen tot het aanschaffen der benodigde rondeerformen.” (*7)

Organist Pieter Frank werd voor 70 gulden plus 6 pond kaarsen het stemmen toevertrouwd

Op 4 september 1802 komt het orgel wederom ter sprake op de vergadering van de kerkmeesters. Van Dam was toen al vijf maanden aan het werk. In de notulen lezen we: “Op het geproponeerde ter vergadering en na ingekomen advies van deskundigen wierd geresolveerd het orgel in de Groote kerk te laten stemmen in eene gelijkzwevende temperatuur, en den orgelmaker Lohman van Groningen, te ontbieden om met Peereboom voorlopig te examineeren in hoeverre het genoemden orgel door den orgelmaker van Dam in diervoegen reeds is gestemd.”

De ontwikkelingen volgen elkaar snel op. Op 11 september, nog maar een week later, is er een “extra ordinaire” vergadering en lezen we in het verslag: “Door den orgelmaker Lohman en de heer Peereboom ter vergadering gerapporteerd zijnde dat zij de temperatuur

van een der reeds gestemde tonen van het orgel hadden geëxamineerd, en allesints wel bevonden. Wierde besloten de laatst genoemde voor zijne moeite te bedanken, en denzelfden, gelijk mede de eerst genoemde bij desen te versoeken om het orgel op te nemen wanneer hetzelfde geheel zal zijn afgedaan.” (*8) Op 29 september wordt “door den heer Houwink ter Vergadering zijnde gerapporteerd, dat de orgelmaker van Dam reeds zoo verre met ‘t werk van het orgel was gevorderd dat wegens ‘t stellen als anders het orgel ten minsten twee Sondagen niet zoude kunnen worden gebruikt” Zondag 24 oktober 1802 is er een extra vergadering van de kerkmeesters. “Het opnemen van ‘t orgel bepaald zijnde op vrijdag [29 oktober] aanstaande wierd goedgevonden de Heeren Heemstra, Lohman en Peereboom alsdan in de Kosterij te verzoeken.” (*9)

De opnemng is blijkbaar vervroegd, want op woensdag 27 oktober komt men weer bijeen: “Is gehoord ‘t gerapporteerde van gecommitteerden voorn tot ‘t opnemen van ‘t orgel alsmede van de organisten de Vries, Frank en van der Meulen; alle verklarende dat ‘t orgel uitnemend door de orgelmaker Van Dam volgens bestek was gerepareerd. Wierd zulks door de Vergadering met genoegen aangenomen voor notificatie, de Heeren Heemstra en Peereboom voor hunne moeite bedankt, en tevens geresolveerd ‘t gemeld en gerepareerd en verbeterd orgel aan de gemeente te laten horen op Dingsdag avond te 5 uur, en één van de Heeren Predikanten te verzoeken dat één uit haar Eerw dien plegtigheid zouw gelieven te dirigeren ‘t welk den volgenden avond geschied zijnde, door de Hr van Weemen op zig genomen wierd – zulende verders aan deze vergadering, aan de orgelmaker Van Dam een loflijk getuigschrift

wegens zijn volkomen tot genoegen verrigt werk worden afgegeven ‘t welk de Secretaris verzogt wierd te concifrieren.” (*10) De speciale dienst werd echter gehouden op maandag 8 november, getuige een aankondiging in de Leeuwarder Courant van 6 november 1802. In deze advertentie werd Van Dam geroemd vanwege het resultaat “dat hetzelfde naar het Bestek volkomen afgemaakt, en in de opgegevene temperatuur uitnemend gesteld is”

Op 29 december 1802 besluiten de kerkmeesters dat de organist van de Grote Kerk, Sybe de Vries, de orgels niet meer mag stemmen. In de jaren 1803 en 1804 mag Lohman dan het orgel van de Westerkerk repareren voor fl. 925 (wegens ziekte van de orgelmaker vindt de oplevering pas plaats eind juli 1805). Op 22 februari 1804 is te lezen in de notulen: “Den orgelmaker Van Dam gemagtigd om het orgel der Groote Kerk te stemmen”. Op 14 maart 1804 wordt gemeld dat Van Dam wegens afwezigheid niet in staat is te stemmen. (*11) Organist Frank had aangeboden om de orgels van de drie kerken te stemmen voor fl. 83,- . Na een gesprek met de President wordt de prijs afgemaakt op fl. 70,- . In juli 1806 besluiten de kerkmeesters Frank weer voor fl. 70,- plus 6 pond kaarsen het stemmen toe te vertrouwen. Blijkbaar had Frank opslag gevraagd (en niet gekregen), want in de notulen van dezelfde vergadering is te lezen: “worden de orgels in de drie kerken provisioneel, ter stemming en onderhouding gegeven aan den orgelmaker Gruizen”. Een jaar later komt men weer terug bij Frank, die nu fl. 80,- krijgt.

Met ingang van februari 1804 hadden Sybe de Vries en Pieter Frank van post geruild. Dit op verzoek van eerstgenoemde. (*12) Pieter Frank werd nu dus organist van het Müller-orgel en zou dat tot zijn dood in 1847 blijven. Zijn zoon Richeus Regnerus Elgersma Frank (1829-1859) volgde hem op en deed in 1855 een poging tot uitbreiding van de klavieren. Zijn wens werd pas dertig jaar later gerealiseerd. (*13)

Ad Fahner

Bronnen:

Auke Hendrik Vlagsma: De Friese orgels tussen 1500 en 1750. Ljouwert/Leeuwarden, 2003. Gerben Gritter: Christian Müller. Orgelmaker in Amsterdam. Amsterdam, 2014. De notulen van de kerkmeesters in het Archief van de Nederlands Hervormde Gemeente Leeuwarden in het Historisch Centrum Leeuwarden (HCL). Toegang: 1700 nr’s: 1032 1036. Het rekeningboek van de kerkmeesters (1799-1810) = nr: 1247; Bijlage van de rekening (1802) = nr: 1259.

Noten

1. Vlagsma, p. 374 en fotokopie in mijn bezit. Namens de Bouwcommissarissen werd getekend door L. van der Ley.
2. De kerkmeesters hadden een aparte bouwcommissie in het leven geroepen die moest adviseren bij reparaties aan gebouwen en orgels. Dit in navolging van de vroegere stadsbouwcommissie. Vlagsma noemt abusievelijk de stadsbouwcommissie als opdrachtgever aan Lohman het bestek te maken (p. 375). De naam kerkmeester werd in oktober 1825 veranderd in kerkvoogd.
3. Lohman rekende net als Van Gruisen fl.20,- voor het onderzoek plus fl. 8,- reiskosten Groningen-Leeuwarden v.v. en fl. 8-4 voor verblijf “en verteeering in het Logement tot Leeuwarden”.
4. Dat meerwerk betrof onvoorziene uitgaven

voor: “verzakking in de voeten of Corpussen, ‘t overhangen der Corpussen over de Cern en ‘t Losleggen der Labiums. Int Pedaal 9 pijpen van de Bourdon 16 voet; 6 van de Prestandt 16 voet welke achter de Bourdon staan en 4 van de Octaav 8 voet. In ‘t Manuaal 5 grooten van de Octaav 8 voet en 3 van de Roorfluit 8 voet. Rugwerk 13 van de Prestant 8 voet daar de Labiums geheel waaren afgescheurt”. Tevens moest er een “Toesponsel” onder de windstok van de Roorfluit 8 die was losgegaan worden hersteld, “zoodat de Roorf: en Octaav van gemelde windstok moest worden afgenoomen de windstok los geschrooven en Hersteld en alles weer op zijn plaats moest worden gebracht. Herstellen van een Nieuwe Arm in; t Regeerwerk van de Octaav 4 voet in het Manuaal en een Nieuw spil in een der Blaasbalgtreedren”. Ook de kosten voor de pijpvormen werden hiertoe gerekend (zie noot 7).

5. Vlagsma, p. 375.

6. Jan Jongepier dacht het handschrift van Van Gruisen te herkennen (aantekening op een getypte kopie van dit bestek in zijn archief). Dit rapport bestaat uit 7 artikelen waarvan het laatste luidt: “Wanneer alle voorgemelde defecten zijn hersteld, dan zal al het pijp en tongwerk van nieuws wederom worden geïntonneerd, een ieder zoo wel doenlijk naar zijnen aard, vervolgens zal het gehele Orgel in die hoogte van toon, waarin

het zich thans bevindt, in eene welluidende Harmonie worden gestemd”. Hier is dus nog geen sprake van een veranderende stemming. Dat voorstel kwam enkele maanden later in september 1802.

7. Voor het schoonmaken plus het oververven van de witte gedeelten bracht schilder Haverdink Car.gld 109-10-8 in rekening. De drie vuren ‘tot Regte’ en 2 grenen balken ‘tot Spitze Pijpvormen’ kosten 28 Car.gld. Het arbeidsloon voor 3 knechten en 9 dagen werk om van deze balken pijpvormen te maken bedroeg Car. Gld: 32-8-0. Deze pijpvormen bleven nadien eigendom van de kerk. Het bouwen en afbreken van de steiger die was opgetrokken door architect en aannemer G. van der Wielen kostte Car.gld 36-11-0. Het hout was gekocht bij J. Bolman voor Car.gld 44-7-0.

8. Met ‘tonen’ zal een register zijn bedoeld. Peereboom was lid van de bouwcommissie. Wie met het voorstel is gekomen en wie die deskundigen zijn geweest is helaas niet bekend. Ongetwijfeld zullen de organisten Sybe de Vries van de Jacobijnerkerk, Pieter Frank van de Westerkerk en Auke van der Meulen van de Galileërkerk hierbij betrokken zijn geweest.

9. Lohman rekende voor “Drie Reisen, Gedaan in Septemb Octob Novemb de Somma van f 120-5. Voldaan Leeuwarden den 6 Novemb 1802”.

10. De tekst hiervan luidt aldus: “Wij onderge-

schrevenen Examineurs verklaren Door dezen dat den kundigen Orgelmaker Lambertus van Dam, woonachtig te Leeuwarden het orgel in de Groote Kerk alhier welke zedert veele Jaaren in een zeer Gebrekkige Staat is geweest, weder naar een aan hem toebedongen Bestek, in alle deelen zo wel in toonaatie als Temperaatie etc. Eerlijk en kundig weder in order heeft gemaakt. Weshalven wij het ook van onsen pligt agten om hem L. van Dam hier een voldoende getuigschrift te geven hetwelk verstrekt tot zijnen Eere en hem recomanderen in de gunst van alle Heeren Kerkmeesteren etc.

Actum Leeuwarden den 5= November 1802

N.A. Lohman: Orgelmaker te Groningen

C.S. V Heemstra

B. van Weemen

S: de Vries

A.:v: Der Meulen

P. Frank: J: Peereboom”

11. In 1804 was Van Dam in Wassenaar voor onderhoud aan het orgel in de dorpskerk.

12. Sybe de Vries (1733-1812) was toen 71 jaar oud.

13. Brief d.d. 10 oktober 1855. Archief NHG Lwd in HCL. Toegang 1700 – 1121.

Veranderend Fries Orgellandschap

Ook tijdens corona-lockdowns gaat het werk aan orgels door. Maar van feestelijkheden ter gelegenheid van voltooide restauraties komt het vaak niet. We hopen dat in de komende tijd toch een paar opleveringen met uitgestelde ingebruiknemingen kunnen worden gevierd. In een enkel geval zijn die al gepland.

Met restauraties waarvan in de vorige krant melding werd gemaakt, is uiteraard voortgang gemaakt. Sommige zijn afgerond.

Dat laatste geldt voor de restauratie van het Van Dam-orgel van Mantgum, die plaatsvond in het kader van de restauratie van het rijke interieur van de kerk en gereedkwam eind 2021.

De gotische, aan Maria gewijde kerk werd grondig aangepakt in de tweede helft van de 19e eeuw. Het schip werd verhoogd. Het gewelf werd met stucwerk bekleed en voorzien van fraaie ornamenten. Het enthousiasme waarmee men de vernieuwing ter hand nam, ging zover dat besloten werd het Van Dam-orgel uit 1845 ook maar te vervangen (het werd verkocht naar Harlingen; de kas ervan bevindt zich nu in Drachten). Dat Van Dam-orgel was een tweeklaviers instrument met aangehangen pedaal. Het nieuwe orgel moest natuurlijk groter worden en een vrij pedaal krijgen. Besloten werd tot een dispositie met 10 stemmen op het hoofdwerk, 7 op het bovenwerk en 5 op het pedaal. Het orgel werd opgeleverd in 1879, het jaar waarin de firma Van Dam zijn 100-jarig bestaan vierde. Zowel op het bovenwerk als op het pedaal bleef één stem gereserveerd. Die registers, op het bovenwerk de Salicet 4' en op het pedaal de Bazuin 16' zijn nu geplaatst. Voor de Salicet werd het voorbeeld gevonden in het orgel van Wergea (De Bidler/Van Dam 1871), voor de Bazuin in het orgel van Assen (Jozefkerk, Van Dam 1896). De restauratie werd uitgevoerd door Bakker & Timmenga.

Dat aan het uit 1876 daterende eenklaviers Van Oeckelen-orgel (acht registers) in Burum door Mense Ruiter werkzaamheden werden uitgevoerd, werd in de vorige krant al gemeld. Het eerste gedeelte van het werk is inmiddels afgerond. Belangrijkste element daarvan was de verplaatsing van de balg, die nu niet meer achter het orgel ligt maar op een zolder. Met de nodige creativiteit kon voor de kanalisering een goede oplossing worden gevonden. Ook is de klaviatuur gerestaureerd. In de toekomst zal ook de wind-

lade van het orgel geheel worden gerestaureerd.

Eveneens door Mense Ruiter werd groot onderhoud verricht aan het Bakker & Timmenga-orgel in de Johanneskerk van Feanwâlden (PKN). De kerk kreeg haar eenklaviers orgel (met zeven registers) in 1890.

De restauratie van het Leichel-orgel van Arum door Bakker & Timmenga kreeg in de krant van 2021 al aandacht. Nu vermelden we alleen dat we toen ten onrechte schreven dat het instrument 20 registers heeft; dat moeten er 22 zijn (hoofdwerk 11, bovenwerk 6, pedaal 5). Het kerkelijk archief van Arum biedt een schat aan informatie over dit orgel en zijn voorganger. In maandblad Het Orgel worden daar dit jaar een paar artikelen aan gewijd.

Een grote tegenslag ondervond de restauratie van het uit 1898 daterende Adema-orgel in de aan de Heilige Michaël gewijde rooms-katholieke kerk van Harlingen. Begin september, de restauratie was net voltooid, werd door een fout bij werkzaamheden aan het gewelf van de doopkapel het orgel vol gruis geblazen. Veel werk aan het orgel moest daardoor opnieuw gedaan worden. Voor alle betrokkenen, zeker ook voor de restaurateur, de firma Adema, een erg droevige gang van zaken. Inmiddels is het orgel weer schoon en in gerestaureerde staat opgeleverd. Dit voorjaar zal het worden ingewijd.

De ingebruikneming van het orgel in de Bonifatiuskerk te Leeuwarden, een nieuw concept met gebruikmaking van ouder materiaal (Adema/Verschuieren, 1898/1942), gerealiseerd door Adema, zal plaatsvinden op 11 september 2022.

Het kleine maar interessante orgel van Gauw werd in het vorige overzicht nog niet genoemd. Het eenklaviers instrument met acht registers werd in 1862 gemaakt door Willem Hardorff. Hij nam er pijpwerk van Albertus van Gruisen in op. In 1902, 1945 en 1959 werkte Bakker & Timmenga eraan. Dat resulteerde onder meer in wijzigingen waardoor

aan de klaviatuur de herinnering aan de 19e eeuw wat naar de achtergrond is gedrongen. Des te meer verrast het dat de klank zoveel Van Gruisen-charme heeft behouden. De in 2021 door Bakker & Timmenga uitgevoerde restauratie behelsde werkzaamheden aan balg, windlade en mechanieken. Het pijpwerk werd hersteld waar nodig.

Dit jaar werd een begin gemaakt met groot onderhoud van het Van Dam-orgel (1869) van Hommerts en met de restauratie van het Hardorff-orgel van Baaium (1878). Het orgel van Hommerts werd gebouwd voor de voorganger van de huidige kerk. De nieuwe kerk werd naast de oude opgetrokken in 1876. De overplaatsing werd uitgevoerd door Willem Hardorff "die in korten tijd het orgel uit het oude kerkgebouw in het nieuwe heeft doen overbrengen" aldus een verslag in de Leeuwarder Courant van 9 februari 1877. In 1925 volgde een uitbreiding met een vrij pedaal van drie stemmen door Bakker & Timmenga. Bij deze gelegenheid werd ook gewerkt aan het pijpwerk van hoofdwerk en bovenwerk en werd één dispositiewijziging gerealiseerd. In 1989 restaureerde de firma Mense Ruiter het orgel. De ingrepen van 1925 die betrekking hadden op dispositie en pijpwerk van hoofdwerk en bovenwerk werden toen ongedaan gemaakt. Het groot onderhoud dat nu noodzakelijk is, wordt uitgevoerd door Bakker & Timmenga.

Een jaar na zijn activiteiten in Hommerts leverde Hardorff een nieuw orgel op in de eveneens nieuwe kerk van Baaium. De kerk werd bijzonder ruim opgezet en het is duidelijk dat de kerkvoogden het belangrijk vonden dat ook het orgel van ambitie getuigde. Het kreeg 9 stemmen op het hoofdwerk, 8 op het bovenwerk en een aangehangen pedaal. Vooral de bezetting van het bovenwerk met vier labiale 8'-stemmen, een 4', een 3', een 2' en een tongwerk is luxueus. Opmerkelijk, en afwijkend van wat in die tijd gebruikelijk was, is dat Hardorff het hoofdwerk niet voorzag van een Cornet, maar van een Mixtuur (even opmerkelijk is de spelling op de registerknop: Mixture).

Het orgel is in de kleine anderhalve eeuw van zijn bestaan vrijwel niet gewijzigd. Maar de tand des tijds heeft wel zijn werk gedaan. Restauratie was al geruime tijd hard nodig. Het werk wordt uitgevoerd door Bakker & Timmenga.

Groot onderhoud wordt dit jaar ook uitgevoerd aan het orgel van Wommels.

P.J. Radersma, gevestigd in Wieuwert en één van de kleinere orgelmakers in Fryslân, bouwde het in 1847. Het kreeg twee klavieren en een aangehangen pedaal (9 registers op het hoofdwerk, 6 op het bovenwerk). Willem Hardorff werkte eraan in 1863 en 1868, J.F. Kruse in 1902, Bakker & Timmenga in 1922. Een restauratie/reconstructie vond plaats door Jos Vermeulen in 1976. In 2013 werd door Bakker & Timmenga de balg verplaatst. Al geruime tijd doen zich mechanische problemen voor. Het groot onderhoud door Bakker & Timmenga zal zich vooral richten op het definitief oplossen daarvan.

Voor twee Van Dam-orgels staat groot onderhoud dit jaar op de agenda.

Het betreft de orgels van Akkerwoude (1818), waar de werkzaamheden al gestart zijn, en van Oosterbierum (1868), waar later dit jaar begonnen zal worden.

In Akkerwoude kocht men het orgel in 1899 aan uit 's-Gravezande. Daar had Lambertus van Dam het samen met zijn zonen twee jaar voor zijn dood gebouwd. Het is een eenklaviers instrument. Doordat er uit die tijd niet zoveel Van Dam-orgels zijn overgebleven is het met zijn bijzondere dispositie uniek.

Het grote tweeklaviers instrument met aangehangen pedaal in Oosterbierum werd gemaakt door de zeer productieve derde generatie Van Dam. De hoge kwaliteit waarvoor ze garant stonden, kon bereikt worden door een enorme ervaring. Fascinerend is dat toch geen twee instrumenten aan elkaar gelijk zijn.

In de Grutte Tsjerke van Kollumerzwaag bouwde de firma Mense Ruiter in 1980 (de kerk heette toen nog 'gereformeerde kerk') een orgel met 19 registers. Ze werden verdeeld over hoofdwerk, rugwerk en vrij pedaal en niet alle pijpwerk was nieuw. In plaats van een manuaalkoppel werd, zoals vaker in die tijd, gekozen voor een koppelklavier. Vorig jaar werd door hetzelfde bedrijf aan het orgel groot onderhoud uitgevoerd. In dit kader vond ook herintonatie plaats.

Ten slotte melden we het droevige verlies van het mooie en gaaf bewaarde Adema-orgel van de r.-k. Sint-Werenfriduskerk van Workum. De kerk, door de architect Alfred Tepe in neogotische stijl ontworpen, werd in 1877 voltooid. Zeven jaar later kwam het orgel gereed. Het tweeklaviers instrument (hoofdwerk, positief en vrij pedaal) werd gebouwd in twee kassen, waardoor het galerijvenster vrij bleef. Het construeren van een orgel ter weerszijden van een venster heeft in Midden-Europa een lange traditie. In ons land komen we het pas ver in de 19e eeuw tegen. De Adema's waren de eersten die het bij ons praktiseerden. Aan de lichtinval, die zo wezenlijk is voor het ondergaan van de schoonheid van een kerkinterieur, wordt zo door de plaatsing van een orgel geen afbreuk gedaan.

De kerk van Workum verliest haar kerkelijke functie. Het orgel zal worden gedemonteerd en er is nog geen nieuwe bestemming voor gevonden. Het vinden van passend onderdak voor een ergens overbodig geworden historisch orgel is vaak niet eenvoudig. Het feit dat de constructie en architectuur van dit Adema-orgel optimaal werden afgestemd op de architectuur van de kerk, maakt de zoektocht nog moeilijker.

Adviseurs:

in Oosterbierum: Stef Tuinstra
in Harlingen en Leeuwarden: Ton van Eck
in Kollumerzwaag en Feanwâlden: geen
in Akkerwoude, Arum, Baaium, Burum, Gauw, Hommerts, Mantgum en Wommels: Theo Jellema

Theo Jellema

Het Van Dam-orgel (1879) in Mantgum.

(Foto: Ad Fahner)

Het Hardorff-orgel (1878) in Baaium.

(Foto: Ad Fahner)

Najaarsexcursie met orgels van Jan Harmensz Camp

Organum Frisicum brengt ons over de Friese grens met Drenthe, maar dat wel vanwege de (thematische) link naar Workum en Sloten. We bezoeken drie kerken met orgels van Jan Harmens, voluit Jan Harmensz Camp, orgelbouwer te Berlikum.

Maar toch: het orgel van Meppel is aanleiding voor deze excursie. Driehonderd jaar geleden werd het orgel opgeleverd en in gebruik genomen. Dat in 1712 tot de bouw werd besloten was een gevolg van meermalige Meppeler bezoeken aan Friese orgels van verschillende orgelbouwers. De keuze viel daarna op Jan Harmens, die al veel eerder (in 1696) de opdracht krijgt tot de bouw van het Workumer orgel. En het is in Workum, in de fraaie laatgotische Gertrudiskerk waar onze Jan Harmens-excursie begint.

De Sint Gertrudiskerk in Workum. (Foto: Wikimedia)

Workum, Sint Gertrudiskerk

In de late middeleeuwen ontwikkelt Workum zich door de verbinding met de Zuiderzee tot centrum van scheepvaart. Concurrentie van Hollandse steden zorgt voor enige neergang maar in de 16e eeuw weet Workum, ook door scheepsbouw en het leveren van zee-lieden aan de Hollandse scheepvaart, behoorlijk welvarend te worden. De bouw van een nieuwe kerk getuigt daar ook van.

Op een Workumer zegel uit 1355 staat de voorloper van deze kerk afgebeeld: een eenbeukige kerk met een spitse toren, veel kleiner dan de huidige. De kerk was gewijd aan de heilige Gertrudis (626-659), dochter van Pepijn de Oudere, hofmeier in een deel van het Frankische rijk. Gertrudis van Nijvel, ook Geertrui of Gertrud (Geertruidenberg is naar haar genoemd), was een vroegmiddeleeuwse heilige en abdis.

Rond 1515 werd begonnen met de vervanging van de eenbeukige kerk door een driebeukige. Dat verliep meteen al weinig voorspoedig door de strijd tussen Vetkopers en Schieringers. Troepen van een leger van Friese boerenopstandelingen en huurlingen, de Arumer 'Zwarte Hoop' (bekend van Grutte

Pier), brengen ernstige vernielingen aan kerk en toren toe. Pas in 1523 kon men weer volop aan de slag. Het driebeukige schip is onvoltooid gebleven: vijf traveeën waren gepland, het werden er drie. Bij de bouw van dit schip zijn koor en transept verhoogd. Je kunt het zien aan de nissen boven de ramen aan de binnenkant. Opmerkelijk is de afsluiting van het koor met vier muurvlakken en dus vier ramen in plaats van de in grotere kerken gebruikelijke vijf.

De toren is tussen 1523 en 1545 gebouwd en net als het schip van de kerk onvoltooid gebleven. Toren en kerk hadden moeten aansluiten, maar het is er niet van gekomen: een bijzondere aanblik. Waarom dit 'onaf'? We weten het helaas niet. Veronderstellingen zijn: de roerige tijden die voorafgingen aan de reformatie, te grote ambities van de Workumers en te weinig geld om ze te realiseren of wellicht een combinatie van deze zaken.

Bij de restauratie van 1939 tot 1953, zo langdurig vanwege een onderbreking tijdens de Tweede Wereldoorlog, kreeg de kerk haar huidige gedaante. Bijna onvoorstelbaar is, dat het koor en de beide transeptarmen daarvoor van het driebeukige middendeel gescheiden waren. Juist de ruimtelijkheid van het huidige kerkinterieur maakt grote indruk.

Van het 17e- en 18e-eeuwse meubilair is weinig behouden gebleven, maar de preekstoel uit 1718, met snijwerk in Lodewijk XIV-stijl is een van de mooiste van Fryslân. De vijf panelen bevatten voorstellingen van Bijbelse wonderverhalen. In het noordertransept zien we de magistraatsbank uit 1716, ook in Lodewijk XIV-stijl; de kuif bevat het stadswapen. De beschilderde gildebaren in de noord- en zuidbeuk mogen niet onvermeld blijven: de omvang van deze collectie is uniek in Nederland.

Het orgel

Als de kerk in 1533 in gebruik wordt genomen staat er waarschijnlijk al een orgel. Een dertigtal pijpen in het huidige orgel zijn namelijk typerend voor die tijd en ook verwant aan het pijpwerk in de orgels van Oosthuizen (1521) en Krewerd (1533). En als Jan Harmens in 1696 de opdracht krijgt voor het bouwen van een nieuw orgel staat er in het bestek: "Het oude orgel sal tot profijt van de orgelmaaker sijn..."

Het Camp-orgel (1697) in de Sint Gertrudiskerk van Workum. (Foto: Diana Nieuwold, kerkfotografie.nl)

Kerkvoogdijrekeningen die het orgel betreffen zijn er vanaf 1645. In dat jaar is er sprake van "Mijchgiel Andries ... tractement puisterblazen". In 1656 worden herstelwerkzaamheden verricht, onder andere ter bescherming tegen vleermuizen en vogels. Aan Cornelis Jeroens wordt f 54,- overgemaakt "ter saake van repareeren van ons vervallen orgel in ons groote kerk".

Jan Harmens mag, na de opdracht daartoe op 1 november 1696, een orgel met 16 stemmen bouwen, met een achtvoets hoofd- en een viervoets rugwerk. Voor de kas volgt een afzonderlijke opdracht. Toch is ook die waarschijnlijk van Jan Harmens, getuige verwantschap met die van Meppel en Sloten en ook vanwege de cartouches onder het rugpositief: 'anno 1697' en 'Jan Harmens orgelmaaker'.

Het orgel oogt bescheiden. Je zou kunnen denken: had het niet wat grootser gekund? We moeten dan bedenken dat de nok van het gebouw op de plaats van het orgel tot 1951 een stuk lager was. Er was toen een zadeldakafsluiting. Bijzonder zijn de luiken die onder meer dienden tot het weren van stof en ongedierte. In 1722 wordt aan organist Heineman opgedragen voortaan het orgel na de dienst af te sluiten!

In 1878 verbouwt Eeltje Sjoerds Ypma uit Bolsward het orgel voor maar liefst f 1940,-. Het klavier wordt vergroot tot f3. De dispositie wordt naar de romantische smaak van de

tijd aangepast. De pijpen van het oude orgel die nog goed zijn worden wel hergebruikt. In 1911 vindt een uitbreiding van het pedaal plaats, in 1919 is er een restauratie door de fa. Bakker & Timmenga en in 1951 door Vermeulen uit Alkmaar. In de jaren zeventig was het orgel in slechte staat. De fa. Flentrop krijgt opdracht het orgel te restaureren naar de toestand van 1697. De uitgangspunten daarbij zijn dat het historisch pijpwerk opnieuw wordt gebruikt, het nieuwe pijpwerk in oude stijl en materiaalkeuze wordt bijge-maakt en dat de dispositie geïnspireerd zal zijn op die van 1697 en 1788.

Dispositie

Hoofdwerk (C-c3): Praestant 8'; Holpijp 8'; Quintpraestant 6'; Octaaf 4'; Superoctaaf 2'; Gemshoorn 2'; Mixtuur IV sterk (B/D), Scherp III sterk, Sexquialter II sterk (D), Trompet 8' B/D
Rugpositief (C-c3): Quintadeen 8'; Prestant 4'; Roerfluit 4'; Quintfluit 3'; Octaaf 2'; Scherp II sterk
Pedaal (C-d1): Bourdon 16'; Octaaf 8'; Trompet 8'
Speelhulpen: Hoofdwerk-Rugwerk (schuifkoppel), Pedaal-Hoofdwerk, Tremulant

Het interieur van de Sint Gertrudiskerk van Workum. (Foto: Diana Nieuwold, kerkfotografie.nl)

Historische kaart en stadsgezicht van Sloten uit 1664.
(Bron: Beschrijving van Heerlijkheydt van Fryslân door Bernardus Schotanus a Sterringa)

Sloten, Grutte Tsjerke

Het tweede onderdeel van de excursie is een bezoek aan de Grutte Tsjerke in Sloten. Het vestingstadje Sloten, Sleat in het Fries, is een van de elf steden van Fryslân. De vesting is ontworpen door Menno van Coehoorn, die in het nabijgelegen Wijckel in een praalgraf ligt begraven. Sloten is in de dertiende eeuw ontstaan op een historisch strategische plek. Op de kruising tussen de landroute tussen Duitsland (Bentheim) en Stavoren en de waterverbinding tussen de stad Sneek en Hanzesteden aan de IJssel.

De kerk is gebouwd in 1647 op de plek waar eerder een kapel heeft gestaan. De eerste steen van de kerk werd gelegd door de burgemeester en president-kerkvoogd dr. Epeus Oosterzee. De bijzondere bank tegenover de preekstoel is naar hem vernoemd. In de periode 2021-2022 is er een restauratie in en om de kerk uitgevoerd. Als sluitstuk wordt er groot onderhoud aan het orgel verricht door orgelmakerij Bakker & Timmenga.

Het huidige orgel is in 1786 gebouwd door orgelmaker Albert van Gruisen. Hij gebruikte

hierbij het pijpwerk van het vorige orgel dat door Jan Harmens in 1704 in de kerk was geplaatst. Je kunt je een beeld van dat orgel vormen doordat de kas van dat viervoets-orgel in het huidige orgel gebruikt is als kas voor het rugwerk. Het orgel van Harmens had een kort octaaf (dus miste de pijpen op Cis, Dis, Fis en Gis). Deze zijn door Van Gruisen bijgemaakt evenals de frontpijpen. Verder gebruikte Van Gruisen voor de bouw ook pijpwerk uit een ander orgel van Jan Harmens namelijk het orgel dat in 1692 in Wergea was geplaatst.

Over het geheel schrijft Jan Jongepier dat het “samen een boeiend en indrukwekkend ensemble (vormt), waarbij de pijpen van Harmens door hun hoog loodgehalte, grote wanddikte en forse mensuur tot grote klankintensiteit leiden”. Het orgel is in 1975-1976 gerestaureerd door Jürgen Ahrend en teruggebracht naar de situatie van 1786.

Dispositie

Hoofdwerk (C-c3): Praestant 8' (frontpijpen Van Gruisen 1786 / binnenwerk Harmens 1692), Holpijp 8' (H, 1692), Bourdon 16' (D), Octaaf 4' (H, 1692), Quintprestant 3' (H 1692), Octaaf 2' (Ahrend 1975), Blokfluit 2' (H 1704), Mixtuur III-IV sterk (B/D) (groot deel H 1692 / overige: Van G), Sexquialter II sterk (H 1692 / Van G), Trompet 8' (B/D) (Ahrend 1975, kopie naar het orgel in Marssum)
Rugwerk (C-c3): Fluit does 8' (H 1704, enge mensuur), Prestant 4' (Van G), Quintfluit 3' (H 1704), Octaaf 2' (H 1704), Mixtuur II-III sterk (A 1975), Dulciaan 8' (A 1975, kopie naar het orgel in Marssum)
Pedaal (C-d1): Aangehangen
Speelhulpen: Hoofdwerk-Rugwerk (schuifkoppel), Tremulant
Stemming: Werckmeister III

Meppel, Grote of Mariakerk

In 1141 vestigde een zekere Coenradus zich op een afstand van '9 uur gaans' ten zuiden van Assen met zijn boerenhoeve. Die ligt dan aan een van de riviertjes die uitkomen op de Sethe, nu het Meppeler Diep. Riviertjes die via die Sethe het water lozen op de Zuiderzee. Daaraan heeft 'Möppele' zijn naam te danken: Möppele betekent monding. In het vruchtbare, waterrijke gebied komen meer boeren en ook 'burgers' wonen. Meppel groeit snel.

De inwoners gaan ter kerke in Kolderveen. Maar in 1422 scheiden de Meppeler gelovigen zich vanwege het toenemend aantal af van hun kerk in Kolderveen. Een al eerder gestichte kapel in Meppel werd nu de parochiekerk. De naam, Mariakerk, wordt dan ook al gebruikt. Omstreeks 1437 is begonnen met de bouw van een toren, een andere dan de huidige. In de 15e eeuw is de kerk nog eenbeukig, het betreft het deel waar zich nu de preekstoel en het orgel bevinden. Rond 1540 wordt de kerk vergroot door de bouw van de noordelijke beuk, een veel kleinere dan die van nu. Het jaartal 1540 is ook te vinden op de toren, die er toen waarschijnlijk twee geledingen bij kreeg.

In 1596 – er is sprake van een algemene hervorming in Drente – wordt de Grote of Mariakerk protestant. De Tachtigjarige Oorlog is gaande en dat heeft dramatische gevolgen voor de kerk. Tussen 1623 en 1627 worden er militairen gehuisvest. De kerk wordt min of meer geruïneerd, vooral door de rook en stank van het stoken. Muren en pilaren zitten vol roetaanslag. Hierin kerken is onmogelijk. Op de overheid wordt een beroep gedaan de herstelkosten te financieren. Dat verzoek is succesvol. Voor f 1200,- wordt de kerk opgeknapt.

In 1765 wordt nogmaals tot vergroting van de kerk besloten, maar het duurt nog tot 1778 voordat die gerealiseerd kan worden. Het probleem: financiering, mede door de

Het Camp-orgel in Sloten. (Foto: Johan Sjoukema)

De Grote of Mariakerk van Meppel. (Foto: Wikimedia)

Het Camp-orgel van Meppel. (Foto: Diana Nieuwold, kerkfotografie.nl)

Meppeler gemeenschap. Het koor werd afgebroken en de beuken worden tot aan de Hoofdstraat doorgetrokken. Ook reden voor het creëren van de gevel aan die straat. Architect Sorg uit Assen maakt er een klassicistisch ontwerp voor.

Onderhoud van kerk en toren zijn kostbaar. In 1963 wordt het onderhoud van de toren geheel overgedragen aan de burgerlijke ge-

meente. Een gedeelte van het orgel staat dan nog binnen de toren. De restauratie tussen 1951 en 1968 maakt daar een eind aan. Tussen 1959 en 1963 vinden de grootste veranderingen plaats. De kerkbanken verdwijnen ten gunste van knopstoelen, er komen weer kaarsenkronen in de kerk te hangen, de trekstangen worden vervangen door balken en de, vanwege het begraven, meermaals verhoogde vloer werd met 40 centimeter verlaagd (en beenderen werden geruimd).

Het orgel

De totstandkoming van het Meppeler Jan Harmens-orgel kent een moeizame geschiedenis. Het begint er al mee dat er 11 jaren voor nodig zijn om – het is destijds een zaak van de burgerlijke gemeente – financiële dekking te vinden voor de voorgenomen bouw van een nieuw orgel: van 1700 tot 1711. In 1712, na een zevental offertes (waarschijnlijk o.a. van Arp Schnitger) en bezoeken aan diverse kerken en orgels in Fryslân, volgt het definitieve besluit de bouw te gunnen aan Jannus Hermannus Camp. Voor een bedrag van f 1600,- zal hij een tweeklaviersorgel met aangehangen pedaal leveren. In 1716 is Jan Harmensz Camp zover dat hij het orgel wil laten keuren. In een vergadering van 24 maart besluiten de Volmachten (bestuurders) van de stad tot uitnodiging van “een bequaem orgelist, orgelmaeker of zelfs twee orgelisten teneinde het orghel tot Meppelt op te nemen”. Maar... het orgel wordt afgekeurd. En het blijft niet bij die eerste keer: tot en met het jaar 1720 wordt het orgel nog twee keer afgekeurd. En triest: in 1721, na een ziekteperiode waarin hij het orgel niet heeft kunnen voltooien, overlijdt Jan Harmensz Camp. Zijn zoon schrijft aan de Volmachten: “heeft gesuckelt tot het ijnde van zijn Leven alsoo het God almachtig heeft belieft mijn lieve en seer beminde Vader op te ijzen uijt dit bedroefde Tranendal tot een overganch in een Eeuwighduierende geluck-saligh leven op den 8 januaris 1721”.

Hoewel hij de bouw dus niet voltooide, staat zijn naam wel degelijk in het houtsnijwerk onder aan het rugwerk. Wie het orgel dan wél afbouwde? Frans Caspar Schnitger, die net de bouw van het orgel in de Michaëlskerk in Zwolle had afgerond. In minder dan een jaar is het orgel nu wel klaar én goedgekeurd, namelijk op 8 mei 1722.

In 1825 en 1905 vinden er veranderingen plaats aan het orgel. Na nog meer van deze

ingrepen kan vastgesteld worden dat het orgel er allerminst op vooruitgaat.

In 1949 besluit de kerkvoogdij tot een grondige restauratie en uitbreiding met een derde klavier (van zeven stemmen) en een zelfstandig pedaal (van negen stemmen). Mense Ruiter voert deze restauratie uit, die volgens plan in fases zal plaatsvinden. Maar nog langer dan de bouw door Jan Harmens duurt deze ‘onderneming’: van 1951 tot 1968! De al genoemde restauratie van het gebouw is daar mede debet aan. Maar ook ontbreekt het aan voldoende subsidies.

Drie orgelbouwers hebben zo hun invloed op het orgel, zoals we het nu kunnen beluisteren. In onderstaand overzicht van de dispositie is dan ook vermeld welke registers van Jan Harmens (Camp) zijn en welke van Schnitger of Mense Ruiter.

Dispositie

- Hoofdwerk (C-f3):** Prestant 8’ (Ruiter), Holpijp 8’ (Harmens), Quintadeen 8’ (H), Octaaf 4’ (H), Openfluit 4’ (H), Nasard 3’ (Schnitger), Octaaf 2’ (H), Ruispijp II sterk (H), Mixtuur III sterk (H), Cymbel VI sterk (R), Dulciaan 16’ (R), Trompet 8’ (Harmens / Schnitger)
- Rugwerk (C-f3):** Holpijp 8’ (Harmens), Prestant 4’ (Ruiter), Open Fluit 4’ (H), Fluit Quint 3’ (H), Octaaf 2’ (Harmens/Ruiter), Woudfluit 2’ (H), Quint 1 1/3’ (R), Sesquialter II sterk (H/R), Scherp IV sterk (R), Dulciaan 8’ (Schnitger), Tremulant
- Borstwerk (C-f3):** Gedekt 8’, Gedektfluit 4’, Octaaf 2’, Fluit Quint 1 1/3’, Siffllet 1’, Scherp III sterk, Vox Humana 8’ (alle registers Ruiter)
- Pedaal (C-f1):** Prestant 16’, Octaaf 8’, Gedekt 8’, Octaaf 4’, Mixtuur VI sterk 2’, Bazuin 16’, Trompet 8’, Cornet 4’, Trompet 2’ (alle registers Ruiter)
- Koppels:** Pedaal-Hoofdwerk, Pedaal-Rugwerk, Hoofdwerk-Rugwerk, Hoofdwerk-Borstwerk

Gjildert van der Velde & Keimpe van der Wal

Activiteiten van de KVOK-afdeling Fryslân in 2022

De Koninklijke Vereniging van Organisten en Kerkmusici is een landelijke vereniging van beroeps- en amateurorganisten en kerkmusici, werkzaam in welk kerkgenootschap dan ook.

De doelstellingen van de vereniging zijn:

- * De bevordering van het gebruik van het orgel, het orgelspel en de orgelcultuur in het algemeen;
- * De bevordering van het algemeen peil en de waardering van de kerkmuziek in het algemeen;
- * De bevordering van een goede opleiding van organisten en kerkmusici;
- * De behartiging van de rechtspositie van de leden in het algemeen en in het georganiseerd overleg in het bijzonder.

De KVOK is uitgeefster van het tijdschrift Het Orgel, Muziek & Liturgie, de digitale nieuwsbrief NotaBene en de ZomerAgen-

da (zie: www.kvok.nl)

De Afdeling Fryslân van de KVOK organiseert jaarlijks drie bijeenkomsten. In verband met de corona-perikelen worden het er dit jaar twee. Ons geplande bezoek in mei aan de provincie Groningen (Appingedam en Loppersum) is gecancelld. We hopen dat die excursie volgend jaar alsnog kan plaatsvinden.

Zaterdag 28 mei om 13.30 uur zijn we welkom in de dorpskerk van Mantgum. In deze kerk staat een Van Dam-orgel uit 1879 (twee klavieren en vrij pedaal). Het instrument is onlangs gerestaureerd door Bakker & Timmenga. Bij deze restauratie

zijn twee registers toegevoegd. Een Bazuin 16’ op het pedaal en een Salicet 4’ op het bovenwerk.

We gaan ons die middag bezighouden met de “Nieuwe Voorspelen en Begeleidingen bij het Liedboek”. Deze bundel is onlangs uitgegeven onder redactie van Wout van Andel, Jeroen de Haan en Geerten van de Wetering bij Kok Boekencentrum-Utrecht. Een ieder die uit deze bundel wat ten gehore wil brengen dient zich aan te melden bij onze secretaris Jelle Rollema. Tevens houden we deze middag onze jaarvergadering.

Zaterdag 8 oktober om 10.00 uur zijn we te gast in de Bonifatiuskerk te Leeuwarden. Hier staat een bijzonder orgel. Het bevat pijpwerk van Adema (1899) en Verschueren (1942). Het instrument is opnieuw opgebouwd door de firma Adema uit Hillegom. Wat voorheen een elektro-pneu-

matisch orgel was, is nu een mechanisch orgel dat veertig registers telt. Daarmee is het één van de grootste instrumenten in Fryslân.

Bij de studiemiddagen zijn zowel leden als niet-leden hartelijk welkom. Voor meer informatie en opgave kunt u contact opnemen met onze secretaris: Jelle Rollema, (j.rollema@planet.nl), telefoon 0515 52 12 61, Buorren 29, 9014 CD Tersoal).

Jan F. Sterenberg (voorzitter)

De Martinuskerk van Oudwoude

De kerk van Oudwoude mag dan niet zo oud zijn als die van Westergeest, met wie het samen één kerkelijke gemeente vormt, maar de kerk heeft zeker zoveel geschiedenis. In Westergeest dateert de Martinuskerk uit de 12e eeuw en zowel van buiten als van binnen (met fresco's!) is de middeleeuwse romaanse stijl goed te herkennen. Er zijn nog grafzerken die dateren van midden 12e eeuw. In Oudwoude is dat geheel anders: een intiem kerkje, vier eeuwen later gebouwd, met stenen van de voorgaande kerk.

De dorpskerk van Oudwoude.

(Foto: Wikimedia)

Al in de 8e eeuw werd het mogelijk gemaakt om eigen kerken in Fryslân te stichten. Men mocht op eigen land, dus bezit vanuit het eigen dorp, een kerk stichten, daar kreeg men vergunning voor. Dat hoefde niet via de bisschop. De bisschop moest het wel goedkeuren, maar hij kon het niet verbieden. Kerkeigenaars mochten een eigen priester kiezen, die wel uit het eigen diocees moest komen, niet daarbuiten, want anders had de bisschop daarover te besluiten.

Was de kerk in Westergeest door een kloosterorde (Sint Bonifatiusabdij te Dokkum) gesticht, Oudwoude werd gebouwd door enkele families. Wie dat exact waren is niet bekend. Er zijn wel een twintigtal families bekend die vielen onder de prebende van de kerk, ze zullen ongetwijfeld bijgedragen hebben aan de bouw van hun kerk. Ze gaven land aan de kerk, maar ze gaven ook land aan het vrouwenklooster Olijfberg te Veenklooster. In 1488 had de kerkparochie Oudwoude een eigen pastoor: Heer Koenraet. Westergeest had al een eeuw eerder een pastoor, met vicaris of prebendaris (hulppastoor). Een prebendaris was iemand die door de vrije giften uit kloosters en bisdommen kon bestaan. Daar werd hen dan sina cure gegeven (zonder zorg). De overige geestelijken kregen geld van hun orde. Fryslân kende betrekkelijk veel prebendarissen. In de praktijk waren ze hulppastoor en gaven onderwijs.

konden mee overgaan naar de Reformatie, dus protestants worden. De priester van Westergeest Bernardus Henrici vluchtte. Ook de pastoor van Oudwoude, Johannes van Meppel bleef Rooms-Katholiek en vertrok. Hendrik Hendrixz, de prebendaris of hulppastoor van Oudwoude, bleef en werd van de ene op de andere dag hervormd. Hij mocht in functie blijven en moest voortaan de kerkdiensten verzorgen en de kinderen onderwijs geven.

Oudwoude kende al lange tijd een dorpschool. Dat waren geen kloosterscholen, zoals in steden, maar het betrof eenvoudig onderwijs dat bestond uit enkele uren per week les in brief schrijven en rekenen. Hendrik Hendrixz nam dat allemaal op zich, vooral ook omdat de giften waar hij voortaan van werd betaald ontoereikend waren in Oudwoude. Kloosters en bisdommen waren immers opgeheven, dus nu moest het van de kerkmensen zelf komen. Er werd met hem een overeenkomst gesloten. Hij moest "t Pastoorhus bewaaren en de kinderen 't leeren so langder en predican compst, die 't zelf anders stelt, so de gemeente in meeninghe is metten eersten te kiezen." Men had dus hoge verwachtingen dat er wel een eigen predikant zou komen, maar dat zat er niet in. Er waren nog te weinig afgestudeerde predikanten in het land en Oudwoude kon het ook niet opbrengen. Hendrixz had geluk, hij bleef wel 25 jaar in dienst en mocht mooi naast de

PKN-gemeente bestaat nu uit Oudwoude, Westergeest en Triemen.

De kerk van Oudwoude is een fraai voorbeeld van een kerk waar diverse rouwborden hangen van families die op Fogelsanghstate woonden, maar ook van families uit Kollum. Kerkelijk viel Veenklooster met Fo-

De voormalige pastorie uit 1806 is een opmerkelijk rijksmonument. Deze ligt ten noordoosten van de kerk en is gelegen aan een oprijlaan. De pastoriehof is een aanzienlijke tuin, mogelijk van Lucas Roodbaard.

In de jaren tachtig van de negentiende eeuw vond herstel plaats van de kerk. De toren was al eind 18e eeuw wegens bouwvallig-

Het Van Dam-orgel uit 1845 staat op de kraak. Het is in 2006 naar voren 'geschoven'. Dit is de klank alleen maar ten goede gekomen

gelsanghstate gedeeltelijk onder Oudwoude. De rouwborden dateren van 1675 tot 1783. De familie Van Heemstra woonde geregeld de kerkdiensten bij in Oudwoude. Ze kregen zelfs aan de oostzijde een eigen ingang naar hun familiebank, die in 1966 weer werd weggehaald. Op de begraafplaats zijn twee grafkelders te vinden van de adel die in Oudwoude en in Veenklooster hebben gewoond. In de grafkelder van de familie Van Limburg Stirum zijn enkele leden van de familie bijgezet, die in Villa Vaartzicht onder Oudwoude woonden. Onder anderen Louis Gaspard Adrien graaf van Limburg Stirum (1802-1884), die grietman was van Kollumerland c.a. maar ook lid van de Eerste Kamer en in die hoedanigheid werd ingezet om als voorzitter op te treden van de Eerste en Tweede Kamer om de liberale grondwet Thorbecke (1848) door de gezamenlijke vergadering van de Staten-Generaal te loodsen. Hij werd daarvoor 'beloond' met het commissariaat des konings in de provincie Groningen en later Gelderland. De tweede grafkelder is van de familie Van Heemstra.

heid afgebroken en in de jaren tachtig kwam daarvoor in de plaats een daktorentje. De kerk werd toen naar mode van die tijd geheel wit bepleisterd, dat werd in 1965 weer verwijderd. Het orgel dateert van 1845 en is een Lambertus van Dam-orgel. Lange tijd stond de kast naar achteren geplaatst op de kraak, maar in 2006 is het orgel naar voren "geschoven," dit kwam de klank alleen maar ten goede.

Meteen rechts van de ingang van de kerk is een gedenksteen van Jan Binnes uit Oudwoude-Veenklooster, één van de leiders van de opstand tegen de Franse overheersing in 1797, vooral bekend onder de term Het Kollumer Oproer. Binnes werd in Leeuwarden voor zijn daden onthoofd. Vermeldenswaard is tevens dat de vaste organist in Oudwoude-Westergeest sinds 1959 Pietsje Adema-de Bruin is.

Bearn Bilker, kerkrentmeester Oudwoude-Westergeest

Het Van Dam-orgel (1845) in Oudwoude.

(Foto: Michiel van 't Einde, orgbase.nl)

Hendrik Hendrixz, de prebendaris of hulppastoor van Oudwoude, werd van de ene op de andere dag hervormd

Nu was 1580 een belangrijk jaar in Fryslân. Om een eind te maken aan de eeuwigdurende strijd tussen katholieken en protestanten, maar vooral tussen families die het om de macht te doen was, hadden Provinciale Staten besloten dat ieder over moest gaan tot het protestantisme. Alle rooms-katholieke kloosters werden in beslag genomen door Provinciale Staten en de Roomse eredienst werd afgeschaft. Priesters moesten óf vluchten, óf hun priesterschap opgeven, óf ze

kerk wonen en de kinderen lesgeven. In de meeste gevallen waren de schoolmeesters ook nog koster en voorzanger, dus hij had het druk genoeg. Hij deed het kennelijk goed want in de stukken komt hij geregeld voor als "Hendrik de meester." Sinds 1611 heeft Oudwoude samen met Westergeest steeds één predikant. Dat is het geval tot vandaag toe. Elke zondag wordt er een kerkdienst gehouden, de ene zondag in Westergeest, de andere in Oudwoude. De

Het ‘nieuwe’ orgel in de Sint-Bonifatiuskerk te Leeuwarden

Op 29 oktober 2021 vond de oplevering plaats van het orgel in de Sint-Bonifatiuskerk te Leeuwarden, dat de afgelopen jaren gebouwd werd door Adema's Kerkorgelbouw te Hillegom. De oorsprong van het instrument lag in 1899, toen C.B. Adema en Zonen uit Leeuwarden een tweeklaviers mechanisch orgel leverde, dat werd geplaatst tegen de rechter torenwand. In 1942 bouwde de firma Verschuieren een modern orgel, waar nagenoeg al het Adema-pijpwerk in werd opgenomen. In de decennia daarna namen de kwaliteit en bruikbaarheid van dit instrument zodanig af, dat gezocht moest worden een oplossing voor dit probleem. Vanaf de eerste plannen in 1994 tot vervanging of herstel van het Verschuieren/Adema-orgel tot aan de oplevering van het huidige instrument is ruim een kwart eeuw verlopen.

Plannen

Tot aan zijn overlijden medio 2011 was ook wijlen Jan Jongepier als adviseur bij dit project betrokken. In die eerste fase, toen er nog sprake was van een orgel in het transept aan de Evangeliezijde van de kerk, was hij zeer actief met het ontwikkelen van plannen waarvan er de nodige de revue zijn gepasseerd.

Zijn plan om het Van Dam-orgel van de Westerkerk in Leeuwarden een plaats te geven voor de boog tussen transept en de zijbeuk van het priesterkoor, strandde vanwege een negatief advies van twee deskundigen van het Cuypersgenootschap bij wie de orgelcommissie te rade was gegaan. Zijn idee om voor het front van het nieuw te bouwen orgel de fronten van de twee biechtstoelen in het transept aan de Evangeliezijde te gebruiken, werd eveneens afgeblazen, nadat gebleken was dat de Stichting Bonifatiusstoren deze biechtstoelen toch wenste te behouden. Omdat de orgelcommissie toch nog uitging van het plaatsen van een orgel in dat transept, zou het instrument vrijstaand daarin moeten worden geplaatst. Het plan was een mechanisch sleeplade-orgel te plaatsen met twee klavieren en vrij pedaal in een vrijstaande kas met een bij de architectuur van de kerk passend front. Van de drie orgelmakers die daarvoor een offerte indienden, was

Adema de enige die een ‘artist impression’ inleverde. Op grond van de kwaliteit van hun offerte en de prijs besloot de orgelcommissie om de opdracht aan Adema te gunnen.

Inmiddels had de gemeente Leeuwarden het Verschuieren/Adema-orgel op de tribune achterin tot gemeentelijk monument verheven, vanwege de aanwezigheid van het Adema-pijpwerk uit 1899 en het voor 1942 karakteristieke front dat overigens na 1899 het eerste echte orgelfront was in de Sint-Bonifatiuskerk, want het Adema-orgel bezat geen sprekende frontpijpen. Dergelijke open fronten zonder houten stijlen en regels kregen later de weinig vleierende bijnaam ‘tandenborstelfronten’. Hoe men ook over dergelijke, in veel gevallen nagenoeg vlakke orgelfaçades moge denken, ze zijn wel karakteristiek voor de periode rond de Tweede Wereldoorlog. Bij dit front is het ontwerp duidelijk afgestemd op de architectuur van de kerk. Het ten opzichte van de tribune relatief laag geplaatste rozetvenster blijft grotendeels zichtbaar omdat vanuit de piramidale 16'-velden aan beide zijanten de bovenranden van de pijpen naar het centrale gedeelte aflopen, met een kleine onderbreking voor het centrale gedeelte dat 33 pijpen bevat die iets hoger zijn geplaatst dan die van de aangrenzende delen op een als risaliet (= vooruitspringend)

De speeltafel van het Adema-orgel.

(Foto: Ad Fahner)

‘Artist impression’ van een niet uitgevoerd orgelfront in het transept door Adema's Kerkorgelbouw.

uitgevoerd basement. De middelste drie pijpen van dat centrale deel zijn als een minuscule naar voren uitspringend torentje uitgevoerd.

De bescherming door de gemeente had als consequentie, dat ook het nieuwe orgel achter dit front opgesteld moest worden, maar wel met een gewijzigde opstelling ten opzichte van die welke voor het instrument in het transept gepland was, wilde het rozetvenster zichtbaar blijven. Dat betekende dat het zwelwerk naar een van de zijanten verhuisde en de laden daarvan loodrecht op het front moesten worden opgesteld.

Uit Ferwert, Haarlem en Brussel

Een ander voorval met gevolgen voor het orgel was dat, kort na de start van de bouw van het orgel voor Leeuwarden, Johan Zoutendijk, de directeur van de fa. Verschuieren te Ittervoort, de uit 1873 daterende raamwerken van de windladen van het Adema-orgel in Ferwert, die Verschuieren sinds 1981 in zijn bezit had, te koop aanbood aan Adema. Nadat deze laatste die had overgenomen, konden deze worden aangewend voor de bouw van het orgel in de Sint-Bonifatiuskerk. De enige geheel nieuwe lade is de combinatiestemmenlade van het Groot Orgel, die tevens twee transmissies bevat voor het Pedaal.

Dankzij de pedaallade uit Ferwert konden ook op het Pedaal extra registers worden ge-

plaatst en omdat er nu ook voor het Reciet Expressief zowel een grondstemmenlade als een combinatielade beschikbaar was, kon het aantal registers daarvan worden uitgebreid tot 14, evenveel als op het Groot Orgel. Conform het oorspronkelijke plan kwamen de drie grootste pedaalregisters op een afzonderlijke membraanlade te staan, die vanuit een mechanisch bediend pneumatisch relais onder de Barkermachine voor het Groot Orgel wordt aangestuurd. Zo kunnen deze grote windverbruikers geen orgelwind wegsnoepen bij de andere pedaalregisters.

De aanwezigheid van zowel een lade voor de grondstemmen als een lade voor de combinatie-registers voor zowel het Groot Orgel als het Reciet Expressief had als consequentie dat, naast de geplande pneumatische hefboom voor het Groot Orgel, een tweede pneumatische hefboom voor het Reciet Expressief onontbeerlijk was. Beide Barkermachines – zoals de pneumatische hefboom ook wel wordt genoemd naar de achternaam van zijn uitvinder, de Engelsman Charles Spackman Barker (1806-1879) – waren afkomstig van het uit 1891 daterende Adema-orgel van de voormalige r.-k. parochiekerk van O.L. Vrouw van de H. Rozenkrans en de H. Dominicus te Haarlem (Sparnekerk) en waren sinds 1928 in opslag bij Adema's Kerkorgelbouw.

De speeltafel is afkomstig van het Merklin/Schütze-orgel van de voormalige Sint-

Rochuskerk (St.-Roch) in Brussel. Omdat dit instrument kleiner was dan het orgel in Leeuwarden zijn er bredere registerterrassen vervaardigd en is het achterpaneel verbreed om aan te sluiten bij de nieuwe situatie. Een opmerkelijk verschijnsel is, dat bij het pedaalklavier van deze speeltafel alle toetsen belegd waren met palissander; dat is gehandhaafd.

Ook voor de pijpen van de meeste extra registers kon geput worden uit de bedrijfsvoorraad van Adema. Criterium voor hergebruik was wel, dat deze pijpen qua mensuur en factuur pasten bij het aanwezige pijpwerk. Het enige register van vóór 1942 dat niet is hergebruikt, is de Trompet 8' uit het Adema-orgel die in 1922 door Sybrandus Adema werd geplaatst. Dit was een gebruikt exemplaar van onbekende herkomst dat weliswaar enige overeenkomst met de tongwerken van Adema-Leeuwarden vertoonde, maar daar in details ook van afweek. Dit register paste bovendien onvoldoende bij de overige tongwerken, die van Frans/Belgische factuur zijn. De handhaving van het orgel op de tribune achterin maakte een dergelijke uitbreiding ook noodzakelijk. Kon men bij eventuele opstelling in het transept nog wel toe met 30 registers (en moest men dan voor lief nemen dat de klank van het orgel onvoldoende achterin het schip zou doordringen), bij plaatsing op de tribune was een veel krachtiger geluid nodig om de ongunstige akoestische verhoudingen in de kerk het hoofd te bieden en de klank in het lange schip te laten doordringen. Door het gebruik van baksteen en schoon metselwerk, kenmerkend voor veel kerken van P.J.H. Cuypers, wordt heel veel klank geabsorbeerd en ook de spitse scheiboog die de in de toren opgenomen achterste travee van de koortribune scheidt van het schip, sluit als het ware de orgelklank daarin op. Wilde de orgelklank ook in het schip enigszins present zijn, dan waren niet alleen meer registers nodig, ook de intonatie moest behoorlijk steviger zijn dan normaal. Zo werd het instrument uitgebreid tot 40 registers (waarvan 4 transmissies in het Pedaal). Als we de transmissies niet meerekenen komt het aantal (14/14/8) in de buurt van de Adema-orgels in de H. Dominicuskerk (1903, II/P, 14/11/6) en de Sint-Franciscus Xaveriuskerk (De Krijtberg, 1905, II/P, 14/12/6) in Amsterdam. In deze twee Amsterdamse orgels, die ook op een relatief hoge winddruk zijn geïntoneerd, bevinden zich eveneens pijpen, vervaardigd door Lambertus en Sybrandus Adema in Leeuwarden.

In de opdracht om een orgel te bouwen dat voldoende in de kerk klinkt, is de orgelbouwer geslaagd, maar wie boven op de tribune staat, hoort pas hoeveel kracht er nodig is om de klank van het instrument beneden in het schip enigszins overtuigend te laten overkomen, zelfs nu het huidige front verder de kerk in staat dan in de situatie-Verschueren uit 1942.

Het Adema-orgel in de Sint-Bonifatiuskerk.

(Foto: Peter van der Zwaag)

Op deze wijze is een mechanisch sleep-lade-orgel tot stand gekomen met voor elk handklavier een Barkermachine. Daarnaast zijn de voorzieningen al aangebracht om het instrument vanaf een tweede, elektrische speeltafel beneden te kunnen bespelen. Ingenieurs daarbij is de voorziening die, bij gebruik van de speeltafel beneden, de mechaniek voor de bediening van de slepen vanaf de mechanische speeltafel boven uitschakelt zonder dat deze wordt onderbroken.

Critici kunnen wellicht opmerken dat het Adema-pijpwerk in de huidige constellatie, vergezeld van acht Franse tongwerken, minder uit de verf komt. We mogen daarbij niet uit het oog verliezen dat in 1942 van de la-

biaalpijpen van Adema alle opsnedehoogtes waren verlaagd om deze te doen spreken op de tot 60 mm verlaagde winddruk. Deze zijn thans weer opgehoogd naar voor Adema normale waarden.

De relatief hoge winddrukken bleken noodzakelijk om voldoende klank beneden over te houden. Daarbij is opmerkelijk dat de zachte stemmen minder te lijden hebben van de absorptie door de akoestiek, die toeneemt naarmate er meer registers worden toegevoegd.

Met de plaatsing van dit orgel beschikt men in Leeuwarden over een instrument dat niet alleen geschikt is voor de liturgie maar tevens voor concertgebruik, waarbij het vooral

geschikt is voor het Franse en Belgische repertoire uit de 19e en vroege 20e eeuw. Tot slot volgt de dispositie van het orgel.

Boek

Over de orgels in de Sint-Bonifatius zal bij de officiële ingebruikneming op 11 september 2022 een 144 pagina's tellend boek verschijnen met bijdragen van Sible de Blaauw, Ton van Eck en Victor Timmer. Daarin zijn veel meer wetenswaardigheden te vinden over de orgels, de organisten en het zangkoor in de Sint-Bonifatiuskerk en haar voorgangers in de afgelopen drie eeuwen.

Ton van Eck & Victor Timmer

Groot Orgel (C-g³) Man. I	Reciet expressief (C-g³) Man. II	Pedaal (C-f¹)	Werktuiglijke registers
grondstemmen	grondstemmen		als registerknop:
Principaal 16'	Viola major 16'	Principaal 16'*	Tremolo (Reciet expressief)
Bourdon 16'	Viool Præstant 8'	Contrabas 16'	
Præstant 8'	Holpijp 8'	Subbas 16'	als treden, alle mechanisch in de speeltafel:
Fluit Harmoniek 8'	Viola di Gamba 8'	Kwintbas 12'	
Salicionaal 8'	Vox cælestis 8'	Octaafbas 8'	- koppelingen
Roerfluit 8'	Kwintatoon 8'	Gedektbas 8'	Pedaal + Groot Orgel
Octaaf 4'	Salicet 4'	Violoncello 8'*	Pedaal + Reciet expressief
Fluit Octaviant 4'	Basson-Hobo 8'	Præstant 4'	Groot Orgel + Rec. expressief
	Vox Humana 8'	Bazuin 16'	
combinatieregisters	combinatieregisters	Basson 16'*	- combinatietreden
Kwint 6'	Fluit Harmoniek 4'	Trompet 8'*	Combinatie Groot Orgel
Octaaf 2'	Piccolo Harmoniek 2'	Klaroen 4'	Combinatie Reciet expres-sief
Mixtuur 3-6 st.	Euphone 16'		
Cornet 3-5 st.	Trompet Harmoniek 8'		
Baryton 16'	Klaroen Harmoniek 4'		
Trompet 8'			
		* transmissie Groot Orgel	

Van de cursief afgedrukte registers zijn de pijpen geheel of gedeeltelijk afkomstig van het Adema-orgel uit 1899.

Drie koororgels als voorproefje van boek over kleine instrumenten

Diverse kerken in de provincie Fryslân bezitten een koororgel. Een koororgel zou men kunnen definiëren als een klein orgel, dat in een oude kerk in het koor staat, en dat in de eerste plaats bedoeld is om een koor of cantorij te begeleiden en in de tweede plaats om kleinschalige kerkdiensten, als bijvoorbeeld rouw- en trouwdiensten, te begeleiden. De dispositie bevat dan ook meestal geen of slechts weinig vulstemmen. De schrijvers van dit artikel zijn van plan om een inventarisatie van koororgels in Fryslân, van Balk tot Sexbierum, Leeuwarden en Dokkum, te maken. In dit artikel worden er bij wijze van voorproefje alvast drie beschreven: een historisch koororgel uit 1903 van Adema in Blauwhuis, een door Bakker & Timmenga nieuw in historiserende stijl met veel oud materiaal gebouwd koororgel uit 1978 in Dokkum én een nieuw koororgel uit 1985 in de Martinikerk te Sneek van orgelbouwer Van den Heuvel.

Het koororgel in de Sint-Vituskerk van Blauwhuis

Het Sint-Fredericusgesticht, hoek Kruisstraat-Keizersgracht te Leeuwarden.

(Bron: 'Een boterham met geraspte kaas; katholieke zorg in Leeuwarden 1580-2000', AFÛK Leeuwarden 2011)

Het koororgel dat is te vinden in de Sint-Vituskerk te Blauwhuis kent een boeiende geschiedenis. In 1903 bouwde de orgelmakerij C.B. Adema & Zonen, gevestigd in de Friese hoofdstad, een orgel voor het Sint-Fredericusgesticht. Dit tehuis voor armen en weesmeisjes werd gebouwd in 1882 naar een ontwerp van P.J.H. Cuypers in opdracht van het parochiaal armbestuur en toegewijd aan Sint-Fredericus van Hallum. Het gebouw stond op de hoek van de Kruisstraat en de Keizersgracht aan de noordkant van de in 1874 verzezen Bijzondere Strafgestichten en het Huis van Bewaring uit 1881. Daar moest een weeshuis en een aantal daartoe aangekochte arbeidershuizen voor worden afgebroken.

Waar het orgel in het gesticht is geplaatst is niet duidelijk, want bij de bouw was niet voorzien in een kapel. Dit blijkt uit een klacht van de zusters, die om dit tekort in de geestelijke verzorging van de bewoners dreigden uit Leeuwarden te vertrekken. Mogelijk dat ten tijde van de bouw van het orgel toch een ruimte als kapel is ingericht. De orgelkas was in zoverre bijzonder dat het loze neogotische orgelfront aan de ene korte kant van de rechthoek werd geplaatst en het klavier aan de andere korte kant, de achterzijde dus. De

dispositie van het orgel luidde: Manuaal (C-f3): Prestant 8'; Holpijp 8' B/D (gedeeld tussen f en fis), Viola 8' (vanaf fis), Vox Celeste 8' (vanaf fis) en Prestant 4'. Er was geen (aangehangen) pedaal.

Het Fredericusgesticht voldeed in de dertiger jaren van de vorige eeuw niet meer aan de gestelde eisen van hygiëne, ruimte en comfort. Daarom werd besloten om een geheel nieuw gebouw te realiseren. Het terrein rond het zogenoemde Amelandhuis, gebouwd door de familie Cammingha in 1678 en in 1906 omgebouwd tot het Sint-Bonifatius Hospitaal (nabij de Sint-Bonifatiuskerk, 1884), werd verworven en deken J.H. Vaas legde op 20 juni 1936 de eerste steen van het te bouwen nieuwe complex. Dit zou bestaan uit: het Sint-Fredericus Liefdesgesticht voor rooms-katholieke bejaarden, het klooster der zusters uit het Sint-Jozefspension (een pensionaat voor bejaarden van alle gezindten) én uit de tot weeshuis en kindertehuis (het 'Mariahuis') omgebouwde pastorie van de Sint-Bonifatiuskerk.

Op 20 april 1937 werd de nieuwbouw in gebruik genomen en het verlaten Liefdesgesticht verkocht. Het Adema-orgel verhuisde mee naar het nieuwe complex en werd geplaatst in de kapel van het Sint-Jozefspension. Deze overplaatsing werd verzorgd door de orgelmakerij van de Gebr. Adema, zoals die inmiddels heette.

Het orgel van C.B. Adema uit 1903 deed in de kapel van het Sint-Jozefspension dienst tot 1979. In dat jaar werd het woonzorgcentrum Sint Jozef aan de Dokkumer Ee voltooid met verschillende verzorgingsniveaus voor ouderen. De kapel werd gesloten. Bij het nieuwe tehuis werd ook een nieuwe kapel in gebruik genomen.

Het Adema-orgel kreeg echter een andere bestemming. In 1980/81 is het instrument eerst door H. Dantuma gereviseerd en vervolgens overgeplaatst naar de rooms-katholieke Sint-Wirokerk in Easterwierrum (Oostwierum).

In deze kerk stond rond 1850 vermoedelijk een klein orgel. In 1892 kwam er een harmonium. De revisie van het Adema-orgel mag naar huidige criteria drastisch worden genoemd. Allereerst betrof dit de orgelkas. Het orgel werd 180 graden gedraaid, zodat het nu aan de voorkant werd bespeeld. Het front moest, om zichtbaar te blijven, boven het klavier worden geplaatst. Maar er vonden nog andere belangrijke wijzigingen plaats: de zwelinrichting, die door Adema op een on-

Het Adema-orgel, zoals het was geplaatst in de Sint-Wirokerk te Easterwierrum 1980-2015.

(Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

bekend moment tussen 1903 en 1937 werd aangebracht, werd verwijderd. Verder werd de dispositie gewijzigd: de Viola 8' en de Celeste 8' werden vervangen door een Quint 2 2/3' (klinkend vanaf fis) en een Octaaf 2' (eveneens klinkend vanaf fis). Eén en ander

Adema-koororgel, zoals sinds 2015 aanwezig in de Sint-Vituskerk te Blauwhuis. (Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

is in 1980/81 in eigen beheer uitgevoerd, maar helaas duidelijk onoordeelkundig en zonder enig orgelbouwkundig toezicht.

In 2015 is het Adema-orgel opnieuw verhuisd, toen de Sint-Wirokerk werd gesloten. In opdracht van het kerkbestuur van de Heilige Antonius van Paduaparochie te Sneek, Blauwhuis, Roodhuis (Reahûs) en Heeg werd het als koororgel geplaatst in de Sint-Vituskerk van Blauwhuis. Deze kerk is, net als het bovengenoemde Sint-Fredericusgesticht, gebouwd naar een ontwerp van P.J.H. Cuypers.

De overplaatsing van het orgel geschiedde door Wim J. te Groen uit Tersoal (gelegen vlakbij Sneek), die het orgel in Easterwierrum sinds de tweede helft van de jaren negentig in onderhoud had. Te Groen, die orgelreparateur, stemmer en intonateur bij Van Vulpen en Vierdag was, pleegde uitgebreid technisch herstel alvorens het Adema-instrument in Blauwhuis te herplaatsen. Zo werden de abstract-draden van het klavier naar de winkelhaakbalk vervangen en afstelbaar gemaakt en lekkages aan balg en windkanalen verholpen. De stemming werd iets boven 440 Hz gesteld en daarmee in overeenstemming met het hoofdorgel gebracht.

Deze werkzaamheden waren erop gericht het orgel weer goed speelbaar te krijgen en werden met respect voor het instrument verricht. Dat alles vergde 50 procent meer tijd

dan voorzien. Van enig herstel naar de oude situatie, zoals die van de dispositie, kon daarom op dat moment geen sprake zijn.

Huidige dispositie van het mechanische Adema-koororgel (1903):

Manuaal (C-f3): Prestant 8', Holpyp 8' (gedeeld tussen f en fis), Prestant 4', Quint 2 2/3' (vanaf fis), Octaaf 2' (vanaf fis).
Pedaal: afwezig

In het eindrapport van de Katholieke Klokken- en Orgelraad (KKOR) betreffende de overplaatsing van Easterwierrum naar Blauwhuis wordt geïnventariseerd wat er nodig zou zijn om het orgel zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat te herstellen om zo

mogelijk voor dit bijzondere instrument een monumentenstatus te verkrijgen.

1. Er zijn twee registers pijpwerk verdwenen en vervangen door exemplaren die niet in het concept van het orgel passen. Het is onduidelijk waar het oorspronkelijke pijpwerk gebleven is. Die registers zijn niet meer in de voorraad van Adema's Kerkorgelbouw, zoals de orgelmakerij nu heet, aanwezig. De huidige directeur Ronald van Baekel kan zich ook niet herinneren dat ze er ooit waren. Waarschijnlijk heeft de orgelmakerij onder de vorige directeur Antoine Schreurs deze in de jaren negentig gebruikt ter vervanging van hogere registers in een ander orgel. Het is alleen onbekend in welk orgel. Het pijpwerk kan mogelijk ook onderhands zijn verkocht. Volgens ingewijden valt één en ander niet

meer na te gaan.

2. Het orgel is in Easterwierrum 180 graden gedraaid, het sierfrontje is op een grove manier uit de achterkant weggezaagd en boven de claviatuur geschroefd, waardoor het disproportioneel hoog boven de orgelkas uitsteekt.

3. De handpompinrichting is nog wel aanwezig, maar de hefboom is binnen in de kas afgezaagd, waardoor deze inrichting niet meer gebruikt kan worden.

4. In 1981 zijn dak en achterwand van de kas vernieuwd met behulp van plaatmateriaal. De wijze waarop dit is gebeurd, verdient zeker geen schoonheidsprijs.

De weg naar een de monumentenstatus is nog lang. 'Herstel van de oorspronkelijke dispositie door een nieuwe factuur van het

verdwenen pijpwerk lijkt een voorwaarde'. Dit zal niet alleen de klank van het orgel ten goede herstellen maar ook de functie van koorbegeleidingsinstrument versterken. Bovendien zal het in klank beter aansluiten bij het hoofdorgel van de Blauwhuiskerk, dat in 1924 gebouwd werd door de gebroeders Rohlfing. Restauratie naar het oorspronkelijk concept zou zeer de moeite waard zijn. Maar ook in de huidige vorm bewijst het koororgel in de Sint-Vituskerk te Blauwhuis goede diensten, en wordt het regelmatig gespeeld, zeker ook in de coronaperiode.

Mars van 't Veer

Het koororgel in de Grote of Sint-Martinuskerk te Dokkum

Sinds november 2015 beschikt de Grote of Sint-Martinuskerk, naast het Helman/Flentrop-orgel (1688/1979), over een koororgel dat zich op de overgang van schip naar koorgedeelte van de kerk bevindt. Met de aanschaf hiervan ging een lang gekoesterde wens in vervulling om in het koor een instrument te hebben dat gebruikt kan worden voor vespers, bijzondere vieringen, begeleiding van solisten, koren of solo. Er was al enigszins nagedacht over welk soort instrument er zou kunnen komen: Engels, romantisch, modern... Uiteindelijk viel de keuze op weer een gebruikt, 'tweedehands' orgel uit Leeuwarden. Eigenlijk een gelegenheidsaanbieding, maar wat voor één!

Al eerder had men in Dokkum een tweedehandsorgel uit Leeuwarden gekocht. In 1584 was het de magistraat van Dokkum die voor de Grote Kerk het orgel van de voormalige Sint Vituskerk, de kerk die ooit bij de Olde-hove stond, aangeschaft. In 2015 moest de

Twee tweedehandsjes in Dokkumer Grote Kerk kunnen goed samen klinken

wijkgemeente van de Sint-Martinuskerk het orgel zelf betalen. Een bijzonder instrument, afkomstig uit het voormalige kerkgebouw De Open Hof in Leeuwarden, dat sinds 2014

De Fontein heet. Hier heeft het van 1981 tot 2013 gestaan. De kerk kon de beschikking krijgen over het grotere Van den Berg & Wendt-orgel uit 1976. Dit kwam beschikbaar door het afstoten van de Adelaarkerk in de wijk Bilgaard.

Maar voor de ontstaansgeschiedenis van het orgel moeten we terug naar 1979. Destijds was er in het Fries Museum een tentoonstelling Achter het Friese Orgelfront, over orgelbouw in Fryslân in de periode 1776 tot 1926. Op deze tentoonstelling waren veel frontontwerpen en bouwtekeningen van Friese orgels, bestekken, rekeningen, brieven, keuringsrapporten, gedenkboeken van orgelinwijdingen, huwelijksaktes en portretten van orgelmakers te zien. Verder ook instructies voor de organisten en oude psalm- en gezangboeken, orgelmakergereedschappen en fragmenten van instrumenten als klaviatuur, pijpen, registerplaatjes, etcetera. Ook waren er enkele instrumenten te zien én te horen, zoals drie huisorgels van Albertus en Willem van Gruisen en een positief. Dit laatste orgel had de orgelmakerij Bakker & Timmenga voor deze tentoonstelling speciaal gemaakt met gebruikmaking van ouder materiaal, zoals een windlade uit ca. 1800 en enig ouder pijpwerk van ca. 1700. Hiervoor werd een nieuwe quasi-historiserende orgelkast gemaakt van eikenhout. De fluitregisters Holpijp 8' en Fluit d'Amour 4' zijn nieuw gemaakt, de Prestant 8' discant, Prestant 4', Quint 3' en Octaaf 2' bestaan uit ouder pijpwerk. De Holpijp, Fluit en de Quint zijn gedeeld in bas en discant. Ook kreeg het klavier een transpositie, mogelijk om de toonhoogte een halve toon te kunnen verschuiven.

Herkomst van de materialen en hun makers konden niet worden achterhaald. Het betreft overigens materiaal dat tijdens restauratiewerkzaamheden aan orgels ten gevolge van reconstructie is vrijgekomen. Het pijpwerk was zo verbluffend goed, dat besloten werd tot het opnieuw gebruiken hiervan op een bestaande lade. Het resultaat laat zich prima horen in de fraaie akoestiek van de Grote Kerk in Dokkum.

Een saillant detail is dat de kerk nu een hoofdorgel heeft met historische Helman-kassen uit 1688 en een binnenwerkreconstructie door Flentrop uit 1979 én omgekeerd een koororgel met een B&T-kas uit 1979 en een deels historisch binnenwerk.

Hoofdorgel van de Sint-Martinuskerk in Dokkum: binnenwerk van Flentrop uit 1979 in oude kassen van Helman uit 1688. (Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

Front van het B&T-koororgel in Dokkum. (Foto: Johan Sjoukema, Leeuwarden)

Het manuaal van het B&T-koororgel in Dokkum. (Foto: Auke de Boer, Dokkum)

Dispositie B&T-koororgel:

Manuaal (C-f3): Prestant 8' D (oud), Holpijp 8' B/D, Prestant 4' (oud), Fluit d'amour 4' B/D, Quintfluit 3' B/D, Octaaf 2' (oud).
 Pedaal (C-d1) aangehangen.
 Mechanische sleeplade.
Toonhoogte: a1 = 440 Hz
Temperatuur: gelijkzwevend

Het betreft dus een 'tweedehands' orgel. Maar daarvan zijn er in Fryslân heel veel te vinden. Vaak zijn het 'afdankertjes' van elders, die hier een tweede leven krijgen. In de orgelkrant van 2021 hebt u hierover meer kunnen lezen. In Dokkum is men blij met dit fraai klinkende koororgel, dat inmiddels een goede plaats in concerten en erediensten heeft gekregen en daarnaast als continuo-instrument ook in kerksonates van Mozart of cantates van Buxtehude mag klinken. De toonhoogte van het hoofdorgel en koororgel zijn gelijk, waardoor zij samen kunnen klinken. Ieder jaar is er in de zomerserie daarom 'musica per due organi'.

Auke de Boer

Het koororgel in de Martinikerk van Sneek

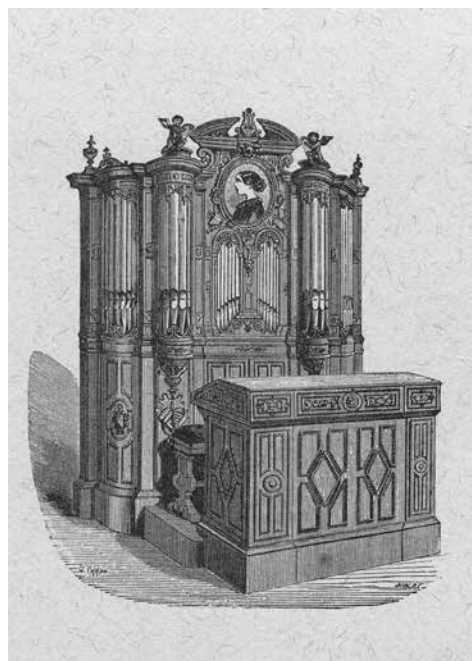
Rond 1982 vatte het bestuur van de hervormde Martinigemeente in Sneek het plan op regelmatig zondagavonddiensten te houden in het oosterkoor* van de Grote of Martinikerk. Hiervoor wilde men een koororgel aanschaffen, dat zou kunnen dienen als begeleidingsinstrument voor zowel de zondagse avonddiensten als rouw- en trouwdiensten. Aan organist-beiaardier Dirk S. Donker werd gevraagd een eerste opzet voor een daartoe geschikt koororgel te maken. Zo ging het balletje voor de aanschaf en plaatsing van het Van den Heuvel-koororgel in 1984/85 rollen.

Organist Dirk S. Donker maakte een ontwerpdispositie van 6 à 7 registers voor een éénklaviers koororgel met enkele aanvullende eisen. Die eisen betroffen niet alleen de manuaal- en pedaalomvang en de toonhoogte ($a_1 = 440$ Hz), maar ook praktische dingen als de afmetingen en de verplaatsbaarheid. Aanvankelijk opteerde hij voor een uitneembaar aangehangen pedaal. Hoewel een tweedehands instrument niet bij voorbaat werd uitgesloten en kleine orgels in onder andere Hoorn en Groningen werden bezocht, verried het ontwerp toch de voorkeur voor 'maatwerk' en dus een nieuw orgel.

Het ontwerp ging uit van: Prestant 8' (discant), Holpijp 8', Prestant 4', Fluit 4' (gedeeld), Quint 3' (gedeeld) en Octaaf 2'. Voor een Terts 1 3/5' (discant) en een transpositieklavier (1/2 toon hoger) zou Donker graag een aparte, aanvullende prijsopgaaf wensen. Op basis van dit 'ontwerp' werd in eerste instantie offerte aangevraagd bij de orgelbouwers Bakker & Timmenga (Leeuwarden), Blank (Herwijnen), Flentrop (Zaandam) en Van Vulpen (Utrecht). De door deze orgelbouwers begrote bedragen schommelden tussen de 80.000 tot 85.000 gulden, inclusief btw. Op basis van de ontvangen offertes werd 'intern' druk overlegd en het ontwerp wat bijgesteld. Gevolg was dat in tweede instantie nog een paar orgelbouwers werden benaderd, waaronder Van den Heuvel (Dordrecht). Het contact met Van den Heuvel verliep het vlotst en gemakkelijkst. Daar kwam bij dat Van den Heuvel een nieuw orgel met een aantrekkelijke vormgeving kon leveren: een orgelkas gebaseerd op een ontwerp uit 1889 van de beroemde Aristide Cavaillé-Coll.

Dat jaar werd in Parijs een Wereldtentoonstelling gehouden, die achteraf erkend is als de 10e universele Wereldtentoonstelling. De tentoonstelling is vooral bekend omdat ter

gelegenheid ervan de Eiffeltoren werd gebouwd. Bovendien werd dat jaar gevierd dat 100 jaar geleden de bestorming van de Bastille plaatsvond, hetgeen als het begin van de Franse Revolutie wordt beschouwd. Een reconstructie van de Bastille deed tijdens de tentoonstelling dienst als bijeenkomstpunt en balzaal. Vanwege deze wereldtentoonstelling presenteerde orgelbouwer Cavaillé-Coll, sinds 1834 in Parijs gevestigd, zich door middel van een boekwerkje over de geschiedenis van het bedrijf, dat tevens diende als een soort catalogus waarin orgelontwerpen vermeld werden, die besteld konden worden. Van den Heuvel verwees in zijn offerte naar een koororgel op basis van bladzijde 28 en 29 uit het boekwerkje van Cavaillé-Coll. Eventueel kon het instrument met een vrijstaande speeltafel geleverd worden, te vergelijken met de afbeelding op de achterflap van het boekje. Bijzonder detail is, dat in die tijd de chef van de werkplaats van Cavaillé-Coll ene Piet Veerkamp (1849-1923) was. Deze was geboren en getogen in Sneek.

Achterflap van de brochure 'Maison A. Cavaillé-Coll 13-15, Avenue du Maine, 13-15', Parijs 1889. Voor een dergelijke vrijstaande speeltafel is in Sneek gekozen.

Op 1 november 1984 stuurt J.L. van den Heuvel Orgelbouw de tekst van de overeenkomst naar de kerkvoogdij van de Nederlandse Hervormde Gemeente Sneek. De tekst van deze overeenkomst is grotendeels gebaseerd op een offerte en een uitgebreid, gedetailleerd 'bestek' van 19 maart 1984. "Wij gebruiken geen kant en klaaronderdelen [sic] van Duitse toeleveringsbedrijven zoals blaasbalgen, walsborden, windladen, houten pijpen of speeltafelmechaniek. Alle onderdelen worden naar eigen gemaakte berekeningen en tekeningen in onze werkplaatsen ... met de hand gemaakt" zo staat er te lezen. Het totaalbedrag van de offerte is fl. 75.700,- exclusief btw en eventuele "latere loonkostenverhogingen uitgaande van het bruto uurloon op 19 maart 1984", zijnde fl. 50,-.

Traditie van Cavaillé-Coll biedt Martinikerk mogelijkheden met meer perspectief

Manuaal (C-g3): Montre 8' (C-B gecombineerd met de Flûte 8'), Flûte 8' (bas, 29 tonen), Flûte Harmonique 8' (discant, 27 tonen), Bourdon 8' (bas, 29 tonen), Bourdon 8' (discant, 27 tonen), Voix Céleste 8' (44 tonen), Prestant 4', Doublette 2', Basson 8' (bas, 29 tonen), Hautbois 8' (discant, 27 tonen).

Pedaal (C-d1): Soubasse 16' (sinds 1996)

Toets- en registertractuur: mechanisch.

Windladen: sleepladen

Toonhoogte: $a_1 = 440$ Hz

Stemming: gelijkzwevend

Winddruk: 90 mm wk

Bij de levering van het koororgel in 1985 was sprake van een aangehangen pedaal. In 1996 werd de gereserveerde Soubasse 16' op het pedaal aangebracht. Het pedaal bleef echter ook aangehangen. Vanaf 1996 kende het orgel dus 8 complete stemmen.

De frontpijpen van het koororgel bestaan uit de meeste pijpen van de Montre (Prestant) 8'. De 12 grootste pijpen van het laagste octaaf C-B combineren met de Flûte 8' en staan in de zwelkast. De 17 kleinste pijpjes van de Montre staan op de lade. De overige pijpen van het orgel (dus alle niet-Montrepijpen) bevinden zich in een zwelkast.

Op 21 november 1984 retourneert de hervormde kerkvoogdij een getekend exemplaar van de overeenkomst aan Van den Heuvel Orgelbouw. De werkzaamheden zullen in de loop van 1985 plaatsvinden en organist Dirk S. Donker zal tijdens de bouw over de werkzaamheden contact met Van den Heuvel Orgelbouw houden. Uiteindelijk zal het orgel in 1985 fl. 90.000,- (inclusief btw) kosten. Daarvan betaalt de kerkvoogdij fl. 75.000,-. Organist Dirk S. Donker en orgelbouwer Van den Heuvel zorgen ervoor dat het beoogde project in zijn geheel gerealiseerd wordt: de

organist schenkt het register Montre 8' en de orgelbouwer levert gratis de vrijstaande speeltafel.

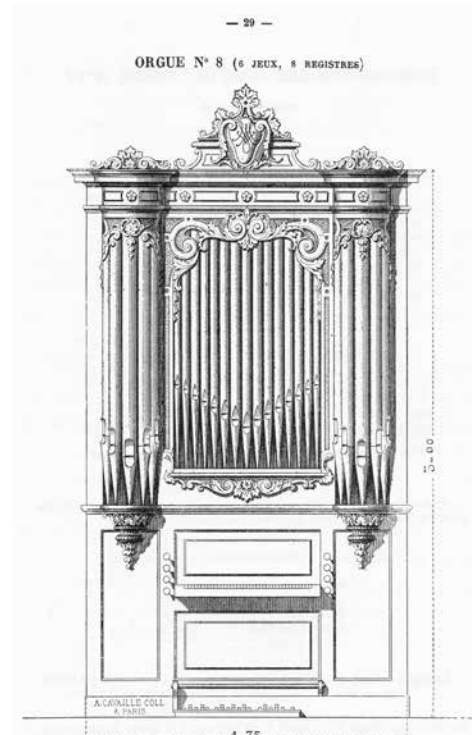
Bij de oplevering in november 1985 is het resultaat een koororgel met een sierlijk uiterlijk en de volgende dispositie (zie kader).

Op 9 januari 1985 geeft het Friesch Dagblad een vooruitblik over de aanstaande, gefaseerde restauratie van het Schnitger-Van Damorgel én de nieuwbouw van het koororgel in de Martinikerk van Sneek. Organist en

Het in Sneek gerealiseerde koororgel (Van den Heuvel, 1985).

(Foto: Riemer G. van der Veen, Leeuwarden; fotofenderlee.com)

Blz. 29 uit de brochure 'Maison A. Cavaillé-Coll 13-15, Avenue du Maine, 13-15', Parijs 1889. Aan de bijbehorende dispositie is die van het koororgel in Sneek ontleend.

adviseur Dirk S. Donker stelt daarin, dat de traditie van Cavaillé-Coll mogelijkheden met meer perspectief biedt. “We streven naar een brede klankbasis. De stemmen zijn voor meer dan de helft gedeeld in bas en discant. Samen met de zwelkast, waarin het hele orgel komt te staan, ontstaat een scala van klankmogelijkheden. Het instrument, dat zeven stemmen krijgt, is beslist meer dan een koororgel.”

Na de oplevering in november 1985 werd het koororgel een half jaar later officieel in gebruik genomen. Het kwam een klein eindje van de zuidmuur van het koor te staan. Over de juiste plaats was enige discussie ontstaan, maar uiteindelijk werd gekozen voor de plaats aan de zuidmuur, waar het 35 jaar zou staan. Die plek had ook de voorkeur van orgelbouwer Van den Heuvel.

Het koororgel was in de eerste plaats bedoeld als begeleidingsinstrument van de zondagavonddiensten, alsmede rouw- en trouwdiensten, die in het ‘oosterkoor’ plaatsvonden. Maar daarnaast was het ook geschikt als solo- en continuo-instrument bij concerten. Het eerste concert op het koororgel vond plaats tijdens de ingebruikname op 27 mei 1986. Organist was Dirk S. Donker en medewerking werd verleend door de basbariton Aerde Kuiper en het Liturgiekoor uit Sneek onder leiding van Hoite Pruiksma.

De kranten waren in hun recensies van het concert over het algemeen lovend over het nieuwe orgel. De Leeuwarder Courant noemde de klank “opvallend mild getimbreerd, plastisch van uitdrukking, vloeiend en vol”. Elders merkt Maarten Seybel, jarenlang voorzitter van de Stichting tot Behoud van het Nederlandse Orgel op “... dat het orgel grote bewondering verdient. Het Franse karakter werd zeer knap gekopieerd en men waant zich in de een of andere Franse kathedraal. De klank is warm, wellicht iets aan de sterke kant, doch zeer zangrijk”. De ‘orgelcommissie’, meestal alleen door Dirk S. Donker bemand**, vanwege de kerkvoogdij belast met de organisatie van wekelijkse orgelconcerten op het grote Schnitger/Van Damorgel tijdens het zomerseizoen, kreeg er dankzij het nieuwe koororgel een taak bij: de organisatie van kerkmuziekconcerten, waarbij het koororgel breed kon worden ingezet. Niet alleen als solo-instrument, maar ook als begeleidingsinstrument van solozang of van een klein koor en als continuo-instrument in een klein orkest zou het kunnen fungeren. Er werd gekozen voor zo’n vier tot zes concerten op een zondagmiddag met uitzondering van de zomermaanden. Afhankelijk van programma en bezetting zouden deze in het koor of in het grote middenschip van de Martinikerk plaatsvinden. Aanvankelijk was er geen budget en moest er zoveel mogelijk van de ‘eigen’ kerkelijke musici gebruik worden gemaakt, dat wil zeggen van de organisten Dirk S. Donker (Martinikerk) en Jan de Jong (Ichtuskerk) en het Liturgiekoor Sneek onder leiding van Hoite Pruiksma. De serie viel in de smaak bij het publiek uit Sneek en wijde omtrek.

Geleidelijk groeide de behoefte aan meer kwaliteit. Maar met een hogere artistieke ambitie kwam ook de financiële lat hoger te liggen. Ondanks de verheugende bezoekersaantallen was de recette-opbrengst onvoldoende om een hoog ambitieniveau te handhaven. De spanning tussen de behoefte aan meer kwaliteit en dus aan meer financiën werd vooral in de 21e eeuw voelbaar. Het gebrek aan financiële armslag leidde ertoe dat na zo’n 30 jaar de zondagmiddagconcerten beëindigd moesten worden. Zo bleek herhaling van een concert door de Nederlandse Bach Vereniging in de Martinikerk financieel niet haalbaar. En vanwege de komst van een nieuw theater in Sneek – op de plaats van het vroegere postkantoor – ging financiële steun van de gemeente Sneek naar een door burgerlijk en kerkelijk bestuur opgerichte stichting, die met concerten en voorstellingen een theaterloze periode van 5 jaar

Demontage van het koororgel in het oosterkoor op 18 oktober 2021.

(Foto: J.L. van den Heuvel Orgelbouw BV, Dordrecht)

moest overbruggen. Hoewel deze Stichting Culturele Evenementen Martinikerk (SCEM) geen concerten met orgel heeft georganiseerd, ondervonden naar het gevoel van de kerkelijke ‘orgelcommissie’ haar zondagmiddagconcerten toch concurrentie van de SCEM-concerten. Ook de wekelijkse orgelconcerten op het grote Schnitger/Van Damorgel op de maandagavond tijdens het zomerseizoen kregen het moeilijk. De orgelcommissie ging zich wat de zondagmiddag betreft beperken tot concerten door het in 1995 opgerichte Martini Jongenskoor Sneek, aanvankelijk onder de directie van Bouwe Dijkstra. Voor het Adventsconcert door dit jongenskoor werd al gauw uitgeweken naar de Bolswarder Martinikerk. Ondanks alle ambitie en inspanning bleken de zondagmiddagconcerten in de Martinikerk van Sneek niet te redden.

Na gedegen voorbereiding vanaf 1994 werd in 1996 het gereserveerde 16-voets pedaalregister gerealiseerd. De registerknop voor de Soubasse 16’ was in 1985 reeds aangebracht. Daarnaast bleef het pedaal permanent aangehangen.

Een gedegen voorbereiding van de plaatsing van de pedaalpijpen was nodig met het oog op de toegankelijkheid van het binnenwerk. Volgens de eerste plannen moest het koororgel naar voren worden verplaatst, zodat de pedaalpijpen die tegen de muur achter het orgel gedacht waren, in de toekomst voor onderhouds- en stembeurten goed benaderbaar zouden zijn. Deze verplaatsing van het koororgel zou een nogal complexe operatie worden. Het orgel moest omhoog worden gekrikt en op metalen ‘regels’ vervolgens naar voren geschoven, een soort slee-effect. De ondergrond moest extra verstevigd worden en de ‘flonder’ die de speeltafel met de kas verbindt eveneens. Het koororgel zou vanwege de nieuwe Subbaspijpen niet alleen 40 tot 50 cm naar voren worden verplaatst maar ook zo’n 30 cm hoger komen te staan.

Na enkele alternatieven om de plaatsing van de pedaalpijpen bevredigend te realiseren, te hebben gewikt en gewogen, hakten Dirk S. Donker en Van den Heuvel in de loop van 1995 de knoop door: de keus werd gemaakt een nis in de dikke muur achter het koororgel uit te houthen. Hierin zouden de Subbaspijpen dan komen te staan. Op die manier hoefde het koororgel niet te worden verplaatst. Deze keus werd door het College

van Kerkvoogden overgenomen. Zo kwamen de pijpen van het pedaalregister dus in een nis achter het orgel te staan.

Er werd een rasterwerk aangebracht om deze aan het oog te onttrekken. En zo is de situatie – vóór de ingrijpende verbouwing van de Martinikerk die aanstaande is – anno 2021 nog steeds.

Op donderdag 2 november 2017 heeft de Sneker protestantse kerkenraad definitief besloten de Grote of Martinikerk te zullen verbouwen en dat de Ooster- en de Zuiderkerk zullen worden afgestoten. Voor veel gemeentelieden valt dit besluit zwaar. De kerkenraad heeft dit besluit dan ook niet lichtvaardig genomen en pas na een periode waarin veel is onderzocht en intensief is samengewerkt tussen kerkrentmeesters, bouwcommissie, kerkenraad en moderamen om de knoop door te hakken. Hoewel er nog heel wat overleg moet plaatsvinden eer de verbouwing start, belooft het volgens de presentatie van de plannen een ingrijpende aangelegenheid te worden. De hoofdbeuk wordt iets kleiner gemaakt en zal tot een nieuw schip van de kerk worden omgevormd. Aan het grote Schnitger/Van Damorgel hoeft niks te veranderen. In de noordbeuk komen twee zalen en de zuidbeuk wordt een open ontmoetingsruimte. Het oosterkoor wordt grondig verbouwd tot een kleine kerkruimte, die ongeschikt lijkt te worden voor het koororgel. Het Van den Heuvel-koororgel wordt in de plannen dan ook verplaatst naar de open ontmoetingsruimte, schuin achter de preekstoel die waarschijnlijk op zijn huidige plaats blijft, maar dan wel omgeven zal worden door een nieuw liturgisch centrum.

Deze verplaatsing van het koororgel biedt volgens Bob van der Linde, sinds 2020 de nieuwe organist van de Sneker Martinikerk, nieuwe kansen. Het koororgel is krachtig genoeg om – als dat bij bepaalde gelegenheden wenselijk geacht wordt – het nieuwe schip van de kerk te bespelen. De nieuwe plek biedt ook meer gelegenheid om orgelconcerten met zowel het grote orgel als het koororgel te geven. Verder zijn vanwege de toonhoogte a1 = 440 Hz concerten van het koororgel met andere instrumenten mogelijk, waarbij de open ruimte eenvoudig met stoelen voor de bezoekers te vullen is.

In oktober 2021 is het koororgel gedemonteerd en door Orgelbouwer Van den Heuvel meegenomen naar de werkplaats in Dordrecht. Er is een plan voor groot onderhoud aan het instrument, maar de financiering moet nog worden geregeld en daarom is het geheel nog niet zeker. Vanwege de gasverwarming in het Oosterkoor is er sprake van schimmelvorming op het houtwerk in het orgel en de speeltafel. Dit zal allemaal schoon gemaakt worden. Daarnaast bestaat het plan om enkele wijzigingen aan te brengen in de opstelling, om zo enkele stemmingsproblemen te verhelpen. Om de Soubasse zal een kast gebouwd worden. Opnieuw een nis uit de muur – de zuidelijke buitenmuur – houthen, dat gaat ‘em niet worden. Deze kas wordt onderdeel van de rest van het pijpwerk, zodat de Soubasse ook mee reageert op de zweltrede. Kortom, de voorliggende plannen met het koororgel lijken gunstig. Het is echter afwachten wat er nog in de plannen veranderd gaat worden en of de financiering ervan rondkomt.

**Johan Sjoukema
(met dank aan Dirk S. Donker en
Bob van der Linde)**

Noten:

* De ruimte bij de ingang aan de westzijde van de kerk wordt westerkoor genoemd, vandaar dat het echte koor van de Martinikerk pleonastisch als oosterkoor wordt aangeduid.

** Een instructie voor de organist uit de 19e eeuw verplichtte de organist van de Martinikerk ten minste 4 concerten per jaar te geven, waarvan de opbrengst voor de kerkvoogdij was. Door de kerkvoogdij ervan te overtuigen dat op grond van deze instructie de organisatie van orgel- en kerkconcerten ook een kerkelijke taak is, kon Dirk S. Donker als organist van de kerk veelal zonder stichting of commissie(s) concerten organiseren.

“Alle orgels zijn me even lief” Theo Jellema speelt Bach in 24 kerken

Theo Jellema in Weidum.

(Foto: Ad Fahner)

De Leeuwarder stadsorganist Theo Jellema had vorig jaar een valse start met zijn arbeidsintensieve marathonproject ‘Drie jaar Bach’ op zaterdagmiddagen in 24 kerken van de gemeente Leeuwarden. Corona zorgde ervoor dat hij maar zeven van de acht geplande concerten kon doen en ook nog eens binnen vier in plaats van de geplande negen maanden. Op 19 maart startte hij met de tweede ronde in Easterlittens.

Begin 2020 stopte Theo Jellema als vaste kerkorganist van de Grote Kerk in Leeuwarden. Zijn lessen aan het Prins Claus Conservatorium in Groningen beëindigde hij in september 2021. Hij blijft actief als adviseur bij orgelrestauraties. Dit jaar steekt hij bijvoorbeeld veel tijd in de begeleiding van de plaatsing van een nieuw groot orgel in een oude kas in Enkhuizen. Ook schrijft hij voor onder meer het landelijke maandblad Het Orgel. Een mooie publicatie zit er in bij speurwerk naar het instrument in de kerk van Arum. “Een gelukstreffer”, vertelt Jellema. “Soms vind je niet meer dan een A4’tje over een orgel. Nu vond ik omdat ik meer tijd heb in de archieven mooie informatie uit brieven van vier orgelmakers, mensen die zich met restauraties bemoeiden en zelfs sollicitatiebrieven van organisten uit het verleden.”

Bijzonder vind ik zelf de merkwaardige en soms wat onevenwichtige Neumeisterkoralen van de jonge Bach

Wanneer kreeg je het idee voor deze Bach-marathon?

“Mijn functie van stadsorganist, die ik sinds zes jaar heb, mag ik zelf invullen. Ad Fahner, die veel bezig is met de stadshistorie, tipte mij of er niet iets te doen was met de orgels in de dorpen van de gemeente. Leuk, helemaal omdat Leeuwarden flink uitgedijd is. Ik telde 21 dorpsorgels en voegde er 3 in de stad aan toe.”

Hoe is het repertoire tot stand gekomen?

“Johann Sebastian Bach is natuurlijk een aansprekend etiket. En hij biedt veel keus, al kan ik de grote werken natuurlijk op de meeste dorpsorgels niet spelen. In deze drie jaar verrijk ik mijzelf bijzonder, omdat ik van zijn muziek die gecomponeerd is voor één klavier zonder pedaal maar 10 procent op mijn repertoire had.”

“De boeken 1 en 2 van het Wohltemperierte Klavier vormen een prachtig geraamte voor de 24 concerten; ze tellen 24 preludes en

24 fuga's, gemakkelijk te verdelen dus. Verder speel ik de complete Inventionen en Sinfonien en de Kunst der Fuge. Bijzonder vind ik zelf de volledige uit te voeren merkwaardige en soms wat onevenwichtige Neumeister-

koralen van de jonge Bach, die pas in het Bachjaar 1985 zijn uitgegeven. Aan los grut om de drie kwartier per keer vol te krijgen, heb ik gekozen voor onder meer delen uit zijn Franse en Engelse suites, echte klavecimbelmuziek. Op de grote orgels van Grou en Mantgum kan ik bekende preludes en fuga's en triosonates uitvoeren. Ik puzzel wat af aan mijn bureau om het in drie kwartier per keer te krijgen.”

Hoe bereid je je voor op die speeldagen?

“Vorig jaar met die tussenpozen van veertien dagen was het best hard studeren. Voor het Wohltemperierte Klavier gebruikte Bach voor ieder stuk een andere toonsoort. Ook in dis-klein, daar speel je bijna nooit in. Omdat ik door corona een tijdje heel weinig speelde, kon ik al flink studeren op stukken voor over pakweg driekwart jaar in deze serie. Ik doe dat vaak hierboven op mijn clavichord. (Een oud klavierinstrument met een zachte op een luit lijkende klank, dat in de zeventiende en achttiende eeuw veel gebruikt werd voor kamermuziek, WvdH). Een week vooraf repeteer ik op het orgel dat aan de beurt is, vooral ook om te kijken hoe het er voor staat. Sommige worden niet meer wekelijks gespeeld.”

Ik puzzel wat af aan mijn bureau om het in drie kwartier per keer te krijgen

Welke orgels zijn je onbekend?

“Geen. Ik bekijk de disposities vooraf goed, maar in Jellum en Weidum heb ik denk ik misschien tien of twintig jaar terug voor het laatst gespeeld. Het allerkleinste is dat van Friens. Elk instrument is bijzonder en alle orgels zijn me even lief. Verrast was ik door die van Weidum en Baard. Uit de tweede helft van de negentiende eeuw – dus toch al wat verder af van Bach (1685-1750) – en toch

verbinden zij zich zo goed met zijn muziek. Soms moet ik mijn repertoirekeuze nog bijstellen. Het typewerk doe ik zelf. Als ik van koers moet veranderen, zit ik soms op zaterdagochtend voor de middag nog nieuwe programma's voor de bezoekers te kopiëren.”

Hoe is de belangstelling?

“Gemiddeld kwamen er zo'n 75 mensen. De kerk in Idaard is zo klein dat er zelfs mensen onder de orgelbalustrade in de hal zaten. Ik speel om drie uur 's middags, omdat er ook mensen van verder weg komen door publiciteit in landelijke orgelbladen. Ik sprak een Utrechenaar en een man uit Noord-Holland, die ik wel vaker zie. Die kunnen na afloop weer mooi op tijd thuis zijn. Ik weet van mensen die het plan hadden alle 24 te bezoeken, maar dat lukt ze vast niet. Voor Friese bezoekers liggen de kerken mooi centraal.”

“Voor het concert vertel ik in 3 minuten over wat ik speel, tussendoor niet. In de Grote Kerk van Leeuwarden kan ik met 38 registers, 3 klavieren en een pedaal wel wat langer spelen, maar op de kleinere orgels is je palet gewoon te beperkt om langer dan drie kwartier gevarieerd uit de hoek te komen.”

Hoe ziet het speelschema er voor dit tweede jaar van de drie uit?

“De start was op 19 maart in Easterlittens. Ik doe er na de zeven van vorig jaar nu negen om weer op het gemiddelde van acht per jaar te komen. Bijna altijd op de derde zaterdag van de maand. De laatste van de serie van dit jaar is dus op 19 november.”

Wiebe van der Hout

DRIE JAAR BACH IN FRYSLÂN

2021 / 2022 / 2023

met stadsorganist
THEO JELLEMA

19 maart	Easterlittens, Sint Margrytkerk
16 april	Warstiens, hervormde kerk
21 mei	Friens, hervormde kerk
11 juni	Hilaard, Johannes de Doperkerk
16 juli	Grou, Sint Piterkerk
20 augustus	Reduzum, Vincentiuskerk
17 september	Warten, hervormde kerk
15 oktober	Lekkum, Ceciliakerk
19 november	Cornjum, Nicolaaskerk

Aanvang: 15.00 uur
Toegang: gratis (collecte)

Jonge orgelspelers gezocht! Het project StayTuned.nu

Wie deze Friese Orgelagenda doorbladert, ziet het meteen: Fryslân herbergt prachtige orgels. Er zijn volop concerten om ze te beluisteren. Nog wel... want: wie bespeelt die orgels nog over zo'n 15, 20 jaar? Jong geleerd, oud gedaan – dat gezegde gaat ook op voor het orgel. Het is anno 2022 echter niet meer vanzelfsprekend dat een kind het orgel überhaupt leert kennen. Daarvoor zijn gerichte activiteiten nodig. En ook om als tiener de mooie hobby van het orgelspelen vol te houden.

Basisschool

Het ligt voor de hand de ontkerkelijking als oorzaak van de 'ontorgelde samenleving' aan te wijzen. Gelukkig worden in Nederland, en ook daarbuiten, mooie orgelprojecten voor kinderen in de basisschoolleeftijd bedacht, zoals 'Pijpen zoeken met Piet Pres-tant' en 'Polle de Orgeljongen'. Orgelkids.nl is misschien wel het bekendste voorbeeld. Het 'Doe-orgel' heeft al vele klaslokalen in het land op zijn kop gezet – een prachtige manier om kinderen een orgel in elkaar te laten zetten, waarna ze het instrument zelf kunnen bespelen.

Als een kind na zo'n project interesse krijgt in het orgel, en het instrument misschien wel zelf gaat spelen, volgt na het verlaten van de basisschool een heel lastige periode. Orgelspelen is een geweldige hobby, maar voor een tiener niet altijd makkelijk om vol te houden.

Isolement

Hoe komt dat toch? Vaak barsten kinderen van muzikaal talent, maken ze bij de muzieklessen grote stappen en sommige kids spelen al op heel jonge leeftijd tijdens kerkdiensten. Maar dat laat onverlet dat orgelspelen een eenzame hobby is. Bij het bespelen van andere instrumenten, zoals piano of viool, maakt samenspel al snel onderdeel uit van de lessen, en op de muziekschool kom je genoeg leeftijdsgenoten tegen. Orgellessen vinden daarentegen meestal plaats op privébasis, vaak in een lege koude kerk en je krijgt vrijwel nooit de kans om met leeftijdsgenoten samen te spelen.

Tot een jaar of 10, 11 is dat geen probleem. Als ze wat ouder worden, vaak wel. Kinderen en jongeren in de puberleeftijd ontnemen immers hun zelfbeeld aan het deelnemen aan sociaal verkeer.

Pubers houden elkaar een spiegel voor, waardoor ze stapje voor stapje hun identiteit ontdekken. Dat gebeurt op school, en ook tijdens het beoefenen van sport en andere hobby's. Creatieve hobby's, zoals muziek maken, zijn bij deze identiteitsvorming enorm belangrijk. Creativiteit, interesse in kunst en muziek zijn immers onderdeel van je identiteit, en de ontwikkelingen die je daarin door-maakt zijn essentieel voor de persoon die je later wordt.

Bij dat proces hoort het je spiegelen aan leef-

tijdsgenoten er onlosmakelijk bij. Het feit dat orgelspelen een 'eenzame' hobby is, zonder contact met leeftijdsgenoten, zorgt ervoor dat het enthousiasme juist in die kwetsbare en belangrijke periode van de puberteit bij veel tieners wegvalt – met als gevolg dat veel muzikaal talent verloren gaat. Ook onder orgelspelende tieners.

Het project StayTuned.nu

Bovenstaande overwegingen bracht Peter Ouwerkerk op het idee voor het tienerproject StayTuned.nu. Hoe los je dat isolement van orgelspelende tieners op? Door ze bij elkaar te brengen!

De kernvraag die aan StayTuned.nu ten grondslag ligt, is: hoe stimuleren we tieners een eenzame hobby als orgelspelen vol te houden?

De initiatiefnemers achter StayTuned.nu zijn ervan overtuigd dat, als het lukt orgelspelen-de pubers bij het uitoefenen van hun hobby met elkaar in contact te brengen, meer van hen zullen blijven orgelspelen. Laat kinderen hun liefste hobby samen uitoefenen, en ze houden het vol!

Om dit voor elkaar te krijgen, wil StayTuned.nu verspreid over het jaar in heel Nederland op deze leeftijdsgroep toegespitste inspirerende activiteiten organiseren. Niet als vervanging van de privélessen, integendeel. Het zijn activiteiten die plaatsvinden als aanvulling op de lessen van de eigen orgeldocent.

Al vanaf een vroeg stadium is Jeroen Koopman bij het bijzondere project betrokken. Samen zullen Peter Ouwerkerk en Jeroen Koopman, bijgestaan door een breed samengestelde Adviescommissie, drie keer per jaar in de schoolvakanties een excursie organiseren naar steeds een ander indrukwekkend orgel, waarbij bekende Nederlandse en internationale toporganisten de tieners komen coachen en lesgeven. Daarbij horen natuurlijk ook sociale activiteiten waardoor de jongeren elkaar en de docenten goed leren kennen.

Elke zomervakantie is er een meerdaagse Zomercursus, waarbij de tieners in een vriendschappelijke sfeer bij elkaar komen om lessen en workshops te volgen op belangrijke historische én nieuwe orgels in Nederland en daarbuiten. Ook hier worden

Nederlandse en internationale toporganisten uitgenodigd om te komen lesgeven. De tieners worden gehuisvest en ook nu wordt tijd vrijgemaakt voor sociale activiteiten rondom de workshops. Ter afsluiting krijgen de tieners de kans om gezamenlijk een slotconcert te geven voor een zo groot mogelijk publiek.

Buiten deze bijeenkomsten houden de deelnemers met elkaar contact via sociale media. De eigen 'community' wordt versterkt door diverse keren per jaar gezamenlijk concerten te bezoeken. Ook is via de sociale media hulp en advies altijd dichtbij voor degenen die zoeken naar bepaalde informatie, bijvoorbeeld over een eventuele conservatoriumstudie, auditietraining, bladmuziek, studieorgels en andere zaken.

En wat is er leuker en leerzamer dan bekende organisten in actie te leren kennen? Als lid van het 'StayTuned-Bladluizengilde' mogen tieners deze concertgevers assisteren als bladomslaander. Een win-winsituatie: de tieners vinden het geweldig en organisten en concertorganisaties zijn blij met jonge getrainde registranten.

De Adviescommissie, die Jeroen en Peter bij de organisatie met raad en daad bijstaat, bestaat uit collega-organisten met ervaring met tienerleerlingen, conservatoriumdocenten (de conservatoria van Amsterdam, Groningen en Rotterdam zijn erin vertegenwoordigd), en in tieners gespecialiseerde pedagogen en didactici. Maar ook de rol van de eigen docenten van de deelnemers is van groot belang. StayTuned.nu wil hen actief betrekken bij de activiteiten, zowel in de voorbereidingen als bij de 'nazorg', zodat de groepslessen een zo groot mogelijke impact hebben. Op die manier komen de docenten ook vaker met elkaar in contact, bijvoorbeeld tijdens het slotconcert van de Zomercursus, en wordt zo gebouwd aan een nationaal netwerk van orgeldocenten.

Zodra het veilig kan, zal StayTuned.nu de eerste workshops organiseren. In de jaren daarna ontmoeten de tieners elkaar bij de mooiste orgels in steden en plaatsen in en buiten Nederland. Met na drie seizoenen als voorlopig hoogtepunt een Zomercursus voor tieners in Parijs!

Stichting

StayTuned.nu wordt georganiseerd onder verantwoordelijkheid van de Stichting StayTuned, die begin 2021 door Peter Ouwerkerk is opgericht.

De stichting wordt gedreven door een duidelijke visie:

- De Stichting StayTuned streeft naar een veelkleurige orgelcultuur met een gezonde toekomst die wordt gedragen door de aanwas van jonge enthousiaste organisten.
- De Stichting StayTuned wil stimuleren dat kostbaar monumentaal erfgoed in stand én in gebruik wordt gehouden: orgels moeten ook op de middellange tot lange termijn goed bespeeld worden door professionals en goede amateurs.
- De Stichting StayTuned wil het proces van vergrijzing van het orgelconcertpubliek een positieve wending geven door met name een jong publiek te inspireren.
- De Stichting StayTuned streeft naar een onbekommerde ontwikkeling van het muzikale talent van orgelspelende tieners.

Internationaal

In het Comité van Aanbeveling prijken namen van internationale organisten en pianisten die stuk voor stuk het belang van het project van harte ondersteunen, zoals Ton Koopman, Leo van Doeselaar, Hannes Minnaar, Ben van Oosten, Olivier Latry en Thomas Ospital (F), Zuzana Ferjenciková (SLO) en Margaret Phillips (VK). Zij delen het besef van urgentie; het teruglopen van het aantal jonge organisten is dan ook geen louter Nederlands fenomeen. Dat is ook een belangrijke reden dat StayTuned.nu een breed netwerk wil opbouwen, zowel binnen Nederland als in Europees verband; er zijn zelfs contacten in de Verenigde Staten. Het talentverlies in die belangrijke leeftijdsgroep is desastreus voor de toekomst van het instrument: aanwas van jonge organisten is écht noodzakelijk.

StayTuned.nu is afhankelijk van fondsen, bijdragen van belanghebbenden (zoals conservatoria, orgelbouwers en kerken) én gulle giften. Op de website www.staytuned.nu is alle informatie over het project, de Stichting, de culturele ANBI-status en ook een voorbeeld van de programmering van de activiteiten te vinden. Via de website kan worden ingeschreven op de Nieuwsbrief, een van de manieren om van de laatste ontwikkelingen direct op de hoogte te worden gesteld. Ook de Friese Orgelkrant beveelt StayTuned.nu van harte aan!

www.staytuned.nu
info@staytuned.nu

**Jeroen Koopman &
Peter Ouwerkerk**

Ben van Oosten geeft les aan de Jong Talentklas tijdens het Internationaal Orgelfestival Haarlem.

**GROTE KERK HARLINGEN
HINSZ-ORGEL (1776)**

**Internationale
Concertserie 2022**

vrijdagavond, aanvang: 20.00 uur. Entree € 10,-.

17 juni: Zuzana Ferjencikova
(Fribourg, Zwitserland)

1 juli: Veronique van den Eng
(s-Hertogenbosch)

15 juli: Udo Honnigfort
(Bremen-Delmenhorst, Duitsland)

29 juli: Willeke Smits (Leiden)

12 aug.: Eeuwe Zijlstra (Harlingen/Groningen)

26 aug.: Daniël Zaretsky
(Sint-Petersburg, Rusland)

www.orgelharlingen.nl

Informele, kleinschalige orgelbespelingen Toegankelijk voor ‘toevallige’ bezoeker

Zaterdagmorgen 11 september 2021. Even voor tieners arriveer ik bij de Sint Genovevakerk in Jelsum. Het is Open Monumentendag. De prachtige 12e-eeuwse kerk is open. De koster en de organist zijn er al. Het bijzondere van de openstelling van deze kerk is, dat er om 10.30, om 12.00 en om 13.30 uur een orgelconcert plaatsvindt.

Organist is Marien van de Weg. Hij heeft een bijzondere herinnering aan Jelsum. Toen hij in 2018 zijn opleiding aan het Prins Claus Conservatorium in Groningen begon, ging hij met zijn Friese orgeldocent Theo Jellema op ‘orgelreis’ door Fryslân. Het eerste orgel dat werd bezocht was... Jelsum. Diezelfde orgeldocent heeft Marien – op verzoek van Organum Friscum nu gevraagd om vandaag te concineren op dit orgel. Marien opent met drie korte werkjes van Jan Zwart, een Nederlandse componist die geboren werd in Zaandam, ruim 40 jaar nadat het orgel in Jelsum gebouwd is. Enkele concertbezoekers vonden deze muziek zo mooi dat ze de concertgever vroegen of de muziek nog te koop is. Marien speelde verder werken van o.a. Johann Pachelbel, Georg Böhm en Johann Sebastian Bach. Hij liet vooral de verschillende poëtische klanken van het in 1834-1835 door gebr. L.J. en J. van Dam gebouwde orgel horen.

Er zijn nog vier kerken in Noardwest-Fryslân waar ook in ‘open kerken’ orgelbespelingen zijn. Zo speelt Antonio Pedrosa in de kerk van Hegebeintum. Op het door L. van Dam & Zn. in 1862 gebouwde orgel vertolkt hij werk van Georg Böhm, Dietrich Buxtehude, Wolfgang Amadeus Mozart en hij sluit het concert af met het Concerto in D van Johann Sebastian Bach, een transcriptie van een concert voor viool en orkest van Antonio Vivaldi. Antonio is geboren in Portugal. Hij studeert momenteel aan het Conservatorium van Amsterdam. Hij bekwaamt zich in het bespelen van orgel, clavichord en klavecimbel. Hij is actief als continuospeler en werkt vaak samen met kamermuziekensembles in Portugal en Nederland, zoals het ensemble ‘La Sfera Armoniosa’ o.l.v. Mike Fentross.

Ikzelf ga om 12.00 uur luisteren naar het concert in Britsum. Als ik bij de kerk aankom word ik even op het verkeerde been gezet. De Johanneskerk lijkt een kerk uit de tweede helft van de 19e eeuw. Maar als ik eenmaal binnen ben, is het duidelijk een middeleeuwse kerk met o.a. bijzondere – tijdens de laatste restauratie teruggevonden – muurschilderingen uit circa 1270. De bepleisterde toren en de ommetselde kerk wekten even een verkeerde indruk bij me.

Het orgel wordt hier bespeeld door Johan Smit. Hij is als kerkmusicus verbonden aan de Protestantse Gemeente van Meppel en als organist actief in vier andere kerkelijke gemeenten. Verder dirigeert hij een mannenkoor en is hij begeleider van het Agricola Consort in Groningen. Johan studeert orgel en kerkmuziek aan de conservatoria van Groningen en Utrecht.

Johan houdt erg van muziek van Debussy en zijn tijdgenoten, “maar ik speel ook heel graag muziek van Bach en Franck. Er is zo-

menten. Bijzonder is dat de toren bijna even breed is als de kerk. Het koor van de kerk is smaller en vijfzijdig gesloten.

Al in de 16e eeuw had de kerk van Wanswert een orgel. In 1674 werd het vervangen door een drieklaviers orgel met aangehangen pedaal, gebouwd door Harmen Jans, schoolmeester en orgelbouwer in Berlikum. Het is een voorbeeld waaruit blijkt dat in Friese dorpskerken soms orgels van een behoorlijke omvang werden gebouwd. Nu staat er een orgel van Willem Hardorff uit 1877. In 2014 werd het voor het laatst gerestaureerd. Als ik de kerk binnenkom, beland ik in een (wat onaangename) discussie over wel of geen coronamaatregelen en zo ja, welke en hoe. Ik besluit een kop thee te nemen en mijn lunchpakketje te nuttigen. Vervolgens neemt Andries Bogerd, de concertgever in deze kerk, met mij even een paar fragmenten door van de te spelen werken, omdat er

van Tielman Susato, Albert de Klerk, Johann Sebastian Bach en Carl Philipp Emanuel Bach. Het ‘Schmücke dich, o liebe Seele’ van Johannes Brahms werd tijdens het concert van 12.00 uur overstemd door de plaatselijke fanfare die pal voor de kerk ‘een showtje weggaf’. Het ‘Schmücke dich’ werd zo wel heel feestelijk! Organist en publiek hebben daarom eerst maar buiten het concert van de blazers beluisterd en na een kwartier is de orgelbespeling voortgezet.

De Grote Kerk van Sint Jacobiparochie stamt uit een heel andere (stijl)periode dan de andere vier kerken in dit artikel. Het is een neoclassicistische zaalkerk uit 1844 met een Dorisch zuilenportiek met fronton. De kerk is al enkele decennia in gebruik als cultureel centrum. Er vinden regelmatig concerten plaats. De kerk is ook de startplaats van het Jakikspaad, een pelgrimspad dat eindigt in Santiago de Compostela (Spanje). Het orgel in de kerk is gebouwd door L. van Dam & Zn. in 1845. Kenmerkend voor veel orgelfronten van Van Dam uit deze periode is de gedeelde middentoren. Tevens zijn nogal wat orgels bekroond met beelden of vazen. In Sint Jacobiparochie zijn het drie grote beelden: Waarheid, Godsvrucht en Godsdienst.

Via een toeristische route langs allerlei kleine dorpen rijd ik naar Leeuwarden voor het slotconcert van deze Open Monumentendag in de Grote of Jacobijnerkerk.

Elk jaar organiseert ‘Stichting Organum Friscum - het Friese orgel’ samen met ‘Stichting Alde Fryske Tsjerken’ op Open Monumentendag in een aantal Friese dorpskerken orgelbespelingen. Sinds 2021 vragen we daarvoor studenten van verschillende conservatoria. Een nieuwe generatie organisten speelt op mooie historische orgels in prachtige oude kerken in Fryslân. Het zijn informele, kleinschalige orgelconcerten van circa 30 minuten, met toegankelijke muziek, gericht op een breed publiek, geschikt voor ‘toevallige bezoekers / voorbijgangers’. Ook dit jaar - 2022 - valt er weer veel te genieten van oude Friese kerken en zullen weer historische instrumenten tot klinken gebracht worden. Mis het niet!

Sietse van der Hoek

Qua klank oversteeg het mijn verwachtingen!

veel moois.” Op het Hardorff-orgel uit 1861 in Britsum speelt hij achtereenvolgens werk van Robert Schumann, Johann Sebastian Bach, Klaas Bolt, Louis James Alfred Lefébure-Wely en Sigfrid Karg-Elert. Het eerste (Skizze in c-moll) en laatste werk (Festliche musik alla Händel) zijn twee levendige werken, die het publiek van ‘toevallige toehoorders’ zeker aanspraken. In de Variaties over Psalm 43 van Klaas Bolt demonstreert Johan de vele klankkleuren van het instrument. Het was de eerste keer dat Johan een orgel van de Leeuwarder Hardorff bespeelde. “Qua klank oversteeg het mijn verwachtingen!”

Van Britsum rijd ik naar Wanswert, waar ik opnieuw een Hardorff-orgel aantref in de oorspronkelijk aan de apostel Petrus gewijde kerk. De kerk is gelegen op een hoge terp die al enkele eeuwen voor onze jaartelling is ontstaan. Zowel terp als kerk zijn rijksmonu-

menten. Bijzonder is dat de toren bijna even breed is als de kerk. Het koor van de kerk is smaller en vijfzijdig gesloten.

Voor het concert koos Andries vrij makkelijk in het gehoor liggende muziek. Een tweede criterium voor zijn programmakeuze was de verschillende kanten van het orgel te (kunnen) laten horen. Hij speelde o.a. werken van Johann Sebastian Bach, Felix Mendelssohn-Bartholdy, Louis Vierne en Léon Boëllmann. Na afloop van het concert was het publiek heel positief over de gespeelde werken en over het orgel.

In Sint Jacobiparochie werd twee keer een orgelconcert gegeven (om 10.30 en 12.00 uur). Hier was de organist Wibren Jonkers uit Nunspeet. Hij had een passend programma samengesteld voor het fraaie Van Dam-orgel met het ‘halve’ aangehangen pedaal. Goede en toegankelijke muziek, waaronder werk

Marien van de Weg komt uit Genemuiden. Hij studeert in Groningen hoofdvak orgel en integraal hoofdvak piano. Hij heeft een lespraktijk in Genemuiden, en speelt regelmatig in kerkdiensten en geeft zo nu en dan concerten. Hij vindt het mooi en heel leerzaam dat hij tijdens zijn opleiding concertervaring kan opdoen, zoals vandaag in Jelsum.

Andries is een jonge organist, nog geen 20 jaar oud. Hij werd in 2017 tijdens een concert zo gegrepen door de uitgevoerde orgel- en koormuziek, dat hij besloot niets anders te willen dan ‘in de muziek gaan’. In september 2020 startte hij aan het Prins Claus Conservatorium in Groningen. Een jaar later stapte hij over naar het Koninklijk Conservatorium in Den Haag, waar hij zijn orgelstudie voortzette bij Jos van der Kooy. Daarnaast volgt hij het bijvak piano.

Wibren Jonkers studeert hoofdvak orgel aan het Conservatorium van Amsterdam en daarnaast de bijvakken klavecimbel en klavichord, en piano. Tevens studeert hij theologie en kerkmuziek. Zelf zegt hij daarover: “Er zijn geen mooiere studies denkbaar.” Als kerkorganist is hij verbonden aan enkele kerken in de omgeving van Nunspeet en Harderwijk. Daarnaast geeft hij orgel- en pianoles en is hij actief als begeleider van koren en solisten.

Het Mart Vermeulen-orgel in de Nederlandse Kerk in Sint-Petersburg

Na een afwezigheid van bijna 100 jaar heeft de Nederlandse Kerk in Sint-Petersburg weer een orgel! De kerk (ook wel Nederlandse Hervormde Kerk) werd gebouwd in 1834 ter vervanging van een kleine houten kerk die ongeveer op dezelfde plaats stond als de huidige kerk aan de Nevski Prospekt, de belangrijkste straat van de stad. Na de revolutie van 1917 kreeg de kerk een andere bestemming en in de jaren twintig werd het in 1891 door de fa. Walcker gebouwde orgel afgebroken en overgeplaatst naar de Kapella, een concertzaal aan de Moika, niet ver van de Nevski Prospekt. Het orgel staat daar nu nog. Het is sterk uitgebreid en in het begin van de 21e eeuw geheel gerestaureerd. Nadat in het kerkgebouw, dat momenteel in gebruik is als expositieruimte en bibliotheek, bijna 100 jaar geen orgel aanwezig was, is er in 2020 een Nederlands orgel afkomstig uit het Friese Bakkeveen geplaatst.

Stad aan 't Haringvliet

Het nu in de Nederlandse Kerk te Sint-Petersburg geplaatste orgel heeft een bewogen geschiedenis. Het werd gebouwd door Mart Vermeulen uit Woerden voor de Gereformeerde Kerk te Stad aan 't Haringvliet, gelegen op het Zuid-Hollandse eiland Goeree-Overflakkee. De bouw van deze kerk werd afgerond in 1905. De behoefte aan een orgel ter begeleiding van de gemeentezang deed zich voelen en voor de aanschaf ervan kwam men terecht bij de Woerdense orgelbouwer Mart Vermeulen, die voor relatief weinig geld (ongeveer 1000 gulden) een orgel kon leveren. Bekend is dat Mart Vermeulen in zijn orgels vaak oudere onderdelen van door hem aangekochte orgels verwerkte. Zo is in het Petersburgse orgel ook pijpwerk uit waarschijnlijk eind 18e eeuw aanwezig. Op 8 augustus 1912 werd het orgel in Stad aan 't Haringvliet officieel in gebruik genomen. Toen er na de Watersnoodramp van 1953 geld beschikbaar kwam voor de aanschaf van een nieuw orgel koos men voor een nieuw instrument van de firma Ernst Leeflang uit Apeldoorn, gebouwd in 1962. Achteraf bleek het oude instrument ondanks de schade door de ramp nog best (her)bruikbaar.

Bakkeveen

In de Nederlandse Hervormde Kerk van Bakkeveen (gebouwd in 1856) werd de samenhang begeleid met een harmonium. Dit instrument stond op de 'kraak' boven de in-

gang. Om het enigszins op een kerkorgel te laten lijken construeerden enige gemeentelieden een soort orgelfront van bezemstelen en ander hout. De behoefte aan een echt kerkorgel deed zich voor: men vond de situatie met bezemstelen toch niet echt bevredigend. Er werd geld ingezameld en men kwam de fa. Leeflang op het spoor. Deze had het orgel van Stad aan 't Haringvliet ingenomen en men kon dit instrument voor 6000 gulden kopen. Het geld kwam er vrij snel en op 21 juli 1963 werd het 'oude nieuwe' instrument feestelijk in gebruik genomen. In 1983 werd het orgel door de firma Bakker & Timmenga uit Leeuwarden gerestaureerd. Toen ook in Bakkeveen de Hervormde Gemeente en de Gereformeerde Kerk opgingen in de PKN (Protestantse Kerk in Nederland) koos men voor het gebouw van de Gereformeerde Kerk en werd de Hervormde Kerk gesloten. Op 19 februari 2012 werd op plechtige wijze afscheid genomen van het kerkgebouw dat waarschijnlijk tot een woning verbouwd gaat worden.

Paasloo

Nadat de kerk te Bakkeveen buiten gebruik was gesteld was dus ook het orgel overbodig. Een koper vinden in een tijd waarin vele kerken gesloten worden was niet haalbaar en het orgel werd ingenomen door de Firma Bakker & Timmenga die het orgel altijd in onderhoud had gehad. Werknemer Henk Braad heeft in zijn boerderij in Paasloo een

De Nederlandse Kerk in Sint-Petersburg.

(Foto: Otto Roelofsen)

Harmoniummuseum en daar werd het orgel op de zolder geplaatst. Op de website van de orgelbouwfirma werd het eind 2019 te koop aangeboden. Na het met enige leden van het bestuur van de Stichting Vrienden van Sint-Petersburg bekeken en beluisterd te hebben en nadat ook de directrice van de bibliotheek in Sint-Petersburg was wezen kijken, werd in april 2020 tot de koop overgegaan. Op 3 juni werd het orgel in een Finse vrachtwagen geladen. Via Travemünde werd het over de Oostzee naar Helsinki vervoerd en daar overgeladen in een Russische vrachtwagen en zonder problemen via de Fins-Russische grens naar Sint-Petersburg gebracht.

Sint-Petersburg

De Stichting Vrienden van Sint-Petersburg was al sinds 2011 op zoek naar een orgel voor de kerk aan de Nevski Prospekt. De or-

gelzolder was leeg sinds 1927 en het stichtingsbestuur vond dat daar weer een orgel moest komen. Het zou gebruikt kunnen worden tijdens kerkdiensten, als oefeninstrument voor conservatoriumstudenten (met het gerenommeerde Rimsky Korsakov Conservatorium zijn goede contacten) en voor het houden van concerten. Na lang zoeken kwam Otto Roelofsen (Kimsword) op het spoor van het thans geplaatste orgel.

Dispositie Mart Vermeulen-orgel:

Manuaal (C-f3): Prestant 8', Holpijp 8', Viola di Gamba 8', Vox Celeste 8', Prestant 4', Fluit 4', Quint 3', Octaaf 2', Tremulant
Pedaal (C-d1): Subbas 16'

Otto Roelofsen
(voorzitter orgelcommissie Vrienden van St. Petersburg)

Het Vermeulen op zijn huidige plaats in Sint-Petersburg.

(Foto: Otto Roelofsen)

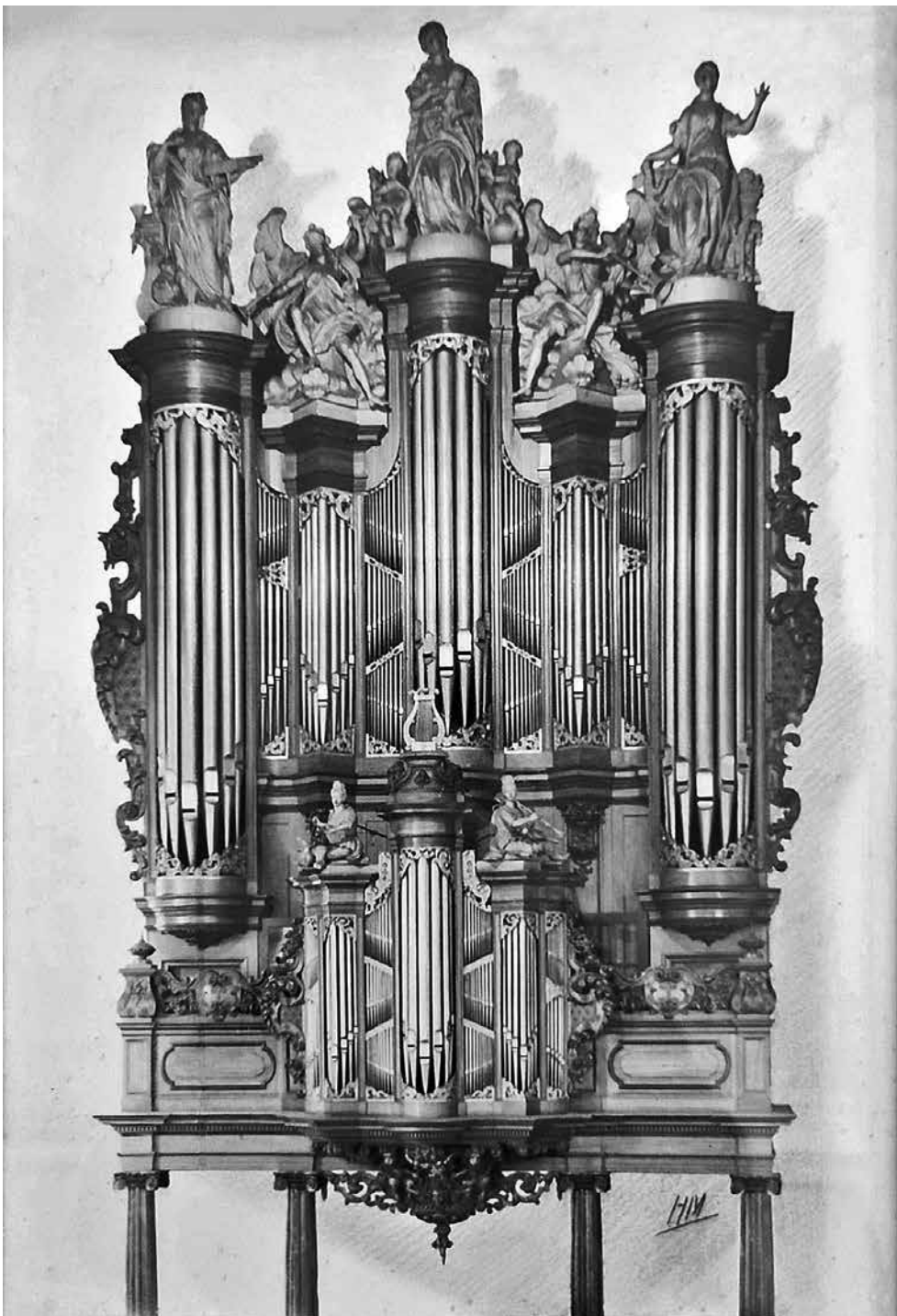
De klaviatuur van het Vermeulen-orgel.

(Foto: Otto Roelofsen)

Een greep uit het archief van Ad Fahner

In mei 1978 bracht de Stichting tot Behoud van het Nederlandse Orgel een bezoek aan de Jacobijnerkerk van Leeuwarden. Het Müller-orgel was net het jaar tevoren geheel geres-
taureerd door Bakker & Timmenga. Op de foto ontvangt Piet Post een cadeau als dank voor zijn medewerking.

In 1935 bestond Leeuwarden (dacht men) 500 jaar. Ter gelegenheid hiervan verscheen er een prachtig boek over de geschiedenis van de stad met als titel: Leeuwarden 1435-1935. A.P. Oosterhof (hoofd onderhoud gebouwen bij de gemeente Leeuwarden en zeer geïnteresseerd in orgels) schreef een hoofdstuk met als titel: Stadsmuziek. In juni 1935 vroeg hij toestemming aan de kerkvoogden van de Hervormde Gemeente om een foto van het Müller-orgel te mogen (laten) maken. Fotograaf Mellema maakte die foto. Als dank schonk Oosterhof een foto aan de kerkvoogdij, die door de heren in dank werd aanvaard en zeer in de smaak viel. De voorzitter liet deze foto 'encadreren' en ze werd opgehangen in de kamer van de kerkvoogden in de Kosterij (nu de keuken). Mellema had er wel werk van gemaakt. De foto is met de hand geretoucheerd. Vaag is links onder de pedaaltoeren nog de weggewerkte stang van een lichtkroon te zien. De schaduw is met potlood bij getekend. Onlangs vond beheerder Rob Tigchelaar de foto terug op de zolder van het Kerkelijk Bureau. Deze mooie foto was tot de grote kerkrestauratie in de jaren zeventig eigenlijk de enige goede foto van het Müller-orgel en werd altijd gebruikt op de programma's van de orgelconcerten in de tijd van Piet Post.

Jan Jongepier bespeelt het Adema-orgel in de Sint-Werenfriduskerk van Workum tijdens de najaarsex-
cursie op 30 september 2006. Deze rooms-katholieke kerk zal binnenkort worden gesloten.

Enige bijzonderheden over vleugelstukken

De fraaie aanblik van menig orgel wordt voor een belangrijk deel bepaald door de kwaliteit van het snijwerk. We kunnen het overal aantreffen: bovenaan en onderaan de pijpen in velden en in torens, onderaan de kas, bovenop de kas en opzij. De ‘beeldsnijder’ die het maakte kennen we soms wel, soms niet. Een orgelmaker zal wel een tijdlang met dezelfde kunstenaar samengewerkt hebben als hij tevreden over hem was. Omgekeerd kan een beeldsnijder heel goed voor verschillende orgelmakers hebben gewerkt.

In dit artikel kijken we alleen naar het snijwerk dat opzij van de orgelkas is aangebracht, de zogenaamde vleugelstukken. We maken een kleine excursie langs orgels waar over dat snijwerk iets aardigs te vertellen is en komen uiteindelijk terecht bij een orgel waarbij dat snijwerk het enige is dat we nog van het instrument bezitten.

We beginnen bij twee 17e-eeuwse orgels die oorspronkelijk geen vleugelstukken hadden maar luiken: het Bader-orgel (1653) van Dronryp en het Helman-orgel (1688) van Dokkum. Wie zich een voorstelling wil maken van deze orgels mét luiken, kan in Workum gaan kijken. Als de orgels bespeeld werden, zullen de luiken open geweest zijn, maar door de week waren ze misschien gesloten, zodat vleermuizen geen kwaad konden doen aan de frontpijpen. Uiteindelijk kregen beide orgels snijwerk in plaats van luiken. In Dokkum gebeurde dat in 1807; als reden wordt in de archieven genoemd “de luiken uit hoofde van deszelfs Swaarte er af te laten, hebbende het geheel kistwerk uit zijn verband gerukt”. De orgelkas (en het kerkvolk) liep dus gevaar. Orgelmaker Albertus van Gruisen zorgde voor het nieuwe snijwerk. In Dronryp vindt de vervanging van luiken door snijwerk in ieder geval vóór 1843 plaats. Op een schilderij uit dat jaar van J.K. Wasse- naar is het orgel te zien mét snijwerk aan de zijkant maar op een foto uit ongeveer 1900 zijn de vleugels verdwenen. In 1900 werd het gewelf van de kerk van Dronryp ook vernieuwd. De kerk werd daardoor inwendig zoveel lager dat er nu ook geen plaats meer voor luiken zou zijn. Het thans aanwezige snijwerk dateert van ongeveer 1930 en kon worden bekostigd uit een schenking.

Toen in 1727 het Müller-orgel in de Grote Kerk in Leeuwarden gereedkwam, waren luiken allang uit de mode. Vanaf het begin had het orgel vleugelstukken, maar die werden (zoals veel vaker bij grote stadsorgels) alleen aan de hoofdwerkkas, eigenlijk dus aan de pedaaltorens, aangebracht. Het rugwerk kreeg pas vleugels in 1843. De vaasachtige

ornamenten (pedestals) op de balustrade aan weerszijden van het rugwerk werden toen gedeeltelijk aan het oog onttrokken. Op de montagefoto bij dit artikel zijn de rugwerk- vleugels verdwenen en komen die pedestals weer tevoorschijn.

Anders dan luiken hebben vleugels geen ander doel dan dat ze de schoonheid dienen. Een aardige uitzondering komen we tegen in Arum. Daar bouwde Friedrich Leichel in 1885 een nieuw orgel, maar hij nam de kas over van het orgel dat daar in 1840 door Dirk Ypma gebouwd was. Het onderste deel van de kas verbreedde hij omdat hij anders zijn hoofdwerkwindlade niet kwijt kon. Maar die verbreding moest wel aan het oog onttrokken worden. Er kwamen daarom nieuwe brede vleugelstukken. Daarachter werd doek gespannen, zodat ook daar waar het snijwerk openingen had niet te zien was hoe Leichel zijn ruimteprobleem had opgelost.

Ten slotte melden we een recente vondst. Die betreft vleugelstukken die behoord moeten hebben bij het Van Gruisen-orgel van Wergea. Dat orgel is gebouwd in 1787 en afgebroken toen Van Dam in 1871 voor de kerk een nieuw orgel maakte. We weten eigenlijk niets van dat orgel, behalve dat de Sneker organist S.W. Velds er in 1817 op concerteerde. Van het orgel wordt een prachtige console met de naam van Van Gruisen en het jaartal bewaard in het Nationaal Orgelmuseum in Elburg. Lang was dat het enige wat we hadden. Op een zolder kwamen onlangs twee vleugels tevoorschijn die stilistisch wel in verband te brengen zijn met Van Gruisen; bovendien zijn ze in precies dezelfde kleur geschilderd als de console. Ze zijn zeker van het orgel van Wergea afkomstig. Langs de omweg van hun afmetingen komen we aan de weet dat het Van Gruisen-orgel een 8'-instrument geweest moet zijn. Dan immers is de lengte van de zijtoren ca. 6 voet en daar kunnen deze vleugelstukken heel goed op hebben aangesloten.

Theo Jellema, m.m.v. Wim Dijkstra & Ad Fahner

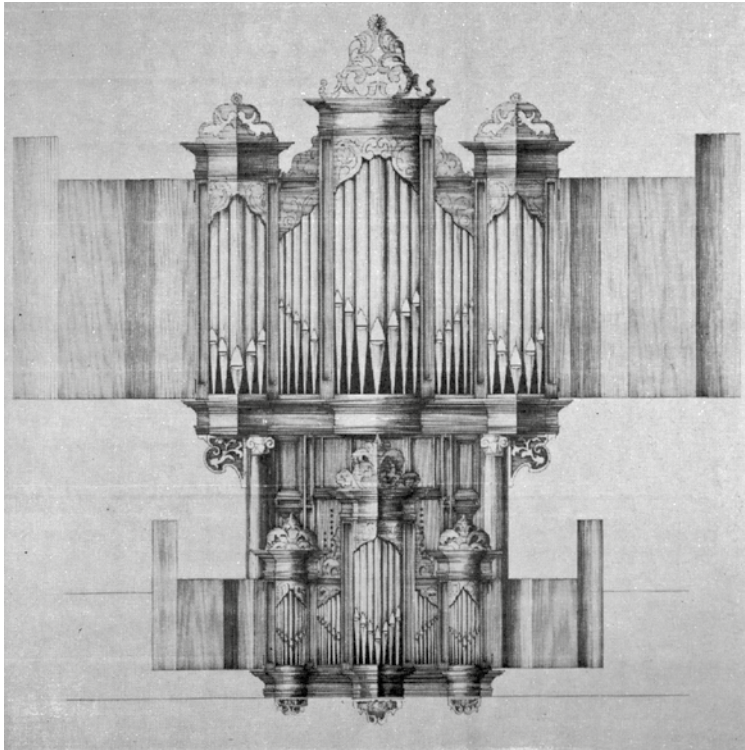
Montagefoto van het Müller-orgel zonder vleugelstukken aan de rugwerkkas. (Foto en montage: Ad Fahner).

De situatie in Dronryp vóór 1918. (Bron: archief Ad Fahner)

Verbreding orgelkas van het Arumer orgel, zichtbaar tijdens de restauratie in 2021. (Foto: Ad Fahner)

De console met de naam Van Gruisen.

(Foto: Nationaal Orgelmuseum Elburg)

Reconstructietekening van de
fa. Flentrop uit 1978 van het
Dokkumer orgel met luiken.
(Bron: archief Ad Fahner)

Vleugelstukken van het Van
Gruisen-orgel van Wergea.
(Foto: Wim Dijkstra)

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

De Stichting Alde Fryske Tsjerken zet zich in voor herstel en instandhouding van belangwekkende monumentale kerkgebouwen met aan- en toebehoren in de provincie Fryslân. Op dit moment hebben wij 55 kerkgebouwen in eigendom.

Veel van deze monumentale kerken zijn uitgerust met een prachtig kerkorgel dat vaak een prominente plaats inneemt in het kerkgebouw. Deze orgels laten we regelmatig stemmen en waar nodig wordt een orgel volledig gerestaureerd. Zo zijn de laatste jaren de orgels van Jorwert, Boksum, Huizum en Britsum onder handen genomen door gere-

nommeerde orgelbouwers/restaurateurs en op dit moment is het orgel van Baaium aan de beurt.

Net als de Stichting Organum Frisicum wil ook onze stichting het gebruik van deze bijzondere instrumenten stimuleren. Zoals wij graag willen dat onze kerken 'levende stenen' blijven, zien we ook graag dat onze orgels voluit blijven klinken. Hierbij is een niet onbelangrijke rol weggelegd voor de jongere generatie. Daarom hebben we in samenwerking met Organum Frisicum op Open Monumentendag in 2021 jonge conservato-

riumstudenten uit Groningen en Amsterdam orgelconcerten laten geven in meerdere van onze kerken. Het is onze intentie om in de toekomst op deze ingeslagen weg voort te borduren en samen met Organum Frisicum zorg te dragen dat het publiek van de rijke Friese orgelcultuur kan blijven genieten, zowel nu als in de toekomst.

Hester Simons,
directeur Stichting
Alde Fryske Tsjerken

Colofon

De Friese Orgelkrant en Orgelagenda 2022

www.organumfrisicum.frl

De Friese Orgelkrant verschijnt éénmaal per jaar en is opgemaakt door Flevodruk B.V. te Harlingen. De redactie van de Friese Orgelkrant bestaat uit Sietse van der Hoek, Wiebe van der Hout en Peter van der Zwaag (eindredactie). Vaste medewerkers zijn onder meer Theo Jellema, Auke de Boer en Victor Timmer. Ook 'externe medewerkers' leveren veelal een bijdrage. De foto's in de Friese Orgelkrant worden meestal door diverse (amateur)fotografen gemaakt. De namen van de fotografen zijn zoveel mogelijk bij de foto's vermeld.

De Stichting Organum Frisicum beschikt over een website: www.organumfrisicum.frl. Deze is opgezet door de gebroeders Foppe en Luuk Duursma en kan ook worden gebruikt om met het stichtingsbestuur en de webmasters te communiceren. Met vragen of opmerkingen naar aanleiding van de Friese Orgelkrant kunt u ook terecht bij mw. J. de Vries in Feanwâlden. De Stichting Organum Frisicum organiseert elk jaar diverse orgelactiviteiten en heeft inmiddels twee boeken doen verschijnen: **'Vijf eeuwen Friese orgelbouw'** dat

een overzicht van het Friese orgelbezit biedt en is geschreven door Jan Jongepier en het vervolg daarop, **'Orgelbouw na 1945 in Friese kerken'**, geschreven door Theo Jellema.

Voor meer informatie over deze activiteiten kunt u onze website bezoeken of bellen met onze administratrice: mevrouw J. de Vries, Pluimzegge 6, 9269 MA Feanwâlden; telefoon: 0511 – 476042.

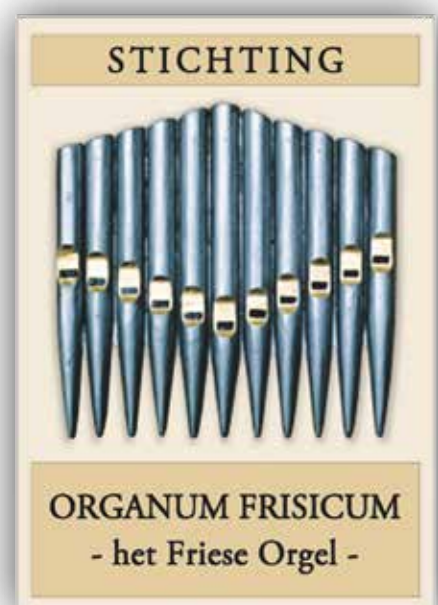
Ik meld mij aan als donateur van de **STICHTING ORGANUM FRISICUM**:

Dhr. / Mw. _____ (naam)

Adres _____

Postcode _____ Woonplaats _____

Voor een bedrag van tenminste € 15,00 bent u donateur van de Stichting Organum Frisicum. U geniet dan korting bij deelname aan haar activiteiten. U kunt een bedrag van € 15,00 of meer overmaken naar IBAN NL64 INGB 0002 3777 93 ten name van Stichting Organum Frisicum, Pluimzegge 6, 9269 MA Feanwâlden (onder vermelding 'donatie').

Mense Ruiter

Orgelmakers BV

Rijksweg 167
9792 PD Ten Post

T 050 301 05 50
www.menseruiter.nl

Kerkorganist in coronatijd

Een kerkdienst zonder samenzang en zelfs zonder kerkgangers: het is in de afgelopen jaren veelvuldig voorgekomen. In de Martinikerk te Franeker, waar ik de vaste organist ben, kwamen we aan het begin van de coronatijd (maart 2020) al vrij snel tot een formule, waarbij de liederen in de kerkdiensten werden gezongen door een solozanger(es), die daarmee dus de gemeentezang voor zijn of haar rekening nam. Steeds als geadviseerd werd de gemeentezang te beperken of kerkdiensten zonder aanwezigheid van kerkgangers te houden (dus alleen online), hebben we van deze formule gebruik gemaakt, waarbij de zanger(es) bijna altijd professioneel was, of conservatoriumstudent(e). Stiekem moet ik bekennen dat ik, ondanks alle corona-ellende, wel de voordelen zag van een livestreamkerkdienst zonder kerkgangers. Zo werd er eindelijk eens niet door het orgelspel voor en na de dienst heen gepraat. Verder kan zo'n professionele zanger(es) gewoon alles zingen, dus we waren veel vrijer in de liedkeuze en af en toe een mooie aria van bijvoorbeeld Johann Sebastian Bach behoorde ook tot de mogelijkheden.

Ook was er meer vrijheid mogelijk bij het begeleiden. De zanger(es) stond daarbij altijd vlak bij mij in de buurt, zodat de communicatie optimaal was. Normaal moet in een voorspel de melodie duidelijk herkenbaar zijn, zodat de kerkgangers weten welke melodie ze moeten zingen. Ook moet heel duidelijk zijn wanneer de gemeente in moet zetten. Bij een solozanger(es) hoeft dat niet per se. Ook kon ik allerlei tegenstemmen spelen en andere vormen van begeleidingen gebruiken, terwijl de professionele zanger(es) gewoon doorzong. De mogelijkheden waren eindeloos. Is de conclusie dan, dat ik de voorkeur geef aan een kerkdienst zonder kerkgangers? Je zou het bijna denken. Maar natuurlijk is dat niet het geval. Want de essentie van een kerkdienst is de samenkomst van de gemeente in ontmoeting met God en het mooiste is om als gemeente samen te zingen, in aanbidding, lofprijzing en verkondiging. Daarbij zijn we opgenomen in een lange reeks van generaties die gaan en komen. Wij stemmen in en voegen onze eigen stem daaraan toe.

Op het moment dat ik dit schrijf (1 februari 2022) is het net weer toegestaan om kerkdiensten te houden met aanwezigheid van een beperkt aantal kerkgangers. In Franeker zijn we weer begonnen met samenzang door de aanwezige gemeenteleden. Op dit moment lijkt het erop dat het de goede kant op gaat voor wat betreft de coronamaatregelen en dat er steeds meer mogelijk zal zijn op het gebied van samenkomsten.

Ook als er wel kerkgangers zijn en ook als de gemeente wel samen mag zingen, hoop ik dat we in de Martinikerk te Franeker misschien toch nog af en toe gebruik kunnen blijven maken van de zeer gewaardeerde solozangers en -zangeressen. Zo ontstaat er een win-win situatie: de voordelen van solozang in combinatie met het als gemeente gezamenlijk zingen. En daarmee kunnen we misschien iets positiefs meenemen uit de in coronatijd uit nood geboren situatie.

Jochem Schuurman

ALDE FRYSKE TSJERKEN

Nalaten voor de toekomst van onze kerken

Help ons het monumentale Friese erfgoed beschermen

Kerken zijn prachtig, van buiten én van binnen. De eeuwenoude gebouwen ontroeren, vertellen verhalen en maken stil. Dit bijzondere Friese erfgoed bepaalt de omgeving: wat is het Friese landschap zónder de honderden kerktorens? Samen met u maken we ons er sterk voor dat deze schat aan cultuurhistorie behouden blijft.

Wij beschermen al 50 jaar

De Stichting Alde Fryske Tsjerken bewaakt de bijzondere schat aan kerken in Fryslân. In de afgelopen 50 jaar zijn 52 kerken, 7 begraafplaatsen en 2 klokkenstoelen aan ons toevertrouwd. Veel van deze kerken zijn gerestaureerd. Samen met meer dan 300 lokale vrijwilligers geven we de gebouwen een nieuw leven.

Levende stenen

Spreekt onze passie u aan? Wilt u ook in de toekomst de Friese kerken blijven ondersteunen? Ook als u er zelf niet meer bent? Wij zouden dat geweldig vinden. U zou kunnen overwegen om de Stichting Alde Fryske Tsjerken in uw testament op te nemen. Op die manier bent u ook na uw overlijden betrokken bij de toekomst van de Friese kerken.

ALDE FRYSKE TSJERKEN

Meer informatie?

Tel: 058-2139666

E-mail: info@aldefrysketsjerk.nl

Postbus 137 • 8900 AC Leeuwarden

www.aldefrysketsjerk.nl

NL07 INGB 0000 7307 89

Incassant-ID: NL56ZZZ410009590000

Hendriksen & Reitsma

KERKORGELS

- nieuwbouw
- restauratie
- onderhoud
- stemmen

Vreeweg 49
8071 SJ Nunspeet
Tel. 0341 25 24 84
www.hendriksen-reitsma.nl
info@hendriksen-reitsma.nl

Hervormde kerk Numansdorp
Restauratie en uitbreiding 2018

F.J. Cirk
Sinds 1970

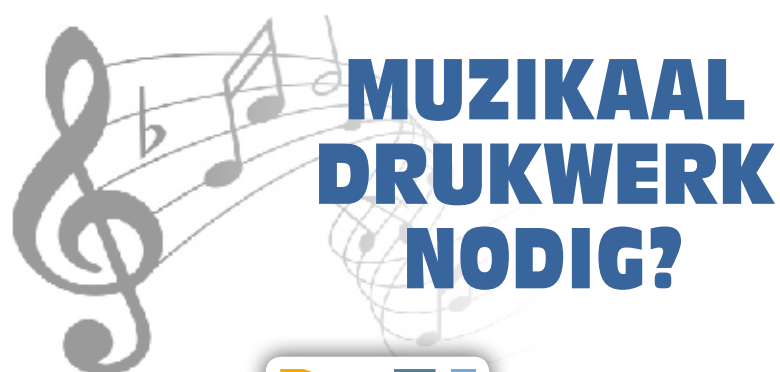
Belastingadviseur-Administrateur

Lid Register Belastingadviseurs
Persoonlijke thuisservice door heel Nederland

**Particuliere aangifte op papieren
formulieren nog steeds mogelijk!!
ondernemers digitaal**

**Postbus 86
1780 AB Den Helder
Tel. 0223-637689
b.g.g. 61 85 33**

**Res. de Garst 28
1785 RK Den Helder**

www.fh.nl / 0517 43 00 43

Klinkend aanbod voor orgelliefhebbers: alles over orgels!

**De Orgelvriend
biedt jaarlijks
10 nummers over:**

- Oude en nieuwe pijporgels
- Restauraties
- Organisten
- Orgelbouwers
- Componisten
- Concoursen
- Uitgebreide concertagenda
- Muziekbijlage (ook in klavar)
- Audio- & videofragmenten

**Proef-
abonnement
3 nummers
€14,75**

**Jaar-
abonnement:
1e jaar slechts
€45,-**

Ga voor een (cadeau)abonnement
of meer informatie naar:
www.orgelvriend.nl

KokBoekencentrum
tijdschriften

BOLSWARD HINSZ-ORGEL 1781 MARTINIKERK

2022

- 21.06 JOS VAN DER KOOY
- 28.06 GERBEN BUDDING
- 05.07 SANDER VAN DEN HOUTEN
- 12.07 KEES NOTTROT
- 19.07 JAMES O'DONNELL
WESTMINSTER ABBEY - LONDEN
- 26.07 GERT VAN HOEF
- 02.08 MINNE VELDMAN
- 09.08 DANIEL ROTH
SAINT SULPICE - PARIJS
- 16.08 MARCO DEN TOOM
- 23.08 JEAN BAPTISTE MONNOT
SAINT-OUEN - ROUEN
- 30.08 MARTIN MANS

TOEGANG € 10 - AANVANG 20.00 UUR

MARTINIKERKBOLSWARD.NL

HINSZORGELBOLSWARD.NL